

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Харківський національний економічний університет
61001, м. Харків, проспект Леніна, 9а
тел. (057) 702-03-04, факс (057) 702-07-17

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор Харківського національного
економічного університету
докт. екон. наук, професор
_____ **В.С.Пономаренко**
2012.05.30

ЗВІТ КАФЕДРИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЗА 2011-2012 НАВЧАЛЬНИЙ РІК ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Декан факультету економіки і права,
канд. екон. наук, доцент

_____ **Т.М.Серікова**
2012.05.30

Завідувач кафедри
докт. екон. наук, професор

_____ **Н.Л.Гавкалова**
2012.05.30

Начальник
Науково-дослідного сектору

_____ **В.В.Воліков**
2012.05.30

СПИСОК АВТОРІВ

Керівник НДР, завідувач кафедри докт. екон. наук, професор	<hr/> 2012.05.30	Н.Л.Гавкалова (загальне керівництво, вступ, підрозд. 2.1, висновки)
Канд. екон. наук, доцент	<hr/> 2012.05.30	Г.М.Шумська (підрозд. 2.2 – 100 %)
Канд. екон. наук, викладач	<hr/> 2012.05.30	Т.В.Кайнова (підрозд. 2.3 – 100 %)
Канд. екон. наук, доцент	<hr/> 2012.05.30	М.В.Грузд (підрозд. 2.4.1 – 100 %)
Канд. екон. наук, доцент	<hr/> 2012.05.30	Л.Й.Аведян (підрозд. 2.4.2 – 100 %)
Канд. екон. наук, доцент	<hr/> 2012.05.30	Є.П.Кожанова (підрозд. 2.5 – 100 %)
Канд. екон. наук, доцент	<hr/> 2012.05.30	О.О.Петряєв (підрозд. 2.6 – 100 %)
Канд. екон. наук, доцент	<hr/> 2012.05.30	В.І.Мельник (підрозд. 2.7 – 100 %)
Викладач, б/с	<hr/> 2012.05.30	А.В.Чистякова (підрозд. 2.8 – 100 %)
Канд. екон. наук, доцент	<hr/> 2012.05.30	А.Г.Кабанець (підрозд. 2.9 – 100 %)

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 142 с., 35 рис., 28 табл., 94 джерела.

Об'єкт – процес управління регіональним розвитком.

Мета роботи – поглиблення теоретико-методологічних та методичних засад управління регіональним розвитком.

У процесі дослідження використано такі загальнонаукові і спеціальні методи: теоретичного узагальнення; загальної теорії систем; системно-структурний; графічного й аналітичного моделювання, статистичні, кореляційно-регресійний та ін.

Здійснено аналіз стану управління розвитком Харківського регіону, зокрема оцінено диспропорції в системі управління соціально-економічним розвитком регіону. Запропоновано науково-методичний підхід до оцінювання впливу процесу формування та використання інтелектуального капіталу на обсяг реалізації промислової продукції; визначено пріоритети подальшого розвитку господарського комплексу Харківського регіону, серед них слід виділити такі: збільшення капіталовкладень у промисловість, масштабне оновлення її структури та основних засобів; переведення економіки регіону на інноваційний шлях розвитку; розширення внутрішнього ринку агропромислової і машинобудівної продукції; перехід від експортоорієнтованої сировинної моделі промисловості до здорової конкуренції зі створенням умов для конкурентоспроможності регіональної промисловості на світових ринках. Доведено, що суттєву роль у забезпеченні конкурентоспроможності регіону відіграє формування ефективної галузевої структури промисловості Харківського регіону і, на цій основі, створення кластерів у провідних галузях господарського комплексу регіону (виробництві харчових продуктів, машинобудівної продукції тощо). Функціонування кластерів у Харківському регіоні сприятиме більш раціональному використанню його економічного потенціалу, зміцненню позицій вітчизняних виробників на світовому ринку, і, як наслідок, підвищенню життєвого рівня населення регіону.

Основні результати дослідження реалізовані в навчальному процесі ХНЕУ у дисципліні «Регіональна економіка», опубліковані у підручнику «Регіональна економіка» та прийнято до виконання при розробці Стратегії економічного та соціального розвитку Харківського регіону у Науково-дослідному центрі індустріальних проблем розвитку НАН України.

РЕГІОН, УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ, ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ, ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИЙ РОЗВИТОК, МОНІТОРИНГ, ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ.

ЗМІСТ

	стор.
Вступ.....	5
2. Аналіз стану управління розвитком Харківського регіону.....	8
2.1. Оцінка диспропорцій у системі управління соціально-економічним розвитком Харківського регіону.....	8
2.2. Дослідження стану та оцінка структури сучасного регіонального господарського комплексу.....	35
2.3. Аналіз трудового потенціалу регіону.....	47
2.4. Аналіз управління інноваційним розвитком у регіоні.....	57
2.4.1. Оцінка стану інноваційно-інвестиційних процесів Харківського регіону.....	57
2.4.2. Аналіз економічного і соціального розвитку сільських поселень як елементів територіальних систем в інвестиційно-інноваційному розвитку регіонів.....	68
2.5. Аналіз факторів впливу на процес управління розвитком регіону.....	77
2.6. Аналіз існуючих проблем управління соціальним розвитком регіону.....	86
2.7. Оцінка фінансової самостійності й розвитку регіону.....	94
2.8. Стан управління інтелектуальною власністю у регіоні.....	103
2.9. Моніторинг ефективності управління соціально-економічними процесами регіону.....	115
Висновки.....	131
Список використаної літератури.....	135

ВСТУП

У теперішній час, коли в Україні поглиблюються процеси інтеграції та глобалізації, посилюється вплив чинників економіки знань на всі сфери життєдіяльності, а інноваційно-інвестиційна модель розвитку формується у державі, особлива увага теоретиків та практиків приділяється регіональному розвитку як забезпеченню такого стану системи, що сприяє оновленню, відродженню та набуттю нових рис суспільства, економіка якого має бути конкурентоздатною. Вирішення питань, що перешкоджають регіональному розвитку забезпечує якісну перебудову суспільства, детермінуються впливом чинників, серед яких слід зазначити економіко-географічне положення, природно-ресурсний потенціал, природно-ресурсне забезпечення, регіональний міжгалузевий комплекс, господарське використання територій, виробничу інфраструктуру, систему розселення, демографічні показники, регіональний ринок праці, показники якості життя, соціально-побутову інфраструктуру, соціально-духовну інфраструктуру та ін. Таким чином, дослідження питань, пов'язаних із регіональним розвитком, його управлінням та аналізом стану, чому присвячено наукові дослідження поточного року, відповідає сучасним викликам розвитку вітчизняної наукової думки, а з огляду на те, що аналіз стану регіонального розвитку на прикладі Харківського регіону дозволяє визначити стан, проблеми та розробити перспективи, з огляду на значущість проблем, можна зробити висновок про важливість та актуальність теми даної роботи та її змістовної частини в процесі забезпечення сталого соціально-економічного розвитку в регіоні.

Методологію дослідження регіонального розвитку розробили О. Алимов, І. Алексєєв, І. Булеєв, О. Вітковський, В. Гончаров, О. Гранберг, В. Гриньова, Б. Данилишин, С. Єрохін, В. Захарченко, Е. Лібанова, І. Лукінов, Ю. Пащенко, Л. Чернюк, В. Чижова, А. Чухно та інші вчені. Теоретико-методологічні аспекти управління розвитком промисловості в регіонах розглядали О. Амоша, М. Войнаренко, В. Геєць, М. Герасимчук, В. Голіков, М. Кизим, М. Лепа, І. Мазур, О. Поважний, Ф. Поклонський, І. Продіус, О. Чилікін, М. Чумаченко та інші науковці. Теоретичні основи розміщення промислового виробництва та ро-

звітку промисловості на регіональному рівні були закладені Вебером А., Тінбергеном Я., Шеффле А., Фейгіном Я. та іншими науковцями.

Метою дослідження є поглиблення теоретико-методологічних та методичних засад управління регіональним розвитком.

Об'єкт – процес управління регіональним розвитком.

Предмет – теоретичні, методичні й практичні аспекти регіонального розвитку, які зумовлюють трансформацію соціально-економічних відносин у контексті забезпечення сталості регіонального розвитку.

Досягнення мети зумовило постановку та вирішення наступних завдань: оцінити диспропорції у системі управління соціально-економічним розвитком Харківського регіону;

дослідити стан та оцінити структури сучасного регіонального господарського комплексу;

проаналізувати трудовий потенціал регіону;

проаналізувати стан управління інноваційним розвитком у регіоні;

проаналізувати фактори впливу на процес управління розвитком регіону»

проаналізувати існуючі проблем управління соціальним розвитком регіону сільських поселень як елементів територіальних систем в інвестиційно-інноваційному розвитку регіонів;

оцінити фінансову самостійність й розвиток регіону;

визначити стан управління інтелектуальною власністю у регіоні;

здійснити моніторинг ефективності управління соціально-економічними процесами в регіоні.

У процесі дослідження використано такі загальнонаукові та спеціальні методи: теоретичного узагальнення – для визначення сутності управління регіональним розвитком в умовах сучасного розвитку вітчизняної економіки; загальної теорії систем – для формування складу факторів, що впливають на стан регіонального розвитку; системно-структурний – для обґрунтування методології та концепції управління регіональним розвитком; статистичний – для здійснення аналізу стану регіонального розвитку та його моніторингу, кореляційно-регресійний, графічного й аналітичного моделювання та інші.

Інформаційну базу досліджень становлять законодавчі й нормативні документи, офіційні статистичні дані, звіти підприємств і адміністративних органів влади.

Наукову новизну мають результати, які містяться у наступному:

дістало подальшого розвитку науково-методичний підхід до оцінювання впливу процесу формування та використання інтелектуального капіталу на обсяг реалізації промислової продукції, який на відміну від поширених у теорії та практиці дозволяє визначити зв'язок між інтелектуальним капіталом промисловості та соціально-економічним розвитком на національному рівні і рівні підприємства шляхом доведення, що зменшення рівня невизначеності в захисті прав на об'єкти інтелектуальної власності має суттєво підвищити обсяг реалізації промислової продукції;

визначено пріоритети подальшого розвитку господарського комплексу Харківського регіону, серед яких слід виділити такі: збільшення капіталовкладень у промисловість, масштабне оновлення її структури та основних засобів; диверсифікацію економіки регіону, переведення її на інноваційний шлях розвитку, що більше відповідає сучасним тенденціям у світовій економіці; розширення внутрішнього ринку, зокрема агропромислової і машинобудівної продукції; перехід від експортоорієнтованої сировинної моделі промисловості до здорової конкуренції зі створенням умов для конкурентоспроможності регіональної промисловості на світових ринках; упровадження ресурсо-, енерго- та екологізберігаючих технологій;

доведено, що суттєву роль у забезпеченні конкурентоспроможності регіону відіграє формування ефективної галузевої структури промисловості Харківського регіону і, на цій основі, створення кластерів у провідних галузях господарського комплексу регіону (виробництві харчових продуктів, машинобудівної продукції), що сприятиме більш раціональному використанню його економічного потенціалу, зміцненню позицій вітчизняних виробників на світовому ринку, і, як наслідок, підвищенню життєвого рівня населення регіону.

АНАЛІЗ СТАНУ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

2.1. Оцінка диспропорцій у системі управління соціально-економічним розвитком Харківського регіону

Сучасний стан української економіки характеризується особливостями, які презентуються зазначеними складовими середовища. Так, ситуацію в соціально-економічному середовищі за звітний період можна характеризувати як несталу. Правове, соціально-економічне, демографічне та інноваційне середовища проникають на рівень окремих господарюючих суб'єктів. Таким чином, для визначення особливостей та диспропорцій у системі управління соціально-економічним розвитком Харківського регіону доцільно проаналізувати стан відповідних середовищ у народногосподарських галузях у 2000 – 2010 рр.

Аналіз соціально-економічного розвитку регіону передбачає аналіз багатьох складових, оскільки ефективний розвиток регіону має включати в себе ефективний розвиток усіх факторів, що можуть вплинути на його розвиток. В даному аналізі будуть використані показники промисловості, будуть відображені показники сільськогосподарської діяльності регіону, стан транспортних перевезень, пасажирських перевезень, стан доходів населення, зайнятість населення в області демографічна ситуація, інфляційний рівень за період 5 років.

Зважаючи на специфіку Харківського регіону, почнемо аналіз з огляду промисловості в регіональному контексті. За 2007 р. підприємствами області вироблено промислової продукції (виконано робіт, послуг) на 9,6 % більше, ніж у 2006 році. В цілому по Україні приріст обсягів виробництва склав у 2007 році 10,2 %. У 2008 році обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) фактично був 35429,0 млн грн, а у порівнянні з 2007 роком на 3,6 % більше. Загалом по Україні обсяги виробництва проти 2007 року скоротилися на 3,1 %.

У 2009 році у період кризи в економіці обсяг реалізованої промислової продукції фактично склав 35690,2 млн грн. У порівнянні з 2008 році приріст склав 0,7 %. У 2010 році обсяг реалізованої промислової продукції склав по факту 42788,8 млн грн. У порівнянні з 2009 роком приріст обсягів виробництва в ре-

гіоні становив 17 %. У 2011 році обсяг реалізованої продукції склав по факту 51251,4 млн грн У порівнянні з 2010 роком приріст обсягів виробництва склав 16,5%. Особливу увагу хотілося б приділити машинобудівній промисловості, оскільки регіон являється одним із лідерів серед інших регіонів по даному виду промисловості. У 2007 році приріст проти 2006 року виробництва склав 17,0 %. У 2008 році проти 2007 року приріст виробництва склав 12%. У 2009 році падіння промислового виробництва було зафіксовано майже по всіх підгалузях машинобудування, в цілому в машинобудуванні області у 2009 році відбулося скорочення обсягів випуску продукції на 34 % у порівнянні з 2008 роком.

Після кризового 2009 р., коли обсяг продукції в машинобудуванні знизився за рік більше, ніж на третину, у наступному році ситуація стабілізувалася, і набула сталого характеру тенденція до нарощування обсягу продукції, яка триває і в поточному році. За сім місяців поточного року випуск продукції у машинобудуванні порівняно з аналогічним періодом 2010 р. збільшився на 18,1 %. Збільшення обсягів виробництва пов'язане, перш за все, зі стабільною роботою провідних машинобудівних підприємств, наявністю довгострокових договорів з постачальниками сировини та споживачами готової продукції, активною маркетинговою діяльністю, розширенням асортименту та освоєнням нових видів продукції. У 2011 році порівняно з 2010 випуск продукції збільшився на 13,8 %.

Безперечно, соціально-економічний розвиток країни визначається активізацією потенціалу промисловості. Щодо України, то промисловості належить провідна роль. В. Пантелеєнко, віце-президент Консорціуму «Індустріальна група», відзначає, що на промисловість доводиться близько половини виробництва продукції (стабільно протягом 2001–2006 рр. більше ніж 48 %), більше, ніж 37 % основних та обігових фондів, 40 % зайнятих найманих працівників, одна третина прямих закордонних інвестицій, <...>, підйом у промисловості супроводжується підвищенням середньої заробітної плати з 2001 по 2006 рр. майже в три рази, яка складає 1212 грн [63].

Структура реалізації продукції провідних галузей промисловості України представлена у табл. 2.1 і на рис. 2.1 та рис. 2.2.

Таблиця 2.1

Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) у 2001-2010 роках в Україні [55]

Основні види діяльності	2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007		2008		2009		2010	
	млн .грн	у % до підсумку	млн .грн	у % до підсумку	млн .грн	у % до підсумку	млн .грн	у % до підсумку	млн .грн	у % до підсумку	млн .грн	у % до підсумку	млн .грн	у % до підсумку	млн .грн	у % до підсумку	млн .грн	у % до підсумку	млн .грн	у % до підсумку
Промисловість	210842,7	100	229634,4	100	289117,3	100	400757,1	100	468562,6	100	551729,0	100	717076,7	100	917035,5	100	806550,6	100,0	1065108,2	100
Добувна промисловість	20549,0	9,7	19642,2	8,5	22127,4	7,7	29059,0	7,3	38867,1	8,3	45077,4	8,2	56348,6	7,9	85755,4	9,3	67242,6	8,3	106933,7	10,0
в т.ч. добування паливно-енергетичних корисних копалин	13674,6	6,5	12489,8	5,4	13525,9	4,7	17096,9	4,3	21369,5	4,6	26832,1	4,9	29628,3	4,2	42777,8	4,6	36389,9	4,5	52651,9	4,9
Переробна промисловість	138042,9	65,5	155439,9	67,7	207906,3	71,9	306267,9	76,4	355079,9	75,8	405466,3	73,5	530162,7	73,9	668466,4	72,9	559266,5	69,4	730544,1	68,6
в т.ч. машинобудування	21523,1	10,2	24492,2	10,7	35133,1	12,2	53569,3	13,4	59668,1	12,7	68730,6	12,5	98339,9	13,7	121780,4	13,3	85833,0	10,6	116348,5	10,9
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	38045,7	18,0	41859,5	18,2	57871,1	20,0	93410,7	23,3	103331,4	22,1	120660,5	21,9	157450,5	22,0	202034,6	22,0	141498,0	17,6	199901,3	18,8
виробництво коксу, продуктів нафтопереробки	10226,3	4,9	15632,0	6,8	21371,8	7,4	36346,1	9,1	44030,0	9,4	43895,5	8,0	52527,7	7,3	66135,2	7,2	53746,4	6,7	73003,0	6,9
хімічна та нафтохімічна промисловість	12598,9	6,0	13297,6	5,8	18519,7	6,4	24948,7	6,2	30161,6	6,4	35249,7	6,4	43911,4	6,1	55576,4	6,1	48473,6	6,0	62303,9	5,9
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	34905,4	16,6	39160,3	17,1	49234,6	17,0	63387,4	15,8	76329,1	16,3	85822,0	15,5	109959,9	15,3	139892,4	15,2	159550,1	19,8	192154,1	18,0
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	52250,8	24,8	54552,3	23,8	59083,6	20,4	65430,2	16,3	74615,6	15,9	101185,3	18,3	130565,4	18,2	162813,7	17,8	180041,5	22,3	227630,4	21,4
Інші	27617,9	13	28150,7	12,2	34377,5	11,9	46567,8	11,6	59057,3	12,6	69353,3	12,5	94693,6	13,2	126025	13,8	101018,1	12,5	141115,1	13,2

Рис. 2.1. Реалізація промислової продукції в Україні у 2010 році

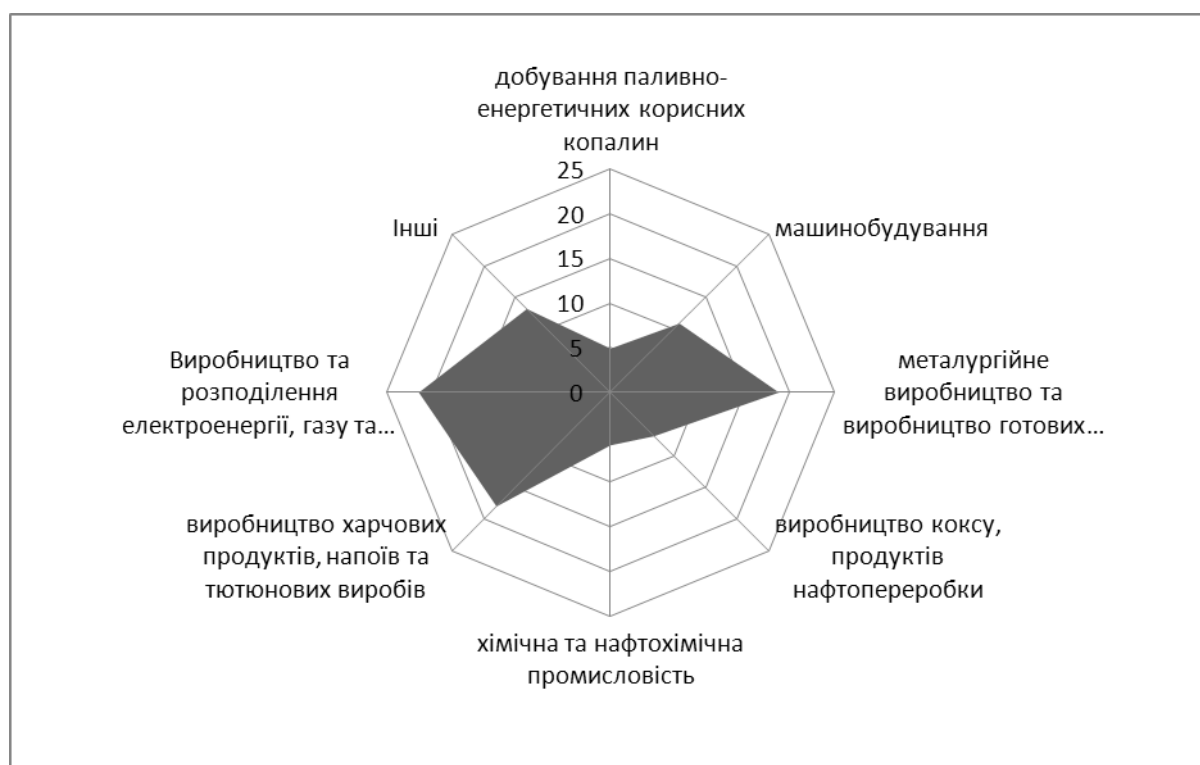

Рис. 2.2. Реалізація промислової продукції в Україні у 2010 році

Збільшення обсягів реалізації промислової продукції переробної галузі спричинило зменшення питомої ваги добувної промисловості та виробництва і розподілення електроенергії, газу та води.

Враховуючи те, що базою практичних досліджень дисертанта виступали підприємства машинобудування м. Харкова і Харківської обл., необхідно висвітлити особливості розвитку цього регіону в загальнонаціональній структурі промисловості України.

У регіональному аспекті машинобудування має певні тенденції та особливості, урахування яких за умови формування соціально-економічного механізму ефективності менеджменту персоналу сприятиме отриманню кращих результатів функціонування підприємств. Харківській регіон вважається регіоном з розвинутим індустріальним сектором економіки, про що свідчать такі дані. У 2007^ор. частка реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) регіону становила 26,0 %. Частка основних засобів промисловості у їх загальній вартості по економіці складала 26,7 %. Середньорічна кількість найманих працівників у промисловості у 2007 р. сягнула 203,2 тис. осіб, або 28,5 % всіх працюючих (без урахування найманих працівників статистично малих підприємств та зайнятих у фізичних осіб-підприємців) [65].

Позитивною динамікою вважається нарощування обсягів виробництва за період 2000–2007 рр. (майже у 2,6 разів). Тобто у 2007 р. проти 2000 р. зростання становить 2,1 рази. Тенденції розвитку промисловості регіону характеризуються скороченням наукоємної продукції машинобудування та продукції легкої промисловості. Про це свідчать такі дані за 2007 р.: частка продукції виробництва, що належать до паливно-енергетичного комплексу, становила 28,7%, виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів – 28,0%, машинобудування – 19,0%, тютюнової промисловості – 1,3% [65].

Особливості розвитку Харківського регіону в загальнонаціональній структурі промисловості України висвітлено у табл. 2.2 та рис. 2.3.

На жаль, ці показники свідчать про суттєве зниження внеску Харківського регіону в результативність роботи промисловості України. При цьому, якщо питома вага промисловості Харківської області знизилася несуттєво з 5,1 % до 4,7 %, то питома вага машинобудування зменшилася майже вдвічі: з 12,2 % до 6,6 %. Це свідчить про втрату Харківським регіоном статусу провідного машинобудівного центру України.

Негативні тенденції розвитку машинобудування Харківського регіону простежуються в межах структури виробництва промислової продукції цього регіону, що представлені на рис. 2.4 і 2.5 [65].

Таблиця 2.2

Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) за 2001-2010 роки в Україні та в Харківській області [54; 55]

Вид діяльності	2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007		2008		2009		2010	
	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку
Промисловість України	210842,7	100	229634,4	100	289117,3	100	400757,1	100	468562,6	100	551729	100	717076,7	100	917036	100	806551	100	1065108,2	100
промисловість Харківської обл.	10743,8	5,1	11245,3	4,9	12807,3	4,4	17665,5	4,4	22685,3	4,8	27053,7	4,9	34039,2	4,7	43400,9	4,7	44532,5	5,52	52289	4,91
Машинобудування України	21523,1	100	24492,2	100	35133,1	100	53569,3	100	59668,1	100	68730,6	100	98339,9	100	121780	100	85833	100	116348,5	100
машинобудування Харківської обл.	2630,7	12,2	2941,3	12,0	3238,0	9,2	4055,4	7,6	4396,0	7,4	4894,3	7,1	6466,5	6,6	8599,7	7,06	7933,4	9,24	9692,7	8,33

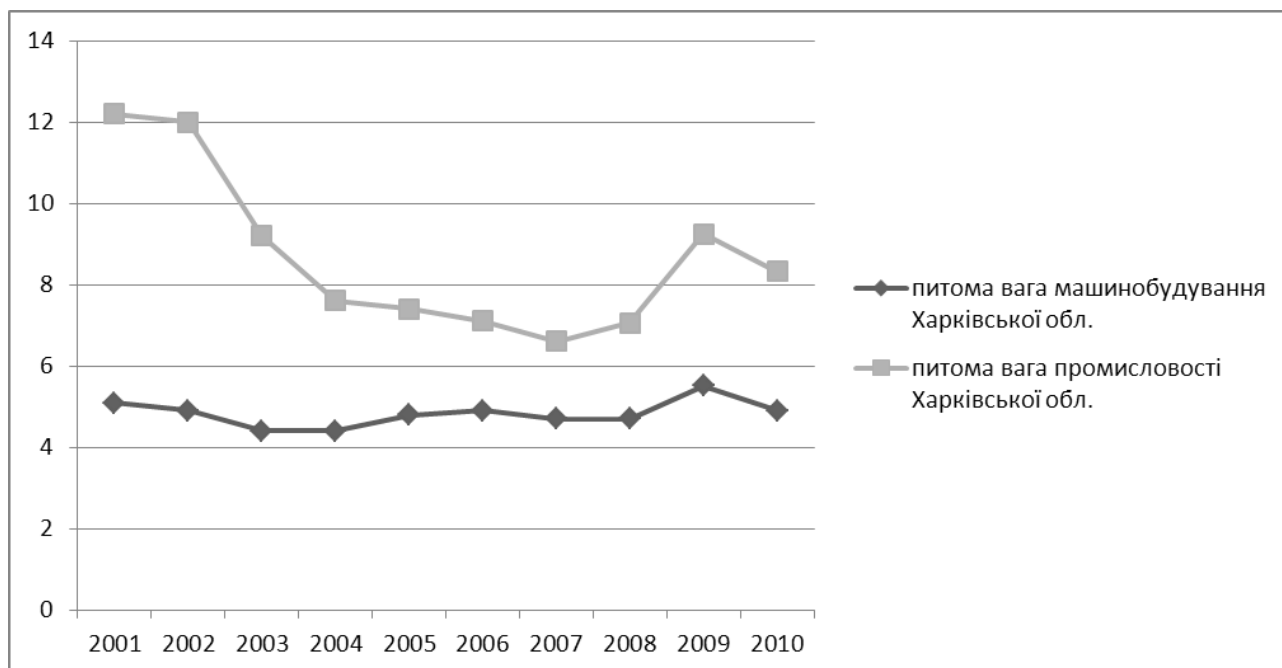

Рис. 2.3. Питома вага Харківської обл. у реалізації промислової продукції України

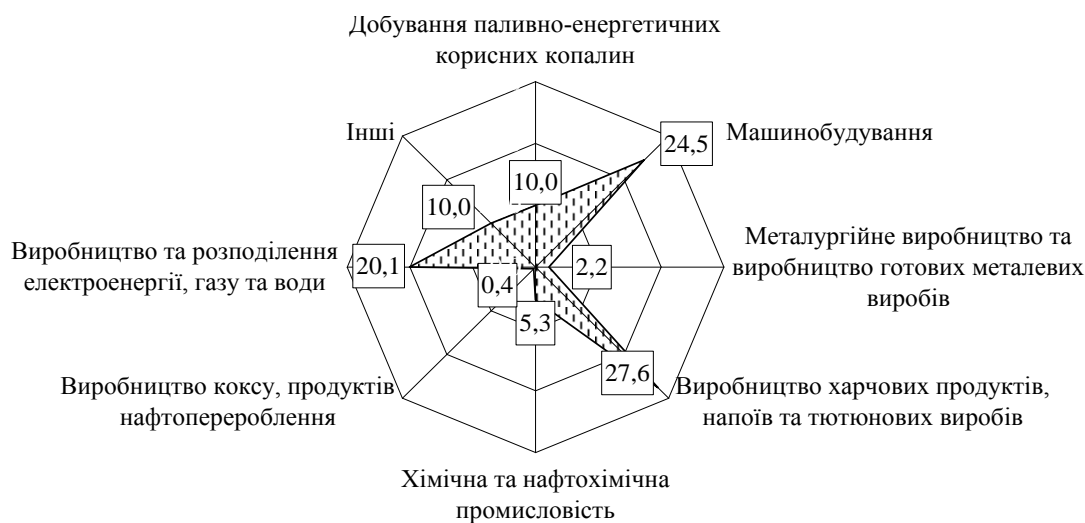

Рис. 2.4. Структура промислового виробництва Харківської обл. в 2010 р.

Питома вага машинобудування знизилася з 24,5 % до 19 %. З урахуванням збільшення аналогічного показника по всій Україні підтверджується положення про зниження ділової активності та результативності підприємств машинобудування Харківської обл.

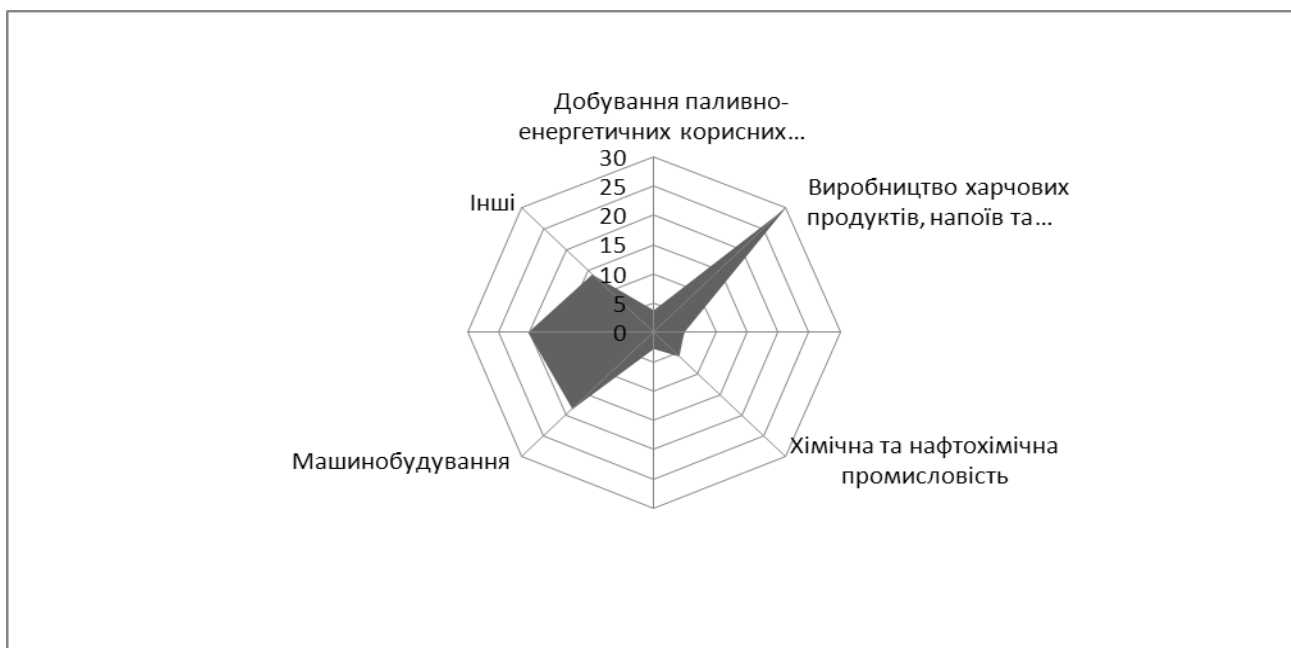

Рис. 2.5. Структура промислового виробництва Харківської обл. у 2010 р.

Структуру машинобудування в Україні та в Харківській обл. надано на рис. 2.6 і рис. 2.7. У машинобудуванні України превалює виробництво транспортних засобів та устаткування – питома вага цього виду промислової продукції збільшилася за 2001-2007 рр. з 26,3 % до 47,8 % поряд зі зменшенням виробництва машин та устаткування з 47,5 % до 30,6 %. У Харківській обл. ситуація схожа: виробництво машин та устаткування за 2001-2007 рр. зменшилося з 55,2 % до 45,9 % поряд зі збільшенням виробництвом електричного, електронного та оптичного устаткування з 27,7 % до 37,4 % [65].

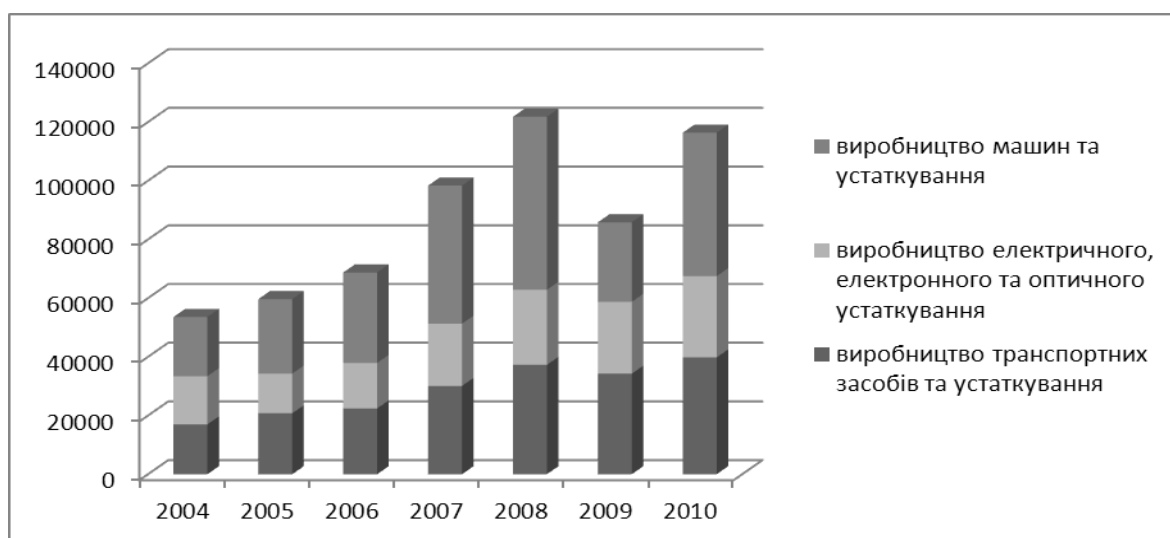

Рис. 2.6. Структура машинобудування в Україні за 2004-2010 р.

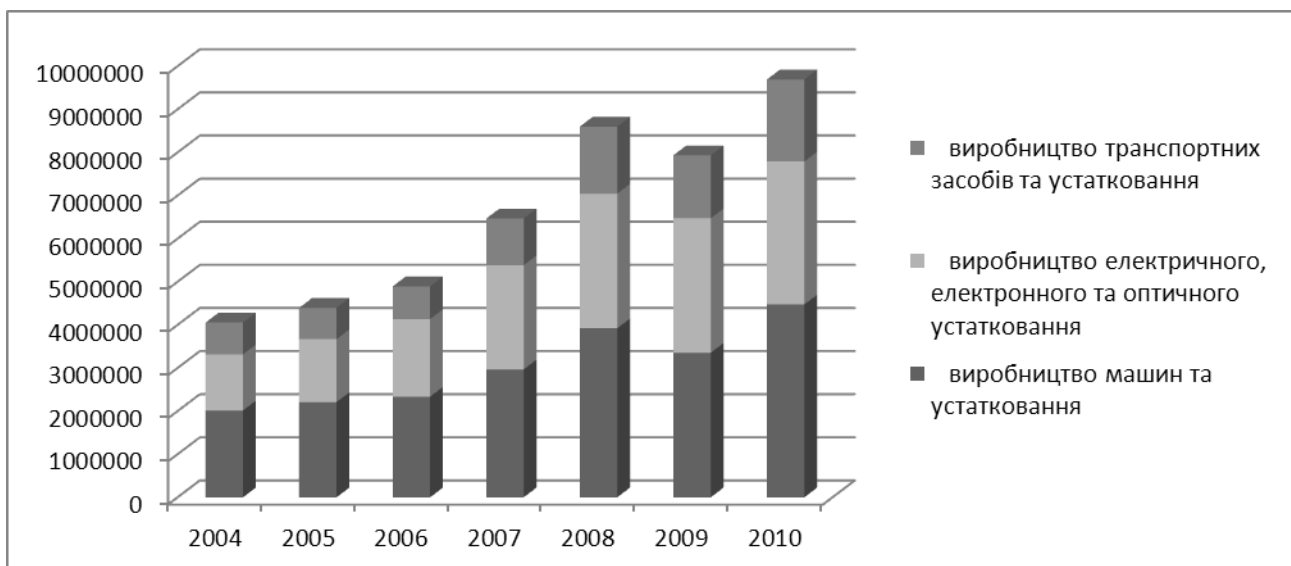

Рис. 2.7. Структура машинобудування в Харківській області за 2004-2010 р.

Далі розглянемо динаміку індексу промислової продукції в Харківській області. Індекс промислової продукції в Україні виступає як середньозважена величина, основу вагової структури якої складають дані про розподіл валової доданої вартості між галузями промислової діяльності, із відповідних індивідуальних індексів по кожному товару. Динаміка індексу промислової продукції Харківського регіону у період з 2007 по 2011 рік представлені на рис. 2.8.

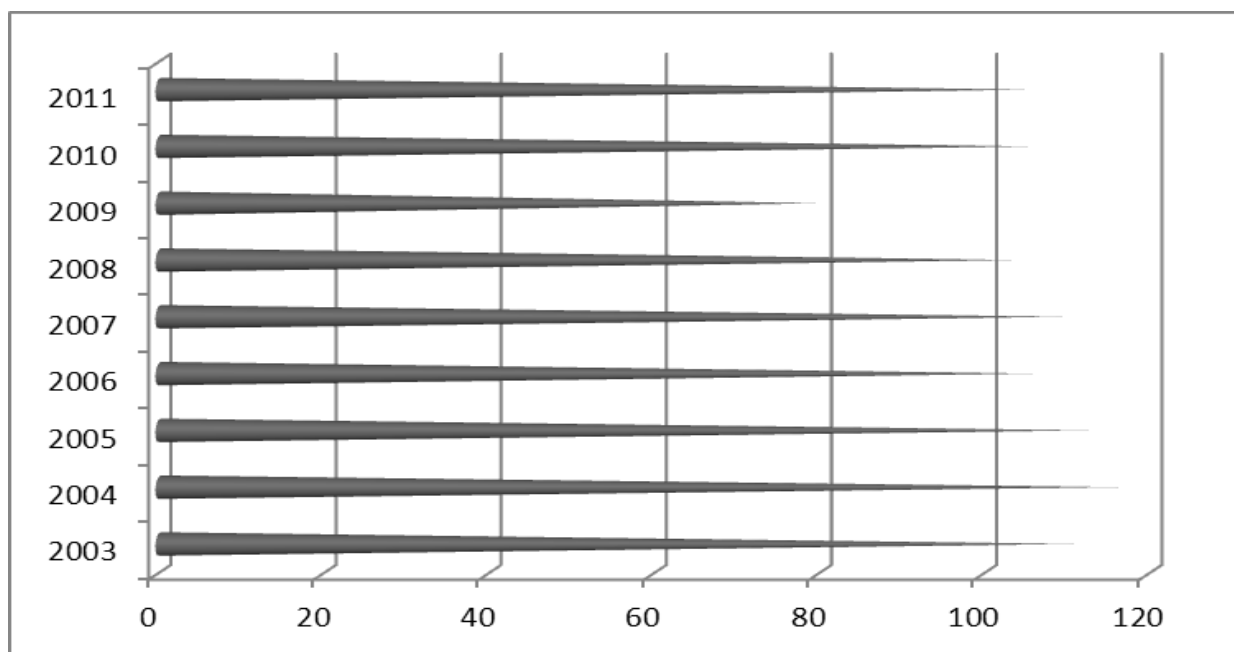

Рис. 2.8. Індекс промислової продукції в Харківському регіоні за 2007–2011 роки

З рис.2.8 видно, що спад показника припадає на 2009 рік, у період кризових явищ не тільки для нашої держави, але і для світової економіки. Зростання відбулося у 2010 році порівняно з 2009. Хоч у 2011 році індекс зменшився, але все одно залишається вищим за 100 %.

Загальний обсяг продукції сільського господарства за 2007 р. проти 2006 р. збільшився на 5,9%, у тому числі в господарствах населення – на 7,3 %, у сільськогосподарських – на 3,9 %. За рік виробництво продукції галузі рослинництва збільшилося на 14,8 %, а тваринництва – зменшилося на 7,5 %. За попередніми підрахунками обсяг виробництва валової продукції сільського господарства області за 2008 р. збільшився відносно 2007 р. на 7 % (торік – на 3,2 %), у т. ч. у сільськогосподарських підприємствах – на 25,5 % (на 14 %), у господарствах населення – скоротився на 6,7 % (на 12,9 %). За обсягом виробництва і внеском до загальнодержавного обсягу валової продукції сільського господарства область знаходиться на 6 місці із 27 регіонів країни. За попередніми підрахунками обсяг виробництва валової продукції сільського господарства області за 2009 р. скоротився відносно 2008 р. на 10,5 % у т. ч. у сільськогосподарських підприємствах – на 14,8 %, у господарствах населення – на 6,4 %. Обсяг виробництва валової продукції сільського господарства області за 2010р. порівняно з минулим роком скоротився на 12,9 %, у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – на 14 %, у господарствах населення – на 12 %. Обсяг виробництва валової продукції сільського господарства області за 2011 р. порівняно з 2010р. зріс на 41,6 %, у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – на 48,6 %, у господарствах населення – на 35,8 %. У рейтингу областей за темпом зростання обсягів виробництва відносно попереднього року Харківщина є лідером в країні.

Обсяг продукції сільського господарства можна представити у вигляді діаграми в період за 2007 – 2011 роки (рис. 2.9).

Виходячи з рис. 2.9, можна сказати, що найбільший спад відбувся у 2009 році та у 2010 році – найбільший. Але є разючі зміни у 2011 році порівняно з 2010 роком, разючий зріст обсягів сільськогосподарської продукції в регіоні.

За 2007 р. будівельними підприємствами виконано будівельних робіт на суму 2635,1 млн грн за фактичними цінами без ПДВ, що на 10,3 % більше проти 2006 р. Обсяги будівельних робіт, виконаних підприємствами області, у 2008 р. становили 3903,6 млн грн, що на 5,2% менше порівняно з 2007 р. У 2009р. підприємствами області виконано власними силами будівельних робіт на суму 2829493 тис. грн, що у порівнянних цінах становить 64,2 % до обсягів будівництва у 2008 р.

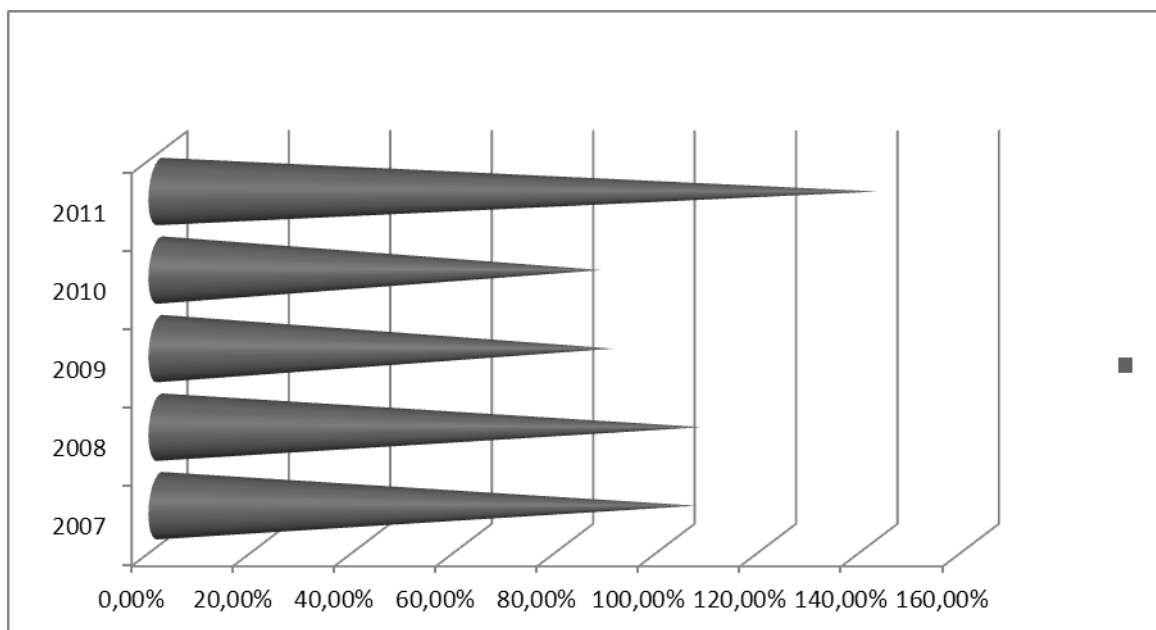

Рис. 2.9. Обсяг продукції сільського господарства у період за 2007 – 2011 роки

Скорочення обсягів будівельних робіт проти відповідного періоду попереднього року відбулося за всіма основними видами будівельної діяльності.

Зниження обсягів будівельних робіт проти відповідного періоду попереднього року відбулося майже за всіма основними видами будівельної діяльності (окрім робіт з завершення будівництва, обсяг яких збільшився на 25,7 %).

За обсягами виконаних будівельних робіт серед регіонів України Харківська область посідає третє місце (попереду м. Київ та Донецька область). У 2011 р. підприємствами області виконано власними силами будівельних робіт на суму 3815541 тис. грн, що у порівнянних цінах становить 102,5 % до обсягів будівництва у 2010 р.

Зростання обсягів будівництва у 2011 р. проти 2010 р. відбулося за наступними видами будівельної діяльності: підготовка будівельних ділянок на 8,2 %, установлення інженерного устаткування будівель та споруд на 76,3%.

Представимо динаміку обсягу виконання будівельних робіт у вигляді діаграми за 2007 – 2011 роки (рис. 2.10).

Як видно з рис. 2.10, скорочення обсягів будівництва відбулося у 2009 році. У 2010 році показник виріс, та найбільше він виріс у 2011 році, майже досягши показника 2007 року.

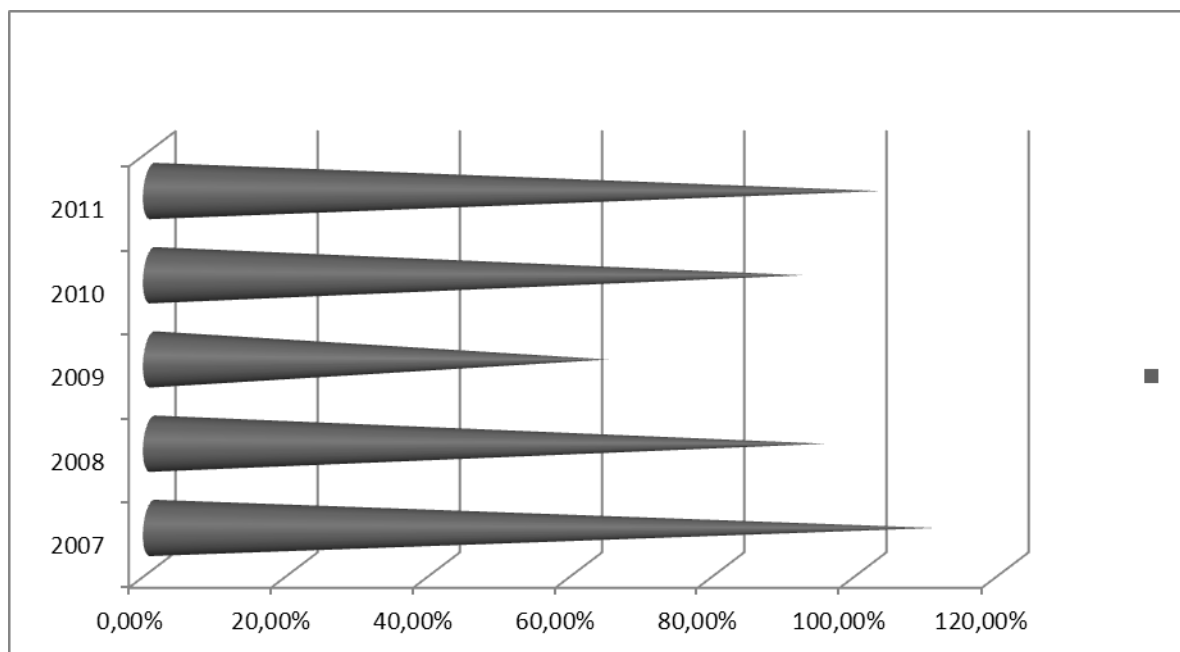

Рис.2.10. Обсяг будівельних робіт в Харківському регіоні у період з 2007 – 2011 роки

Щодо розвитку фінансової сфери, то за видами економічної діяльності найбільші суми прибутку отримали промислові підприємства – 1508,1 млн грн; підприємства фінансової сфери – 683,7 млн грн, торговельні підприємства – 247,2 млн грн. В цілому по області протягом січня–листопада 2007 року прибутково працювало 62,8 % підприємств, збитково – 37,2 %. За видами економічної діяльності найбільші суми прибутку отримали підприємства переробної промисловості – 1552,8 млн грн; підприємства фінансової сфери – 972,7 млн грн, підприємства транспорту та зв'язку – 409,7 млн грн. У цілому по області протягом січня–листопада 2008 року прибутково працювало 61,2 % підприємств, збитково – 38,8 %. За січень–листопад 2009 року по суб'єктах господарської діяльності Харківської області (крім малих підприємств та установ, що утримуються за рахунок бюджету) спостерігається від'ємний фінансовий результат (сальдо) від звичайної діяльності до оподаткування у сумі – 1561,1 млн грн (загальна сума прибутку складає 3595,5 млн грн, збитку – 5156,6 млн грн). За видами економічної діяльності найбільші обсяги прибутків отримали підприємства переробної промисловості – 2143,3 млн грн. Найбільші збитки допустили підприємства, які займаються фінансовою діяльністю – 2286,2 млн грн. В цілому по області протягом січня–листопада 2009 року прибутково працювало 51,7 % підприємств, збитково – 48,3%. За січень–листопад 2010 року суб'єктами гос-

подарської діяльності Харківської області (крім малих підприємств та установ, що утримуються за рахунок бюджету) отримано від'ємний фінансовий результат (сальдо) від звичайної діяльності до оподаткування у сумі – 1821,1 млн грн (загальна сума прибутку складає 4553,5 млн грн, збитку – 6374,7 млн грн). За видами економічної діяльності найбільші обсяги прибутків отримано підприємствами переробної промисловості (1703,5 млн грн). Найбільші збитки допущено підприємствами, які займаються фінансовою діяльністю (2736,6 млн грн).

В цілому по області протягом січня-листопада 2010 року прибутково працювало 53,4 % підприємств, збитково – 46,6 %. За січень–листопад 2011 року суб'єктами господарської діяльності Харківської області (крім малих підприємств та установ, що утримуються за рахунок бюджету) отримано позитивний фінансовий результат (сальдо) від звичайної діяльності до оподаткування у сумі 1479,7 млн грн (загальна сума прибутку складає 6895,2 млн грн, збитку – 5415,5 млн грн). За видами економічної діяльності найбільші обсяги прибутків отримано підприємствами промисловості (4828,6 млн грн). Найбільші збитки допущено підприємствами, які займаються фінансовою діяльністю (3094,2 млн грн). В цілому по області протягом січня–листопада 2011 року прибутково працювало 59,9 % підприємств, збитково – 40,1 %.

Експортні поставки у 2007 році склали 1027,6 млн дол. США, що на 28,3 % більше, ніж у січні–листопаді 2006 р., імпорتنі надходження збільшились на 17,9 % і становили 2045,4 млн дол. США. Експортні поставки у 2008 році склали 1440,0 млн дол. США, що на 40,6 % більше, ніж у січні–листопаді 2007р., імпорتنі надходження збільшились на 17,2 % і становили 2370,1 млн дол. США. У 2009 році експортні поставки склали 1171,6 млн дол. США, що на 18,6 % менше, ніж у січні–листопаді 2008 р., імпорتنі надходження зменшились на 45 % і становили 1291,7 млн дол. США. У 2010 році експортні поставки склали 1220,8 млн дол. США, що на 4,6 % більше, ніж у січні–листопаді 2009 р., імпорتنі надходження зросли на 27,8 % і становили 1656,8 млн дол. США. У 2011 році експортні поставки склали 1661,8 млн дол. США, що на 29,6 % більше, ніж у січні–листопаді 2010 р., імпорتنі надходження зросли на 25,9 % і становили 2060,9 млн дол. США.

Співвідношення обсягу експорту та імпорту за 2007–2011 роки представлено на рис. 2.11.

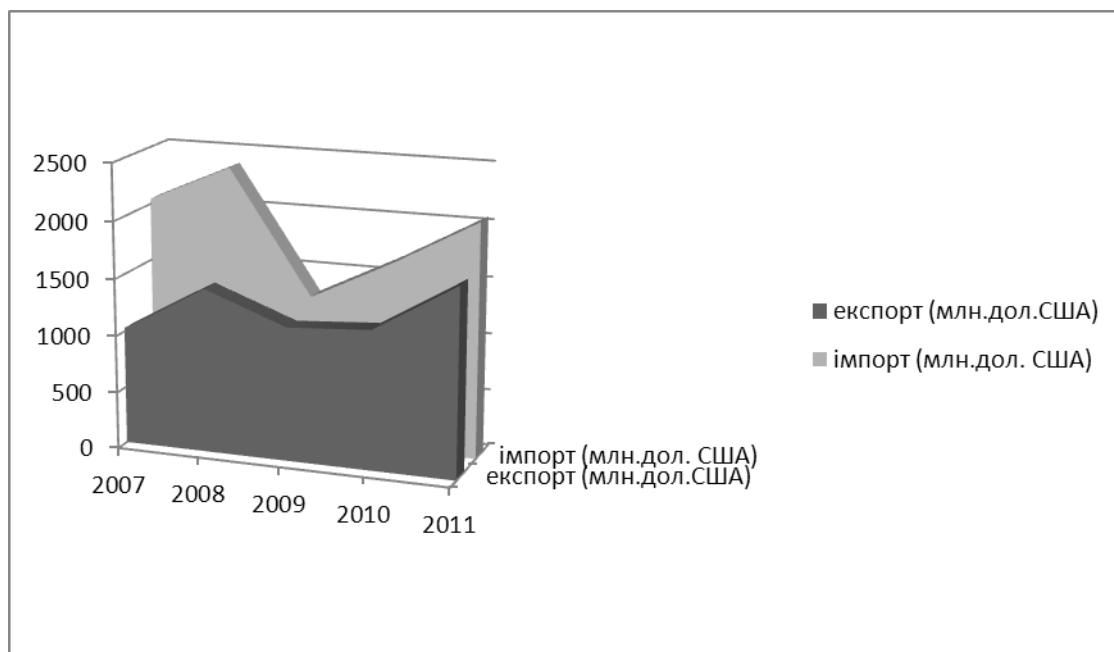

Рис. 2.11. Співвідношення обсягу експорту та імпорту за 2007 – 2011 роки

У 2007 році середня заробітна плата по регіону складала 2372 грн. Серед регіонів України за розміром заробітної плати області належало 10 місце (перше місце – у працівників м. Києва (3943 грн), останнє – у Тернопільській області (1849 грн). У 2008 році номінальна середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника у січні–листопаді 2008 р. складала 1663 грн. У 2009 році середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника Харківської області у січні–листопаді 2009 р. дорівнювала 1775 грн. У 2010 році середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника області становила 2029 грн. У 2011 році середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника області склала 2372 грн.

Співвідношення середньомісячної заробітної плати в Харківському регіоні та по Україні в цілому представлено на рис. 2.12.

Як видно з рис. 2.12, у 2007 році заробітна плата по харківській області різко відрізнялася від показників по Україні, вона була більшою. Навіть в 2008 по Україні заробітна плата зросла, а в Харківському регіоні знизилась. А взагалі тенденція спаду заробітної плати спостерігалася у 2009 році і зростання у 2010 та 2011. Показники по Харківському регіону майже не на багато відрізняються від показників по Україні.

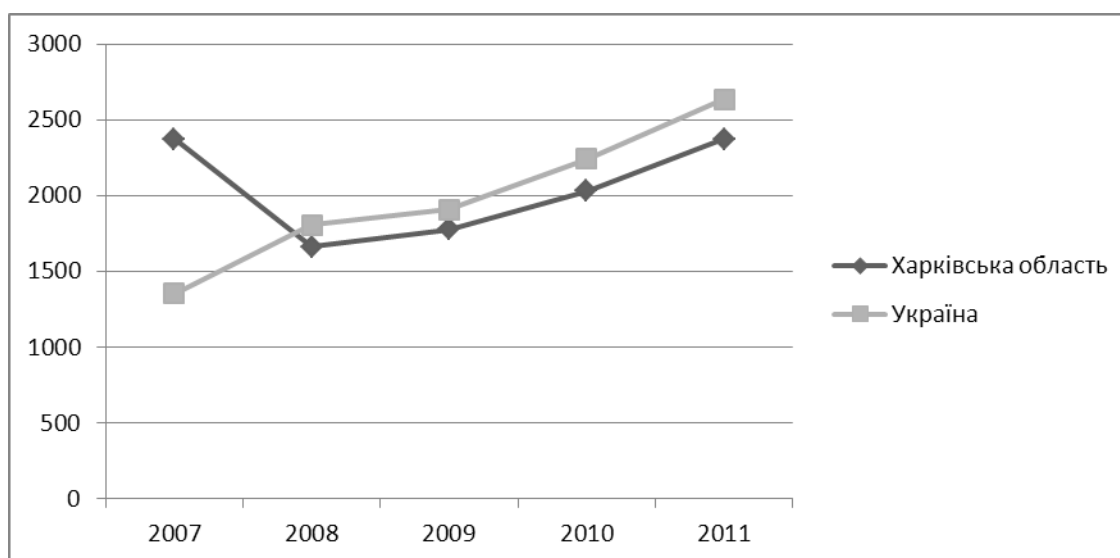

Рис. 2.12. Співвідношення середньомісячної заробітної плати штатного працівника в Харківському регіоні до аналогічного показника в цілому по Україні за 2007 – 2011 рр.

Далі визначаємо ситуацію у сфері зайнятості населення. Співвідношення рівня офіційно зареєстрованого безробіття в Харківському регіоні до офіційно зайнятого населення в регіоні за 2007 – 2011 роки зображено на рис.2.13.

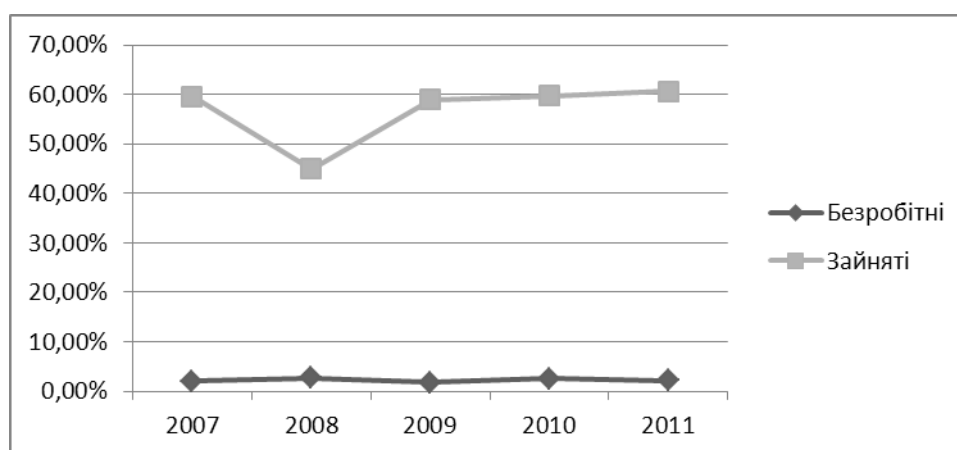

Рис. 2.13. Співвідношення рівня офіційно зареєстрованого безробіття у Харківському регіоні до офіційно зайнятого населення в регіоні за 2007 – 2011 рр.

Як видно з графіка, у 2008 році відбулося значне скорочення робочих місць та зменшення рівня зайнятого населення в регіоні і відповідно збільшення рівня безробітних у цьому ж році.

Досить цікаві тенденції можна визначити при аналізі демографічної ситуації. Чисельність наявного населення Харківської області, за оцінкою, на 1 грудня 2007 р. становила 2797,1 тис. осіб. За січень–листопад 2007 р. чисельність населення зменшилась на 15,0 тис. осіб, або на 0,5 %. Зміна чисельності населення відбулась за рахунок природного скорочення (-18,4 тис. осіб) та міграційного приросту (3,4 тис. осіб). Обсяг природного скорочення за січень–листопад 2007 р. був нижче рівня відповідного періоду 2006р. на 1,4 тис. осіб (на 7,0 %). За січень–листопад 2007 р. відмічалось збільшення кількості народжених: в цілому по області зареєстровано 23,2 тис. осіб, що на 5,2 % більше, ніж за січень–листопад 2006 р. В цілому по області коефіцієнт народжуваності склав 9,0 %. На 1 грудня 2008 р. в Харківській області, за оцінкою, чисельність наявного населення становила 2783,3 тис. осіб. Упродовж січня–листопада 2008 р. кількість населення зменшилась на 12598 осіб, що в розрахунку на 1000 населення склало 4,9 осіб. Зміни в чисельності населення області відбулись за рахунок природного скорочення (16295 осіб, або 6,3 осіб на 1000 населення) та міграційного приросту (3697 осіб, або 1,4 особи на 1000 населення). Порівняно з січнем–листопадом минулого року обсяг природного скорочення зменшився на 2133 особи. Спостерігався зріст кількості народжених (на 1731 особу), а кількість померлих у січні-листопаді поточного року, в порівнянні з відповідним періодом 2007 року, дещо зменшилась (на 402 особи). У розрахунку на 1000 населення народжуваність зросла з 9,0 до 9,8 осіб, а смертність зменшилась – з 16,2 до 16,1 осіб. На 1 грудня 2009 р. в Харківській області, за оцінкою, чисельність наявного населення становила 2770,3 тис. осіб. Упродовж січня–листопада 2009р. чисельність населення зменшилась на 12108 осіб, що в розрахунку на 1000 населення складало 4,8 особи. Зміни в чисельності населення області відбулись за рахунок природного скорочення (13922 особи, або 5,5 осіб на 1000 населення) та міграційного приросту (1814 осіб, або 0,7 осіб на 1000 населення). Порівняно з січнем–листопадом минулого року обсяг природного скорочення зменшився на 2373 особи, або з 6,3 до 5,5 осіб на 1000 населення. Скорочення спостерігалось у м. Харкові та всіх міськрадах і районах області.

У січні–листопаді 2009 року, в порівнянні з січнем–листопадом 2008 року, зросла кількість народжених (на 48 осіб), а кількість померлих зменшилась (на 2325 осіб). У розрахунку на 1000 населення народжуваність залишилась на тому ж рівні, що і у відповідному періоді минулого року, і складала 9,8 осіб, а

смертність зменшилась – з 16,1 до 15,3 осіб. На 1 грудня 2010 р. в Харківській області, за оцінкою, чисельність наявного населення становила 2756,4 тис. осіб. Упродовж січня–листопада 2010 р. кількість населення зменшилась на 12718 осіб, що в розрахунку на 1000 населення складало 5,0 осіб. Зміни в чисельності населення області відбулись за рахунок природного скорочення (14466 осіб, або 5,7 осіб на 1000 населення) та міграційного приросту (1748 осіб, або 0,7 осіб на 1000 населення). Порівняно з січнем–листопадом минулого року обсяг природного скорочення збільшився на 544 особи, або з 5,5 до 5,7 осіб на 1000 населення. Скорочення спостерігалось у м. Харкові та всіх міськрадах і районах області. У січні–листопаді 2010 року, в порівнянні з січнем–листопадом 2009 року, зменшилась кількість народжених та померлих: відповідно на 855 та 311 осіб. У розрахунку на 1000 населення народжуваність зменшилась з 9,8 до 9,6 осіб, а смертність залишилась на рівні 15,3 осіб. На 1 грудня 2011р. в Харківській області, за оцінкою, чисельність наявного населення становила 2743,1 тис. осіб. Упродовж січня–листопада 2011р. кількість населення зменшилась на 11987 осіб, що в розрахунку на 1000 наявного населення складало 4,8 осіб. Зміни в чисельності населення області відбулись за рахунок природного (12745 осіб, або 5,1 осіб на 1000 наявного населення) скорочення та міграційного (758 осіб, або 0,3 осіб на 1000 наявного населення) приросту. Порівняно з січнем–листопадом 2010 р., обсяг природного скорочення зменшився на 1721 особу, або з 5,7 до 5,1 осіб на 1000 наявного населення. Скорочення спостерігалось у м. Харкові та всіх міськрадах і районах області. У січні–листопаді 2011 р., в порівнянні з січнем–листопадом 2010р., зменшилась кількість народжених на 11 осіб та кількість померлих на 1732 особи. У розрахунку на 1000 наявного населення народжуваність збереглась на рівні 9,6 осіб, смертність зменшилась з 15,3 до 14,7 осіб.

Співвідношення рівня народжуваності до рівня смертності в регіоні за 2007–2011 рр. зображено на рис. 2.14.

З рис. 2.14 видно, що кількість померлих перевищує кількість народжених людей, тобто смертність переважає в регіоні. Хоча у показника смертності спостерігається динаміка скорочення на протязі усіх 5 років.

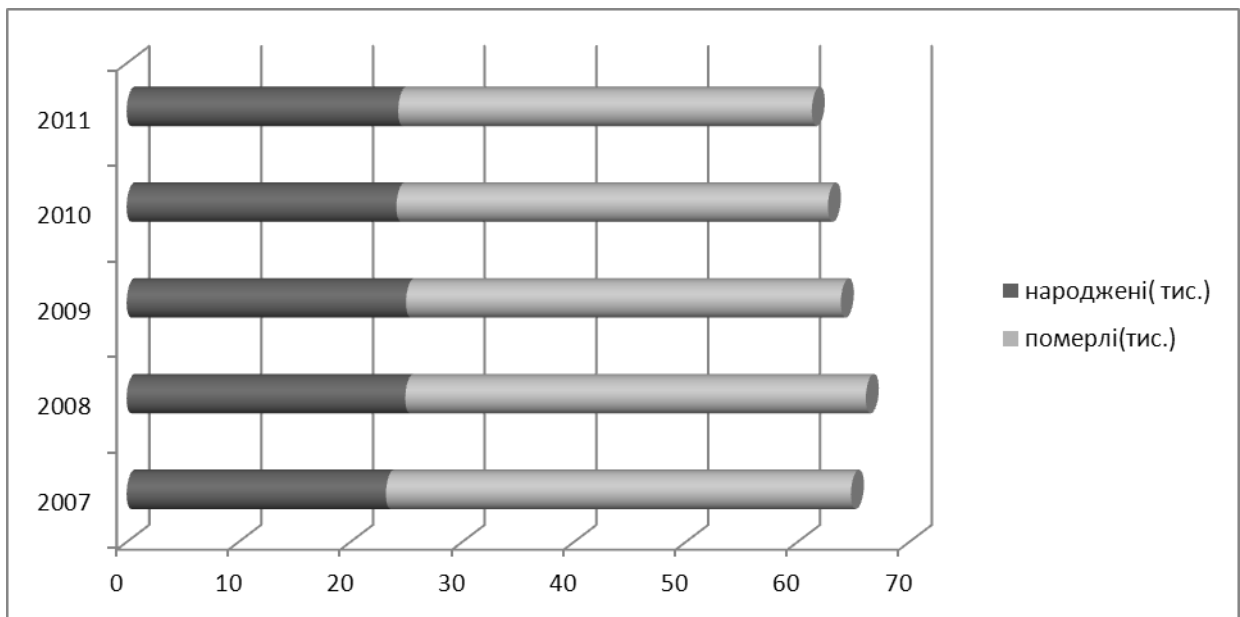

Рис. 2.14. Співвідношення рівня народжуваності до рівня смертності у регіоні за 2007 – 2011 рр.

Інноваційна діяльність безпосередньо пов'язана із формуванням та використанням інтелектуального капіталу. Таким чином, виникає необхідність у дослідженні процесів, пов'язаних із формуванням та ефективним використанням інтелектуального капіталу. Не випадково розгляду підлягає інтелектуальний капітал: на національному рівні мова йде про інтелектуальний капітал, а на рівні підприємства інтелектуальний капітал розглядається як необхідна умова інтелектуалізації праці, що презентується відповідною ефективністю (ефективність інтелектуалізації праці). Зазначимо, що існування прямого зв'язку між рівнем інтелектуального капіталу та виробництвом промислової продукції є одним із аргументів на користь формування стратегії модернізації у Харківському регіоні.

Існує бачення, що соціально-економічний розвиток економіки залежить від формування й акумулювання інтелектуального капіталу, носієм якого є люди, тобто суб'єкти інтелектуальної власності, а продуктом їх діяльності, відповідно, – об'єкти інтелектуальної власності (ОІВ). Обмін ОІВ поширюється у світі та, на думку дослідників, перетворюється у прибутковий бізнес. «Фахівці стверджують, що за останнє десятиріччя ХХ ст. темпи торгівлі ОІВ випереджають темпи торгівлі іншими товарами і за цей період обсяги зросли більш ніж у 10 разів. Зараз вони складають близько 60% усього світового валового продукту» [6, с. 49].

В Україні процеси формування та використання інтелектуального капіталу відбуваються повільно через низку проблем, наприклад, проблем, пов'язаних з використанням та захистом інтелектуальної власності; через відсутність з боку керівництва всіх рівнів управління дій щодо ініціювання створення продуктів інтелектуального капіталу (лише 0,8 % українських підприємств мають зареєстровані товарні знаки в Україні, а в інших країнах – 0,002 % зареєстрованих товарних знаків [44, с. 44]); через низьку інвестиційну активність вітчизняних й іноземних інвесторів; неосвіченість управлінського персоналу в питаннях визначення об'єктів інтелектуальної власності та обмеженості бачення управлінцями перспектив від ефективного використання ОІВ тощо. У цьому зв'язку має сенс відзначити, що, згідно зі стандартами світового права, можна виділити три основні групи об'єктів інтелектуальної власності: об'єкти промислової власності; об'єкти авторського права; ноу-хау як комерційно цінна закрита інформація, що охороняється власниками.

Структуру таких об'єктів наведено у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Структура об'єктів інтелектуальної власності

Об'єкти промислової власності	Об'єкти авторського права	Ноу-хау (таємниці)
1. Патенти на винаходи 2. Свідоцтва на корисні моделі 3. Патенти на промислові зразки 4. Свідоцтва на товарні знаки (знаки обслуговування) 5. Фірмові найменування (свідоцтва про реєстрацію юридичної особи) 6. Свідоцтва на право користування найменуванням місця походження 7. Уникнення несумлінної конкуренції	1. Наукові публікації, в тому числі дисертації, монографії, статті, звіти про науково-дослідницькі, конструкторсько-технологічні, проектні роботи 2. Літературні, драматичні, музично-драматичні, сценарні твори 3. Хореографічні твори і пантоміми 4. Музичні твори з текстом та без нього 5. Аудіовізуальні твори, твори живопису, скульптури, графіки, дизайну та інші твори образотворчого мистецтва 6. Твори декоративно-прикладного мистецтва 7. Твори архітектури, градобудівництва та садово-паркового мистецтва 8. Фотографічні твори і твори, що отримані способами, аналогічними фотографії 9. Географічні, геологічні та інші карти, плани, ескізи, пластичні твори, які відносяться до географії, топографії, інших наук 10. Програми для ЕОМ, бази даних 11. Топології інтегральних мікросхем 12. Інші вироби	1. Комерційні 2. Технологічні 3. Технічні 4. Фінансові 5. Організаційні 6. Медичні 7. Біотехнологічні 8. Інші

Так, ОІВ мають низку особливостей [92, с. 7]:

- по-перше, вони нематеріальні (наприклад, вартість патенту на винахід дорівнює вартості паперу, на якому викладений його зміст), у той час як вартість прав на винахід може становити досить велику суму;

- по-друге, ОІВ як нематеріальні активи мають виключно переважні права, шляхом реалізації яких можна законним шляхом монополізувати товари і послуги, поновити технологію, здійснити реструктуризацію, диверсифікацію виробництва за рахунок засобів, які отримані від продажу прав на використання ОІВ;

- по-третє, ОІВ мають важливі для сфери бізнесу характеристики: корисність, економічність та ін. Новизну, конкурентоспроможність, можливості щодо впровадження, ліквідність, дохідність (високою дохідністю ОІВ пояснюється те, що світова торгівля ліцензіями на право використання ОІВ зростає темпами, які у 4 рази перевищують темпи зростання світового промислового виробництва, а середня дохідність ОІВ в 2 – 4 рази вища, ніж середня дохідність матеріальних активів).

Світовий досвід демонструє явні переваги, які надає підприємствам користування нематеріальними активами, оскільки включення таких активів у обіг, забезпечення належного юридичного захисту дозволяють підприємству стійко працювати на ринку (оскільки конкуренти не мають права виробляти товари з використанням аналогічних інтелектуальних продуктів) [91, с. 5]. Таким чином, «ключова вимога до проведення операцій з об'єктами інтелектуальної власності – дотримання правового режиму, який зафіксований у відповідних актах, у тому числі чітка документальна оформленість угод та правильна оцінка об'єктів» [91, с. 5]. Безперечно, забезпечення правового режиму – прерогатива управління на макrorівні, тому слід розглянути нормативно-законодавчу базу – основу для створення та функціонування ринку інтелектуальної власності.

Істотні зміни в правовому середовищі України спостерігаються з часу прийняття Цивільного кодексу, який набув чинності з 1 січня 2004 р. Четверта книга Кодексу присвячена інтелектуальній власності. Наприклад, «... пункт 2 статті 429 Кодексу передбачає, що майнові права інтелектуальної власності стосовно до об'єкта, який створено за трудовим договором, належать автору сумісно з роботодавцем, якщо інше не встановлено договором. Таким чином розподілені майнові права на об'єкт, що створений за замовленням між виробником об'єкта і замовником (п. 2, ст. 430)» [18, с. 23].

У межах Цивільного кодексу [85] мають місце відмінності, зокрема у визначенні переліку охоронних документів і умов патентоспроможності об'єктів промислової власності – таких як винаходи і корисні моделі, що також закріплено Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі» [19, с. 23]. За чинним законодавством в Україні на винаходи і корисні моделі видаються такі охоронні документи:

а) патент на винахід зі строком чинності 20 років від дати подання заявки (видається після проведення кваліфікаційної експертизи заявки, під час якої перевіряється відповідність винаходу умовам патентоспроможності – новизні, винахідницькому рівню і промисловій придатності);

б) деклараційний пакет на винахід зі строком дії 6 років від дати подання заявки (видається без проведення кваліфікаційної експертизи під відповідальність власника патенту за відповідність винаходу умовам патентоспроможності) і можливістю, за ініціативою власника, його перетворення на 20-річний патент упродовж трьох років від дати подання заявки;

в) деклараційний патент на корисну модель зі строком чинності 10 років від дати подання заявки (теж видається без проведення кваліфікаційної експертизи під відповідальність його власника за відповідність корисної моделі умовам патентоздатності) [40, с. 11].

Створення чинного законодавства мало на меті ініціювати створення об'єктів інтелектуальної власності у країні. Так, слід відзначити поштовх у цьому напрямі діяльності фізичних осіб та організацій, але значних результатів досягнуто не було. Для ілюстрації доведення скористаємося обмеженим колом статистичних даних, які подані у відкритому друці [72, с. 354]. Так, дані щодо впровадження нових прогресивних технічних процесів й освоєння виробництва нових видів продукції в промисловості дозволяють зробити висновки про нестійкі тенденції в проходженні технологічних процесів за роками, зокрема, інтерес у колі визначених питань становлять надходження та використання об'єктів промислової власності. Таким чином, можна припустити, що процеси, які відбуваються у сфері захисту об'єктів інтелектуальної власності, позитивно впливають на створення умов для формування соціально-економічного механізму ефективності менеджменту персоналу.

У зв'язку з прагненням України інтегруватися до світової спільноти постає необхідність розгляду розвитку соціально-економічної системи управління на макрорівні через призму ефективності. Багато протиріч, які обумовлюються

існуванням різних точок зору дослідників на хід тих чи інших процесів, впливають на те, що керівна система уникає зворотного зв'язку з керованою, принцип адекватності і відповідності керуючої системи керованій не реалізується, стратегія макрорівневого розвитку формується не чітко, а наявність основних чинників, що стримують темпи соціально-економічних перетворень, ігнорується. Попередній аналіз дозволив визначити основні чинники, від яких залежить рівень соціально-економічного розвитку країни. Серед них чільне місце посідають процеси формування та використання інтелектуального капіталу, які вважаються більшістю дослідників головним чинником при забезпеченні соціально-економічної ефективності системи на макрорівні.

Проведемо дослідження щодо стану об'єктів інтелектуальної власності в Харківській обл. На рис. 2.15 подана структура об'єктів інтелектуальної власності, на які було отримано охоронні документи протягом 200 –2007 рр. [65].

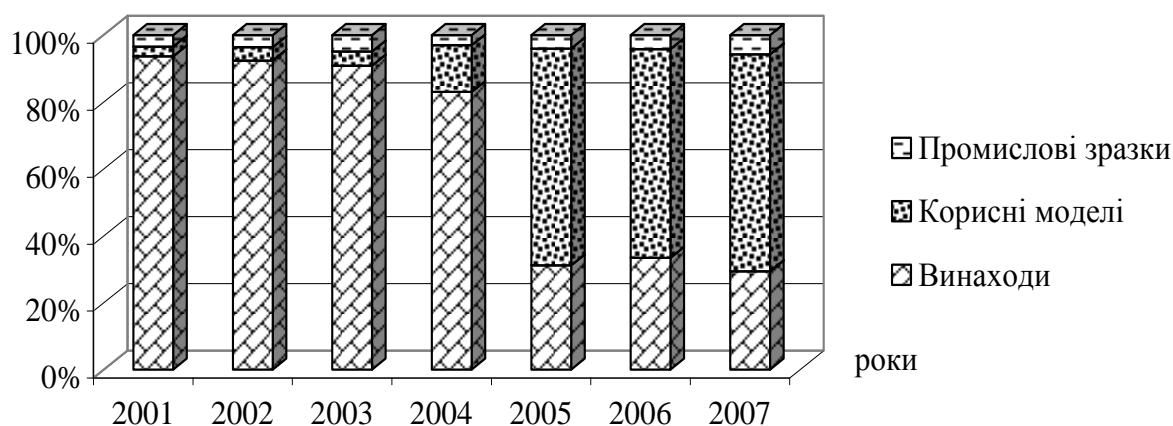

Рис. 2.15. Структура охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності в Харківській області

Спостерігається суттєве превалювання корисних моделей з 2005 року, яке у 2007 році становить 64,8 %, в той час, як питома вага винаходів зменшилася майже втричі з 2004 по 2007 р. Така невірноважена структура свідчить про тяжіння до отримання документів на більш практично придатні об'єкти інтелектуальної власності.

На рис. 2.16 [65] представлена питома вага отриманих охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності в Харківській обл. в масштабі всієї України. Харківська обл. посідає чинне місце, адже створює близько 15% всіх

об'єктів інтелектуальної власності, що підтверджує її значний інтелектуальний потенціал.

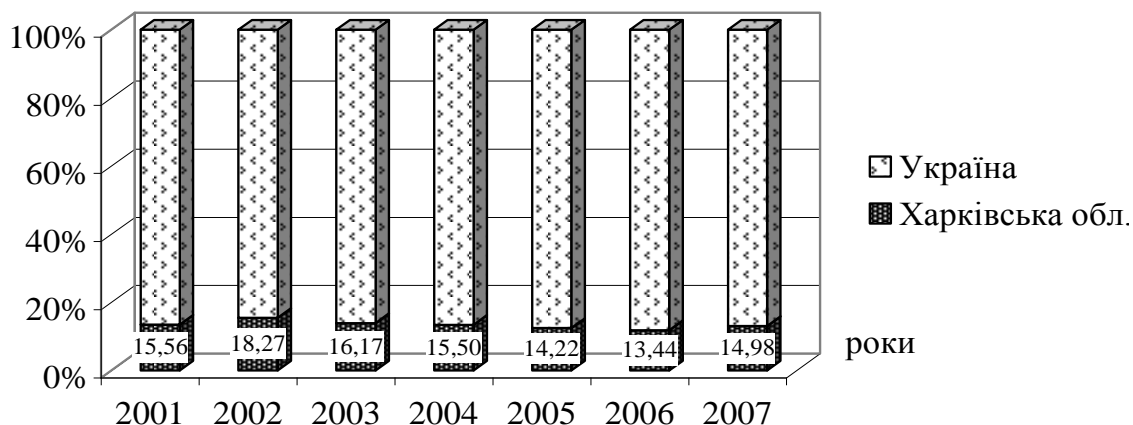

Рис. 2.16. Внесок Харківської обл. в загальну кількість отриманих охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності в Україні.

Для подальшого аналізу здійснено спробу підтвердити гіпотезу існування зв'язку між використанням інтелектуального капіталу у вигляді наявності прав захисту об'єктів інтелектуальної власності (кількість отриманих охоронних документів України) та обсягом реалізованої промислової продукції. Для цього доцільно скористатися економіко-математичними методами, зокрема: побудувати економетричну модель залежності обсягу реалізованої промислової продукції від кількості охоронних документів, які стосуються об'єктів інтелектуальної власності у вигляді винаходів, корисних моделей, промислових зразків. Це дає можливість перевірити гіпотезу щодо існування прямого зв'язку між використанням інтелектуального капіталу та обсягом реалізованої промислової продукції, у зв'язку з чим можна зробити висновок про значення формування соціально-економічного механізму ефективності менеджменту персоналу для соціально-економічного розвитку країни.

Вихідні дані для першого етапу дослідження подано в табл. 2.4.

Для досягнення поставленої на першому етапі мети була побудована та проаналізована модель множинної лінійної регресії за допомогою пакета MS Excel з використанням надбудови Пакет аналізу. Як незалежні (екзогенні) змінні розглядалася кількість охоронних документів України, отриманих на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, як залежна (ендогенна) змінна – обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн.

Таблиця 2.4

Вихідні дані для побудови кореляційної залежності кількості охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності та обсягом реалізованої промислової продукції в Україні [72]

№ з/п	Рік	Отримано охоронних документів України на			обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн (Y)
		винаходи (X ₁)	корисні моделі (X ₂)	промислові зразки (X ₃)	
1	1994	2449	3	190	44356,1
2	1995	1540	9	181	58824
3	1996	2711	24	163	73321
4	1997	5871	23	159	75061
5	1998	4016	59	158	82889
6	1999	1699	69	227	107537
7	2000	2944	122	190	144483
8	2001	6468	121	174	210842,7
9	2002	5546	160	282	229634,4
10	2003	6706	268	338	289117,3
11	2004	6088	1264	275	400757,1
12	2005	2297	4722	318	468562,6
13	2006	1956	5325	351	551729
14	2007	1461	5722	326	717076,7

Результати регресійного аналізу такі: коефіцієнт множинної кореляції становить 0,9691, коефіцієнт детермінації – 0,9393, тобто 93,93% мінливості випадкової величина Y визначається мінливістю факторів, що включені в модель. Це поряд з високим значенням критерію Фішера $F = 51,61 > F_{0,05}$ свідчить про адекватність моделі. Згідно з прийнятою моделлю отримаємо рівняння регресії:

$$Y = -112799 + 24,21X_1 + 80,81X_2 + 700,69X_3. \quad (2.1)$$

Хоча прогноз за рівнянням (2.1) забезпечує високий ступінь згоди, якщо значення екзогенних факторів змінюються в межах стандартного відхилення відповідних незалежних факторів, однак, зважаючи на наявність від'ємного знака у вільному члені рівняння, а також перевірки його значущості за критері-

ем Стьюдента, доцільно запропонувати модель, у якій вільний член рівняння дорівнюватиме нулю. Згідно з цією моделлю коефіцієнт множинної кореляції становить 0,9613, коефіцієнт детермінації – 0,9241, тобто 92,41% мінливості випадкової величини Y визначається мінливістю факторів, що включені в модель. Це поряд з високим значенням критерію Фішера $F = 44,67 > F_{0,05}$ свідчить про адекватність моделі. У межах цієї моделі отримуємо рівняння регресії:

$$Y = 22,05X_1 + 89,87X_2 + 235,19X_3. \quad (2.2)$$

Тепер зробимо перевірку моделі на наявність мультиколінеарності. Для цього визначимо матрицю парних кореляцій в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Матриця парних кореляцій

	Y	X ₁	X ₂	X ₃
Y	1			
X ₁	-0,13927	1		
X ₂	0,91612	-0,42734	1	
X ₃	0,84616	-0,04911	0,73485	1

Отримані результати свідчать про те, що між незалежними змінними X_1 та X_2 , а також X_1 та X_3 кореляційний зв'язок є статистично незначущим, а між змінними X_2 та X_3 існує кореляційний зв'язок, однак він не є щільним. Отже, можна стверджувати, що в моделі відсутня мультиколінеарність. Це підтверджує відсутність, адекватність моделі та достовірність отриманих результатів.

Аналогічну модель побудуємо на прикладі Харківської обл. Вихідні дані для першого етапу дослідження подано в табл. 2.6. Подальше дослідження проводилося аналогічно прикладу в масштабах України.

Результати регресійного аналізу: коефіцієнт множинної кореляції становить 0,9788, коефіцієнт детермінації – 0,9581, тобто 95,81% мінливості випадкової величини Y визначається мінливістю факторів, що включені в модель. Це поряд з високим значенням критерію Фішера $F = 76,25 > F_{0,05}$ свідчить про адекватність моделі. Згідно з прийнятою моделлю отримаємо рівняння регресії:

$$Y = -556,49 + 5,97X_1 + 30,05X_2 + 125,64X_3. \quad (2.3)$$

Таблиця 2.6

Вихідні дані для побудови кореляційної залежності кількості охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності та обсягу реалізованої промислової продукції в Харківській обл. [65]

№ з/п	Рік	Отримано охоронних документів України на			обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн (Y)
		винаходи (X ₁)	корисні моделі (X ₂)	промислові зразки (X ₃)	
1	1994	398	0	4	2674,1
2	1995	455	0	20	2942,4
3	1996	547	3	17	3684,2
4	1997	612	4	16	4732,3
5	1998	655	11	14	5469,8
6	1999	276	15	40	6910,2
7	2000	463	28	15	7951,7
8	2001	985	31	36	10743,8
9	2002	1011	43	40	11348,3
10	2003	1074	50	58	12807,3
11	2004	981	165	36	17665,5
12	2005	325	676	42	22685,3
13	2006	343	640	43	27053,7
14	2007	331	729	65	34039,2

Запропонуємо модель, у якій вільний член рівняння дорівнюватиме нулю. Результати регресійного аналізу: коефіцієнт множинної кореляції становить 0,9786, коефіцієнт детермінації – 0,9577, тобто 95,77% мінливості випадкової величини Y визначається мінливістю факторів, що включені в модель. Високе значення критерію Фішера $F = 83,05 > F_{0,05}$ свідчить про адекватність моделі.

У межах цієї моделі отримуємо рівняння регресії:

$$Y = 5,35X_1 + 29,70X_2 + 123,77X_3. \quad (2.4)$$

Перевірка на мультиколінеарність дозволила зробити такі висновки: отримані результати свідчать про те, що між незалежними змінними X₁ та X₂, а також X₁ та X₃ кореляційний зв'язок є статистично незначущим, а між змінними X₂ та X₃ існує кореляційний зв'язок, однак він не є щільним. Отже, можна стверджува-

ти, що в моделі відсутня мультиколінеарність. Це підтверджує відсутність мультиколінеарності, адекватність моделі та достовірність отриманих результатів.

Отримані у матриці парних кореляцій значення дозволяють довести існування прямої залежності між корисними моделями, промисловими зразками та валовим внутрішнім продуктом (ВВП). Від'ємне значення X_1 можливо пояснити суттєвим зниженням інноваційної активності в напрямі винаходів, які при цьому мають більший життєвий цикл та втілюються у корисних моделях та промислових зразках.

Порівняємо отримані формули, що описують кореляційно-регресійну залежність між об'єктами інтелектуальної власності та обсягом реалізованої промислової продукції.

В Україні це:

$$Y = -112799 + 24,21X_1 + 80,81X_2 + 700,69X_3. \quad (2.5)$$

$$Y = 22,05X_1 + 89,87X_2 + 235,19X_3.. \quad (2.6)$$

У Харківській обл.

$$Y = -556,49 + 5,97X_1 + 30,05X_2 + 125,64X_3. \quad (2.7)$$

$$Y = 5,35X_1 + 29,70X_2 + 123,77X_3. \quad (2.8)$$

Коефіцієнти формул свідчать про існування стійкого позитивного зв'язку між кількістю об'єктів інтелектуальної власності та рівнем реалізації промислової продукції як в Україні, так і в Харківській області. Таким чином, охорона прав на інтелектуальну власність, зокрема у вигляді отриманих охоронних прав на корисні моделі та промислові зразки, здійснює прямий вплив на обсяг реалізованої промислової продукції, а через це можна стверджувати, що підвищення ефективності використання інтелектуального капіталу країни позитивно впливає на зростання промисловості і, навпаки, зменшення ефективності використання інтелектуального капіталу негативно впливає на хід соціально-економічних процесів в Україні.

Подолання протиріч та негативних явищ можливо лише при обранні відповідного сценарію розвитку Харківського регіону, який має стимулювати про-

цеси формування та ефективного використання інтелектуального капіталу на регіональному рівні.

2.2. Дослідження стану та оцінка структури сучасного регіонального господарського комплексу

Ефективність функціонування національної економіки значною мірою залежить від рівня соціально-економічного розвитку регіонів, які на сьогодні відзначаються суттєвою галузевою, територіальною та функціональною диференціацією.

В Україні основна частка національного продукту створюється в окремих галузях та регіонах і актуальними за сучасних умов є завдання зниження територіальних диспропорцій, розширення міжрегіональної взаємодії на ринках товарів, послуг, капіталів і праці. Ефективне регулювання регіонального розвитку забезпечує функціонування національної економіки як цілісної системи на базі оптимального розміщення продуктивних сил з урахуванням місцевих ресурсів, існуючих систем розселення, особливостей історичного розвитку. Основою для здійснення такого регулювання повинна стати реальна оцінка розвитку регіональних господарських комплексів в Україні.

На сучасному етапі функціонування регіональних господарських комплексів в Україні постають питання щодо пропорційності та комплексності їх розвитку у межах країни. Деформація галузевої структури промисловості в розрізі регіонів з роками посилюється, зменшуючи віддачу галузей з високим наявним потенціалом. Сучасні процеси глобалізації, які супроводжуються посиленням регіоналізації, вказують на необхідність проведення досліджень галузевої структури та потенціалу промислового комплексу саме на регіональному рівні.

Важливим сектором у вирішенні ключових питань розвитку господарського комплексу України є Харківський регіон. Харківський регіон – це один з найбільш розвинених промислових регіонів України, де зосереджено потужний науково-промисловий потенціал, що налічує понад 650 промислових підприємств і 200 наукових установ, або 15 % усіх науково-дослідних інститутів України і 20 % конструкторських і проектних організацій. Внесок Харківського регіону в

обсяг реалізованої промислової продукції країни складає 5,1 % (6 місце у 2011 р.) [54; 89].

За показником валового регіонального продукту (ВРП) протягом останніх п'яти років регіон посідав 4 місце в Україні, а за цим же показником на душу населення – 5-7 місце (у посткризовий період спостерігалось погіршення ситуації, зокрема у 2009 році регіон посів уже 6 місце, а в 2010 і 2011 роках – 7 місце). Крім того, господарський комплекс Харківського регіону має не тільки вагомий вплив на результати роботи економіки регіону, але й на національну економіку, про що свідчать наступні показники: промисловість створює майже 40 % ВРП, є головною бюджетоутворюючою галуззю (у 2011 р. 74 % платежів мобілізовано до Державного бюджету України) [55].

На основі інформації Головного управління статистики в Харківській області [54] і статистичних даних Харківської обласної державної адміністрації [60] проведено дослідження стану та здійснено оцінку структури господарського комплексу Харківського регіону за 2006–2011 рр. Вихідною інформацією для даного дослідження виступили дані про обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) Харківського регіону за 2006–2011 рр. (табл. 2.7).

Аналіз галузевої структури господарського комплексу Харківського регіону та її динаміки здійснено у табл. 2.8 У табл. 2.8 показано частку окремого виду діяльності (галузі) у загальних обсягах реалізованої промислової продукції протягом усього аналізованого періоду. Як видно з табл. 2.8, Харківський регіон характеризується багатогалузевою структурою господарського комплексу: у його структурі виділяються: галузі харчової та легкої промисловості, галузі машинобудування та металообробки, енергетична та паливна галузі, галузі з виробництва будівельних матеріалів та ін. [54].

Так, найбільшу питому вагу у загальних обсягах реалізованої промислової продукції протягом усього аналізованого періоду займала переробна промисловість (2006 р. – 77,19 %, 2007 р. – 80,71 %, 2008 р. – 79,1 %, 2009 р. – 75,97 %, 2010 р. – 75,78 %, 2011 р. – 73,46 %). Частка переробної промисловості за 2006–2011 рр., переважно, зменшувалася (від 77,19 % до 73,46 %), крім 2007 р. (80,71 % – найбільше значення). Це відбувалося, переважно, за рахунок зменшення питомої ваги машинобудування і металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів у загальному обсязі реалізованої промислової продукції Харківського регіону протягом 2006–2011 рр.

Таблиця 2.7

Обсяги реалізованої продукції у Харківському регіоні за основними видами промислової діяльності за 2006–2011 рр. [54]

Основні види промислової діяльності	Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) у відпускних цінах підприємств (без ПДВ та акцизу), тис. грн					
	2006 рік	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік
Промисловість	46583123,13	50414635,42	39202671,4	40255164,0	47698316,2	56876323,7
Добувна промисловість	1468184,356	1636771,857	1654976,6	1664552,9	2332933,7	2847133,8
Переробна промисловість	35957582,99	40688326,66	31008053	30584482,4	36147969,8	41781853,0
з неї						
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	10602369,99	11767336,29	10678163,6	12529200,1	14344264,5	14406485,4
легка промисловість	685950,2187	521238,768	328236	306880,8	489500,4	587796,4
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	145474,7562	349139,4148	268982,6	250264,5	305583,3	407088,4
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	1107093,411	1272521,163	1306489,9	1451916,9	1663836,7	1827647,7
виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	3260040,731	2793522,478	3020024,3	2330812,9	2553631,1	3657698,1
хімічна та нафтохімічна промисловість	2457928,71	2372518,06	1805569,3	2216702,5	2671045,5	3098635,6
виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	4676809,26	5972936,475	3619961,5	2546286,4	2647463,4	3293935,6
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	1723080,825	1918798,246	1237136,2	956483,2	1233010,2	1792856,1
машинобудування	7814343,374	11508605,85	7781342,7	7273093,6	9164235,1	11339174,2
інші галузі	3484491,712	2211709,912	962146,9	722841,5	1075399,6	1370535,5
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	9157355,778	8089536,907	6539641,8	8006128,7	9217412,7	12247336,9

Найменшу питому вагу у промисловості регіону займала добувна промисловість, частка якої збільшилася протягом аналізованого періоду на 1,86 % (з 3,15 % у 2006 р. до 5,01 % у 2011 р.). Слід також відзначити коливання питомої ваги виробництва та розподілення електроенергії, газу та води за 2006–2011 рр. з 19,66 % у 2006 р. до 21,53 % у 2011 р., крім 2007 і 2008 років, коли вона дорівнювала відповідно 16,05 % і 16,68 %. Серед галузей переробної промисловості особливо виділяються (найбільша питома вага) такі види діяльності (галузі), як виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (2006 р. – 22,76 %, 2007 р. – 23,34 %, 2008 р. – 27,24 %, 2009 р. – 31,12 %, 2010 р. – 30,07 %, 2011 р. – 25,33 %), машинобудування (2006 р. – 16,74 %, 2007 р. – 22,83 %, 2008 р. – 19,85 %, 2009 р. – 18,06 %, 2010 р. – 19,21 %, 2011 р. – 19,93 %) та виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (2006 р. – 10,04 %, 2007 р. – 11,85 %, 2008 р. – 9,23 %, 2009 р. – 6,33 %, 2010 р. – 5,55 %, 2011 р. – 5,79 %) [54].

Таблиця 2.8

Аналіз галузевої структури господарського комплексу
Харківського регіону за 2006–2011 рр. (у %)

Основні види промислової діяльності	Частка виду діяльності (галузі) у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %					
	2006 рік	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік
Промисловість	100	100	100	100	100	100
Добувна промисловість	3,15	3,24	4,22	4,13	4,90	5,01
Переробна промисловість	77,19	80,71	79,1	75,97	75,78	73,46
з неї						
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	22,76	23,34	27,24	31,12	30,07	25,33
легка промисловість	1,47	1,03	0,84	0,76	1,03	1,03
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	0,31	0,69	0,69	0,62	0,64	0,72
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	2,38	2,52	3,33	3,61	3,49	3,21
виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	6,99	5,54	7,7	5,79	5,35	6,43
хімічна та нафтохімічна промисловість	5,28	4,71	4,61	5,51	5,6	5,45
виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	10,04	11,85	9,23	6,33	5,55	5,79
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	3,70	3,81	3,16	2,38	2,59	3,15
машинобудування	16,78	22,83	19,85	18,06	19,21	19,93
інші галузі	7,48	4,39	2,45	1,79	2,25	2,41
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	19,66	16,05	16,68	19,9	19,32	21,53

Найменшу питому вагу серед галузей переробної промисловості регіону протягом 2006–2011 рр. займали оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів (2006 р. – 0,31 %, 2007 р. – 0,69 %, 2008 р. – 0,69 %, 2009 р. – 0,62 %, 2010 р. – 0,64 %, 2011 р. – 0,72 %) та легка промисловість (2006 р. – 1,47 %, 2007 р. – 1,03 %, 2008 р. – 0,84 %, 2009 р. – 0,76 %, 2010 р. – 1,03 %, 2011 р. – 1,03 %). Слід зазначити, що частка оброблення деревини та виробництва виробів з деревини, крім меблів протягом аналізованого періоду постійно збільшувалася (від 0,31 % у 2006 р. до 0,72 % у 2011 р.). Частка легкої промисловості, навпаки, зменшувалася з 1,47 % у 2006 р. до 1,03 % – у 2011 р. (крім 2008–2009 рр., коли її частка була нижче, ніж 1 %) [54].

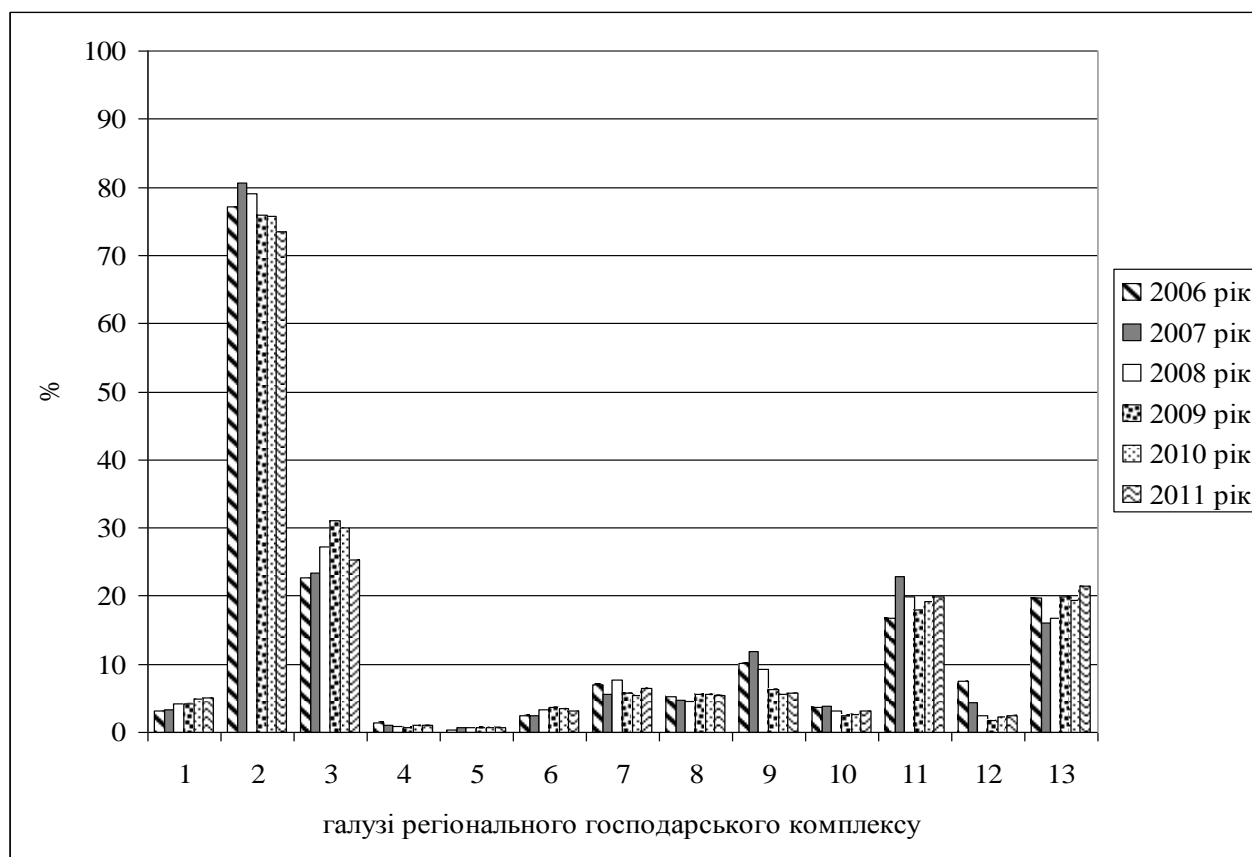
Вищезазначені тенденції галузевої структури господарського комплексу Харківського регіону у динаміці підтверджуються розподілом обсягів реалізованої промислової продукції регіону за основними видами діяльності у 2006–2011 рр., представленою на рис. 2.17.

Грунтуючись на результатах аналізу господарського комплексу Харківського регіону, виявлено зміну тенденцій у його галузевій структурі. Так, якщо раніше домінуючою галуззю було машинобудування, частка якого у загальному обсязі реалізованої продукції (робіт, послуг) складала понад 30 %, то у теперішній час перше місце посідає виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, а машинобудування – лише друге.

Слід також відзначити, що виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, яке є лідером за часткою у загальному обсязі реалізованої промислової продукції у Харківському регіоні за аналізований період, також залишається експортоорієнтованою галуззю та лідером за обсягом залучення прямих іноземних інвестицій серед важливих галузей регіону та України в цілому. На сучасному етапі розвитку економіки регіону (станом на 1 січня 2012 р.) обсяг прямих іноземних інвестицій у цю галузь склав 147,8 млн дол США (або 5,4 %), тобто третє місце після фінансової діяльності (66,3 %) та операцій з нерухомим майном, оренди, інжиніринг, надання послуг підприємцям (9,4 %) [60].

Зауважимо, що формування обсягу реалізації на регіональному рівні значною мірою залежить від діяльності досить обмеженого кола підприємств. Серед цих підприємств виділяються: Приватне акціонерне товариство (ПрАТ) «Філіп Морріс Україна», Акціонерне компанія «Харківобленерго», Зміївська теплоенергостанція (ТЕС), Шебелинське відділення з переробки газового конденсату і нафти, Газопромислове управління «Шебелинкагазвидобування», Харківське від-

ділення Публічного акціонерного товариства (ПАТ) «Сан Інбев Україна», Комунальне підприємство (КП) «Харківські теплові мережі», ПАТ «Євроцемент-Україна», Відкрите акціонерне товариство (ВАТ) «Турбоатом», ПАТ «Харківська ТЕЦ-5», Державне підприємство «Завод «Електроважмаш», ПАТ «Харківський підшипниковий завод», ПрАТ «Новий стиль», ПАТ «Харківський тракторний завод ім. Орджонікідзе». На вищезазначені підприємства у 2011 р. припадало понад 40 % промислового обсягу реалізації Харківського регіону.

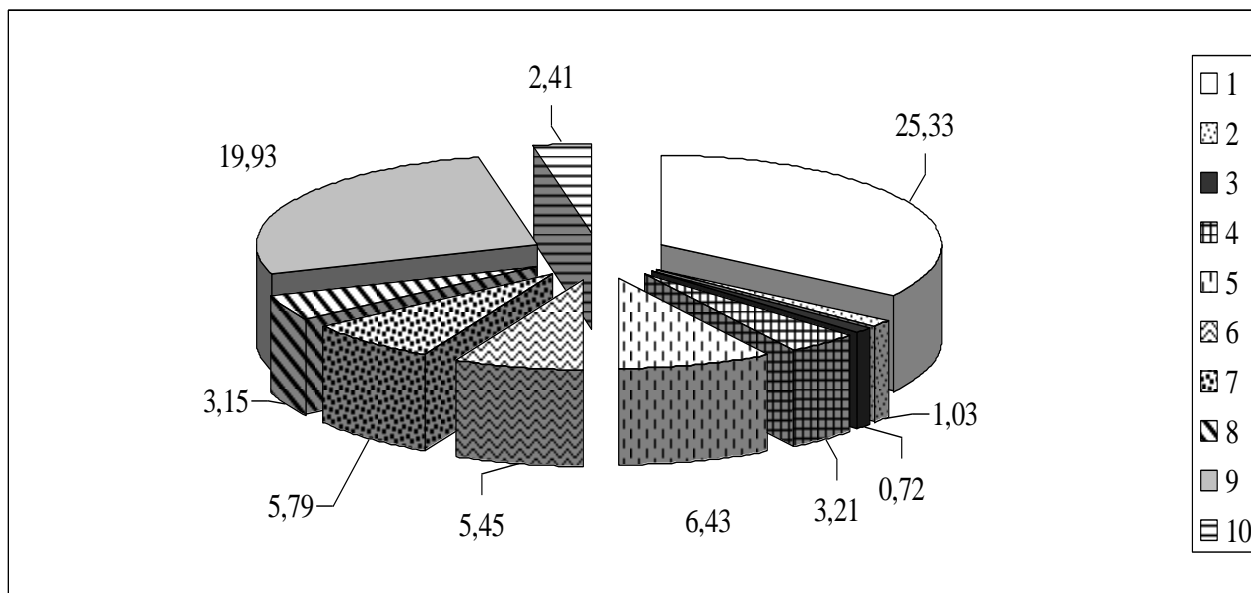

Умовні позначення: 1 – добувна промисловість; 2 – переробна промисловість; 3 – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; 4 – легка промисловість; 5 – оброблення деревини та виробництва виробів з деревини, крім меблів; 6 – целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність; 7 – виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення; 8 – хімічна та нафтохімічна промисловість; 9 – виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції; 10 – металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів; 11 – машинобудування; 12 – інші галузі; 13 – виробництво і розподілення електроенергії, газу і води

Рис. 2.17. Розподіл обсягів реалізованої промислової продукції Харківського регіону за основними видами діяльності у 2006–2011 рр. (у %)

Сучасний стан (2011 р.) галузевої структури переробної промисловості господарського комплексу Харківського регіону можна проаналізувати на основі статистичної інформації Головного управління статистики у Харківській області. Галузева структура переробної промисловості господарського комплексу Харківського регіону у 2011 р. представлена на рис. 2.18.

Умовні позначення: 1 – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; 2 – легка промисловість; 3 – оброблення деревини та виробництва виробів з деревини, крім меблів; 4 – целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність; 5 – виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення; 6 – хімічна та нафтохімічна промисловість; 7 – виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції; 8 – металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів; 9 – машинобудування; 10 – інші галузі

Рис. 2.18. Галузева структура переробної промисловості господарського комплексу Харківського регіону у 2011 р. (у %)

Як видно з рис. 2.18, серед усіх галузей переробної промисловості Харківського регіону домінує виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (25,33 %), а також машинобудування (19,93 %). Значною величиною частки у загальному обсязі реалізованої промислової продукції у регіоні також виділяється виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення (6,43 %) і виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (5,79 %). Збільшення питомої ваги виробництва коксу і продуктів нафтоперероблення у загальному обсязі реалізованої промислової продукції може бути пов'язане з більшим завантажен-

ням виробничих потужностей, ніж у інших промислових підприємств Харківського регіону. Тенденція до збільшення виробництва коксу, продуктів нафтоперероблення простежується також у січні 2012 р. (приріст продукції становив 12 %) [87].

Крім того, позитивними тенденціями та характеристиками економічного розвитку Харківського регіону у 2011 р. стали [57]:

по-перше, зростання обсягів виробництва продукції сільського господарства (у січні-грудні 2011 р., порівняно з аналогічним періодом 2010 р., на 41,6 %), завдяки чому активізувався експорт продуктів харчування). За динамікою зростання сільського господарства регіон займав місце у групі лідерів серед регіонів України;

по-друге, зменшення рівня безробіття з одночасним збільшенням рівня економічної активності населення у віці 15-70 років зріс з 64,2 % до 65,2 %.

Аналіз темпів приросту обсягів реалізованої промислової продукції основних галузей переробної промисловості Харківського регіону за 2011 р. порівняно з 2010 р. [54] дозволив виявити наступні тенденції. Так, в цілому у переробній промисловості регіону спостерігалось зростання випуску продукції на 5,5 %. На підприємствах з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів обсяг продукції зменшився на 4,7 %. Це відбулося за рахунок скорочення у 3,8 раза випуску напівфабрикатів м'ясних, 2,5 раза – горілки, інших міцних спиртових напоїв та спирту етилового неденатурованого, на 19–31 % – олії соняшnikової нерафінованої, кормів готових для сільськогосподарських тварин та свійської птиці, спредів і сумішей жирових, яловичини і телятини свіжих (парних) чи охолоджених, на 7–15 % – сирів жирних, масла вершкового, ковбасних та хлібобулочних виробів.

У легкій промисловості приріст продукції становив 23,3 %, що відбулося через збільшення випуску у текстильному виробництві (на 24,7 %), виробництві одягу, хутра та виробів з хутра (на 20,7 %), виробництві шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів (25,3 %).

У хімічній і нафтохімічній промисловості у 2011 р. порівняно з 2010 р. також спостерігався приріст продукції на 8,3 %, у тому числі: у виробництвах лаків і фарб (на 5 %), виробництві гумових та пластмасових виробів (на 33,9 %).

У виробництві іншої неметалевої мінеральної продукції випуск продукції збільшився на 16,1 %, що відбулося за рахунок зростання у 2,5 раза виробництва цегли керамічної невогнетривкої будівельної та елементів

конструкцій збірних для будівництва з цементу, бетону чи штучного каменю (на 15,8 %).

Позитивними змінами характеризувався металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів, яке збільшилося на 21,6 %, у тому числі у виробництві будівельних металевих конструкцій і виробів – на 37,1 %, ножових виробів, інструменту та залізних виробів – на 27,2 %.

Крім того, підвищення ділової активності підприємств спостерігалось у машинобудуванні – стратегічно важливій галузі господарського комплексу Харківського регіону. У 2011 р. порівняно з 2010 р. випуск машинобудівної продукції збільшився на 13,8 %. Це відбулося за рахунок приросту продукції у виробництвах: контрольно-вимірювальних приладів, машин та устаткування для сільського та лісового господарства (у 1,4 та 1,7 раза відповідно), ізолюваного проводу та кабелю, вузлів, деталей та приладдя для автомобілів та їх двигунів, електродвигунів, генераторів і трансформаторів, верстатів (на 17–29 %), побутових приладів (на 6,4 %). Поряд з цим більше виготовлено приладів для вимірювання фізичних та хімічних величин (на 225,7 тис. шт.), а також насосів відцентрових для перекачки рідин та підйомників рідин (на 11,5 тис. шт.), апаратури електричної високовольтної, електродвигунів та генераторів змінного струму, електродвигунів універсальних, приладів та апаратури для автоматичного регулювання та керування (на 2,7–5,7 тис. шт.) [54; 60].

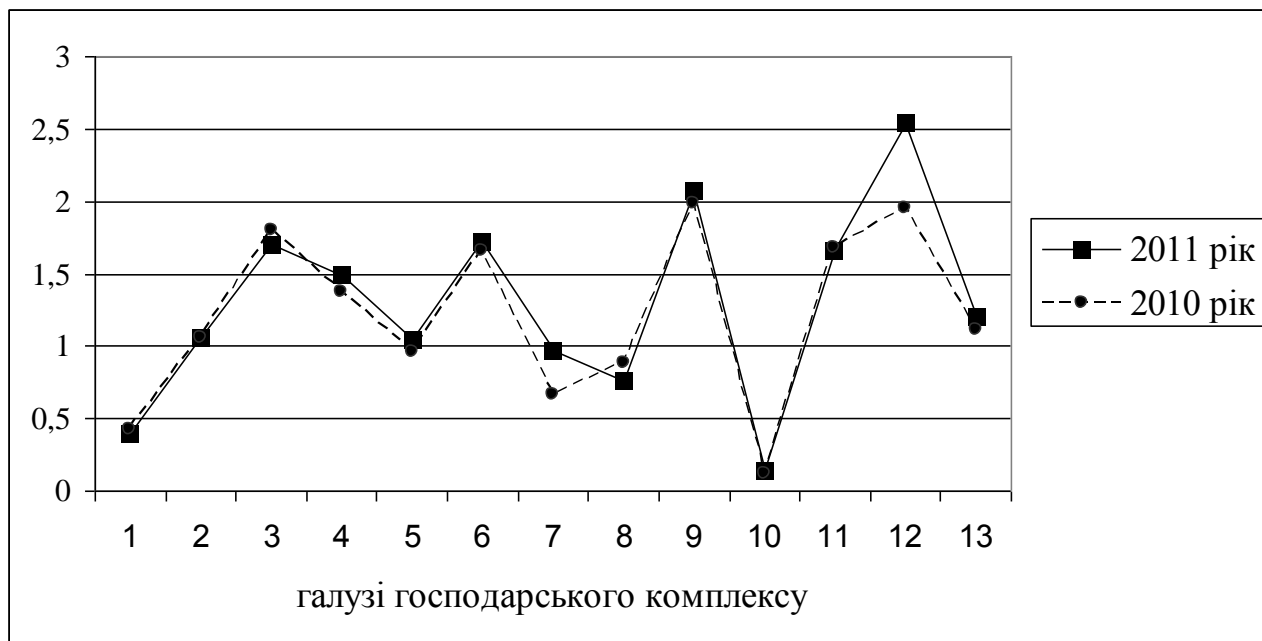
За статистичними даними Харківської обласної державної адміністрації, у січні–лютому 2012 р. підприємствами Харківського регіону реалізовано промислової продукції на 9,8 млрд грн (у січні–лютому 2011 р. – на 7,7 млрд грн). У загальнодержавному обсязі реалізованої продукції частка регіону складає 5,5 %. Він займає 5 місце після Донецького, Дніпропетровського, Луганського та Запорізького регіонів.

Із загального обсягу реалізації Харківського регіону за січень–лютий 2012 р. 59,6 % припадає на продукцію переробної промисловості, 35,6 % – підприємств з виробництва та розподілення електроенергії, газу та води, 4,8 % – добувної промисловості. У структурі реалізації продукції переробної промисловості за цей період переважає продукція провідних для регіону видів діяльності: виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів і машинобудування, питома вага яких складає відповідно 33,4 % (або 2,0 млрд грн) та 31,7 % (1,8 млрд грн) [60].

Досвід розвинених країн свідчить, що особливо ефективними для розвитку регіонального господарського комплексу є програми створення регіональних кла-

стерів. Їх створення не тільки забезпечить ефективний перерозподіл доданої вартості та комплексне використання потенціалу регіону, але й дозволить активізувати регіональні інноваційні процеси та підвищити ефективність управління модернізацією Харківського регіону [61; 93].

На основі розрахунку показників галузевої спеціалізації регіону, зокрема коефіцієнтів концентрації (спеціалізації), проведено галузевий аналіз регіонального господарського комплексу (рис. 2.19).

Умовні позначення: 1 – добувна промисловість; 2 – переробна промисловість; 3 – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; 4 – легка промисловість; 5 – оброблення деревини та виробництва виробів з деревини, крім меблів; 6 – целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність; 7 – виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення; 8 – хімічна та нафтохімічна промисловість; 9 – виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції; 10 – металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів; 11 – машинобудування; 12 – інші галузі; 13 – виробництво і розподілення електроенергії, газу і води

Рис. 2.19. Коефіцієнти концентрації (спеціалізації) галузей господарського комплексу Харківського регіону за 2010–2011 рр. (розраховано за даними [54; 55])

Проведений аналіз дозволив забезпечити прийняття обґрунтованих рішень щодо можливих сценаріїв подальшого функціонування і розвитку господарського комплексу Харківського регіону. Так, значення коефіцієнтів концентрації галузей господарського комплексу регіону покажуть, які саме галузі

промисловості є основними для створення регіональних кластерів. Інтерпретація результатів розрахунків вищезазначених коефіцієнтів за галузями господарського комплексу регіону дозволила виявити перелік пріоритетних галузей господарського комплексу Харківського регіону. Це такі галузі, як виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (у 2010 р. – 1,7, у 2011 р. – 1,8), виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (у 2010 р. – 2,07, у 2011 р. – 1,99); машинобудування, зокрема енергетичне і сільськогосподарське (у 2010 р. – 1,66, у 2011 р. – 1,68); целюлозно-паперове виробництво, видавнича діяльність (у 2010 р. – 1,72, у 2011 р. – 1,66). Визначені галузі повинні стати базою для утворення кластерних структур в економіці Харківського регіону. Застосування кластерного підходу до визначених видів промислової діяльності призведе до піднесення їх розвитку, пов'язаних з ними видів діяльності, промисловості та економіки Харківського регіону в цілому [87].

Отже, базовими галузями господарського комплексу Харківського регіону є виробництво харчових продуктів (виробництво олії соняшникової нерафінованої, молока, маргарину й аналогічних продуктів, борошна, цукру білого кристалічного та ін.) та машинобудування (виробництво сільськогосподарських машин, насосів відцентрових для перекачки рідин, устаткування холодильного і морозильного промислового, електродвигунів та генераторів змінного струму, електродвигунів універсальних тощо). Слід також відзначити сільське господарство, яке постачає сировину для комплексу галузей харчової промисловості.

Допоміжними у регіоні є окремі галузі деревопереробної промисловості (оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів), а також різні виробництва легкої промисловості (текстильне виробництво, виробництво взяття тощо). Обслуговуючими галузями є теплоелектроенергетика, водопостачання, газопостачання, транспорт і зв'язок, будівництво.

Таким чином, формування ефективної галузевої структури промисловості Харківського регіону і, на цій основі, створення конкурентоспроможних регіональних кластерів, сприятиме: по-перше, доцільному використанню економічного потенціалу регіону; по-друге, зниженню ресурсо-, енерго- та матеріалоємності промислового виробництва; по-третє, підвищенню життєвого рівня зайнятих у промисловості; по-четверте, поліпшенню екологічного стану у регіоні; по-п'яте, стимулюванню вітчизняних виробників до підвищення конкурентоспроможності продукції на світовому та внутрішньому ринках.

Виходячи з проведеного аналізу стану та оцінки структури господарського комплексу Харківського регіону, можна зробити наступні висновки. Харківський регіон належить до перспективних з точки зору потенціалу для економічного та соціального розвитку. Для досягнення успіхів у забезпеченні високої якості життя населення необхідно підтримувати збалансований характер розвитку усіх сфер народного господарства – промисловості, аграрної сфери, сфери послуг тощо. Уже є загальнозрозумілим факт, що економічного процвітання регіон може досягнути завдяки розвитку машинобудування як галузі, для якої створено найбільш сприятливі умови функціонування, а також розвиток високопродуктивного сільського господарства із обов'язковим його поєднанням з мережею промислових підприємств з глибокої переробки сільськогосподарської сировини. Наприклад, створивши повний агропромисловий цикл у регіоні, можна позиціонувати регіон у міжрегіональному і міжнародному поділі праці як виробника високоякісних продуктів харчування, біопалива тощо.

Слід зазначити, що для економіки Харківського регіону характерні такі засади функціонування: по-перше, комплексність екологічного, економічного та соціального розвитку; по-друге, єдність процесів природокористування та охорони навколишнього середовища; по-третє, територіальна спільність виробництва; по-четверте, відповідність системи розселення демографічній ситуації та розміщенню виробництва; по-п'яте, цілісність системи соціальної інфраструктури; по-шосте, поєднання територіального та галузевого управління об'єктами виробничої інфраструктури тощо [87].

Враховуючи міцний інтелектуальний потенціал Харківського регіону, відмінними рисами господарського комплексу регіону, як і багатьох інших індустриальних регіонів, є потреба у безперервному професійному навчанні і підвищенні кваліфікації кадрів, використанні наукових досягнень, щоб підтримувати технології на передовому рівні й своєчасно відновлювати та модернізувати обладнання. Тому господарство регіону має потребу у значному капіталі й особливо відчутно до неоптимального використання фінансових ресурсів. Таким чином, основними економічними проблемами господарського комплексу Харківського регіону залишаються проблеми управління та фінансування.

Отже, серед пріоритетів подальшого розвитку господарського комплексу Харківського регіону слід виділити такі: збільшення капіталовкладень у промисловість, масштабне оновлення її структури та основних засобів; диверсифікацію економіки регіону, переведення її на інноваційний шлях розвитку, що бі-

льше відповідає сучасним тенденціям у світовій економіці; розширення внутрішнього ринку, зокрема агропромислової і машинобудівної продукції; перехід від експортоорієнтованої сировинної моделі промисловості до здорової конкуренції зі створенням умов для конкурентоспроможності регіональної промисловості на світових ринках; упровадження ресурсо-, енерго- та екологізберігаючих технологій.

Реалізація вищезазначених пріоритетних напрямів розвитку господарського комплексу Харківського регіону можлива лише, якщо сконцентрувати наявні ресурси (природно-кліматичні, виробничі, трудові, інтелектуальні тощо) на провідних напрямках, що реалізують конкурентні переваги регіону. Це, передусім: високий освітній рівень населення і його сприйнятливість до нових знань, конкурентоспроможний освітній комплекс; розвинута мережа науково-технічних організацій, наявність вагомих науково-технічних заділів, здатних бути основою для розвитку високотехнологічних галузей і виробництв; багатогалузева промислово-виробнича база. Цілеспрямоване використання цих переваг, які повинні уособлюватися у регіональних кластерах Харківського регіону, стане базисом для формування у регіоні власних центрів розробки і масового виробництва конкурентоспроможних на світовому ринку товарів. Крім того, це забезпечить стійкі темпи зростання економіки регіону і сприятиме досягненню європейських стандартів соціально-економічного розвитку і життя населення регіону й України у цілому.

2.3. Аналіз трудового потенціалу регіону

Особливістю сучасного і перспективного соціально-економічного розвитку є вивчення умов і можливостей розвитку регіональної економіки, що входять в число актуальних проблем формування методології оцінки економічного потенціалу регіону.

До найбільш важливих складових економічного потенціалу регіону належить його трудовий потенціал. Поряд з трудовими ресурсами «трудовий потенціал» включає сукупність відносин соціально-економічної природи, які створюють базу для утворення нової продуктивної сили цілеспрямованої дії, яка виникає в результаті застосування певних зусиль з боку суспільства.

Таким чином, трудовий потенціал регіону відображає виробничі відносини з приводу відтворення психофізіологічних, кваліфікаційних, духовних і соціальних якостей працездатного населення. З кількісного боку трудовий потенціал являє собою запаси праці, які визначаються загальною чисельністю трудових ресурсів, їх статево-віковою структурою, освітнім рівнем і можливостями їх використання.

Трудовий потенціал працівника включає в себе:

психофізіологічний потенціал - здібності і схильності людини, стан його здоров'я, працездатність, витривалість, тип нервової системи і т.п.;

кваліфікаційний потенціал - обсяг, глибину і різнобічність загальних і спеціальних знань, трудових навичок і умінь, що обумовлює здатність працівника до праці визначеного змісту і складності;

особистісний потенціал - рівень громадянської свідомості та соціальної зрілості, ступінь засвоєння працівником норм ставлення до праці, ціннісні орієнтації, інтереси, потреби і запити в сфері праці, виходячи з ієрархії потреб людини.

Природну основу трудового потенціалу складають населення і трудові ресурси. На цьому положенні ґрунтується ототожнення трудового потенціалу з трудовими ресурсами. Насправді поняття «трудовий потенціал» являє собою економічну категорію, і тому пояснення його змісту, основних рис і закономірностей розвитку слід шукати в економічних відносинах.

Трудовий потенціал включає як трудові ресурси, так і рівень їх організованості, який залежить від соціально-економічної природи суспільного ладу.

Сукупність компонентів трудового потенціалу визначається проблемами соціально-економічного розвитку, рівнем інтеграції системи реального досягнення науково-технічної революції, а тому число компонентів і їх дієвість не можуть залишатися однаковими як у часі, так і в просторі. Теоретично трудовий потенціал являє собою цілісну модель, розвивається шляхом подолання виникаючих протиріч всередині системи та у взаємодії із зовнішнім виробництвом, комбінування, кооперації і т. д. В даний час все це недостатньо ув'язується з проблемами використання трудових ресурсів.

На даний період трудовий потенціал у нашій країні розвивається під сильним впливом ринкової економіки в усіх її основних проявах. Вивчення цього впливу має враховувати регіональні особливості виробництва, якісний склад населення і трудових ресурсів окремого регіону.

У Харківському регіоні проживає більше 6% населення України, переважна більшість (78,9%) – мешканці міст. Близькість до сировинних баз Донецького басейну та Придніпров'я, а також власний сировинний потенціал (газ, будівельні матеріали) і сусідство з високорозвиненими аграрними регіонами Росії, зумовили високий рівень економічного розвитку регіону та його високий науковий потенціал.

У регіоні високо розвинене машинобудування (транспортне, енергетичне сільськогосподарське, електротехнічне), металообробка, добувна, хімічна, переробна, харчова і легка промисловість. До числа підприємств, які організовують базу вакансій праці в регіоні, можна віднести: «Завод імені Малишева», компанію «Хартрон», Харківське авіаційне підприємство (ХАЗ), Харківський тракторний завод (ХТЗ), моторобудівний завод «Серп і Молот», заводи тракторних двигунів і тракторних самохідних шасі, НВО «Електроважмаш», ВАТ «Турбоатом», ДНВО «ХЕМЗ», електротехнічний (ХЕЛЗ), електроапаратний заводи, «Південкабель», «Харківський верстатобудівний завод», Зміївську ТЕС, газовидобувні підприємства Шебелинки, Червоного Кута, Первомайський хімічний комбінат. Ці підприємства не тільки організують десятитисячний робочі колективи, але й містять науково-виробничі об'єднання та інфраструктурні підрозділи, що дають роботу вченим, службовцям, працівникам медицини і освіти.

Добре розвинена транспортна структура. Залізничний і автомобільний транспорт регіону здійснює велику частину пасажирських і вантажних перевезень і обласного, і міжрегіонального, та міждержавного значення. Не дивлячись на пережитий державою економічна криза, Харківська область незмінно показує зростання показників виробництва по всіх галузях до промисловості, так і сільського господарства.

Специфічною особливістю регіону є відтік робочої сили з-за високого рівня заборгованості по виплатах підприємств перед своїми співробітниками. Довгий час на підприємствах Харківської області, у майже незмінному вигляді зберігався пакет соціальних пільг, підтримуваний профспілковими організаціями області - це і надбавки за стаж, і оплачувані лікарняні та допомоги сім'ям, які мають дітей, і можливість санаторного лікування та відпочинку у відомчих оздоровницях, і утримання дитячих дошкільних, позашкільних, освітніх та лікувальних закладів для своїх працівників, і виробничий транспорт, допомога в оплаті комунальних послуг і отримання освіти дітей співробітників.

Багато працівників, навіть, незважаючи на низький рівень зарплат і затримки з їх виплатами, трималися за місце через «соціальний пакет». Економічна криза відразу поставив підприємства перед вибором - зберігати соціальні витрати і скорочувати працівників або відмовитися від «соціального пакету». Рішення заощадити на відпочинку і здоров'я працівників призвело до відтоку кваліфікованих і досвідчених кадрів, які поповнили ряди торговців на найбільшому оптовому ринку, що знаходиться в Харкові або покинули регіон, знайшовши більш вигідні пропозиції за межами країни. Положення поки ще поправно, керівництво підприємств це розуміє і починає роботу з відновлення соціального статусу харківських робітників і службовців.

Динаміка рівня безробіття у Харківському регіоні подана у табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Рівень безробіття у Харківському регіоні

2009		2010	
тис.	відсотків до населення у віці 15–70 років	тис.	відсотків до населення у віці 15–70 років
105,5	7,7	97,9	7,2

Серед безробітних більшість жінки, третя частина молоді люди до 35 років в основному сільськогосподарської спеціалізації. У регіоні зменшилася кількість прибуваючих трудових мігрантів. Досить високий рівень злочинності - кількість розбійних нападів збільшилася на 36,4 % в порівнянні з минулим роком, 82 % злочинів припадає на сільську місцевість, де набагато нижче економічна активність населення (72 %) і вище число безробітних громадян.

Попит і пропозиція на ринку праці Харківського регіону у 2010 році наведено у табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Попит і пропозиція на ринку праці Харківського регіону у 2010 році

Місяці	Кількість безробітних, осіб	Кількість вакансій	Навантаження на 1 вакансію
Січень	32229	2689	12
Лютий	32101	2578	12
Березень	30057	3654	8
Квітень	27831	3261	9

Відзначено сезонне зниження рівня безробіття на 8,1%, в основному за рахунок збільшення пропозицій місць, не потребують спеціальних навичок у сільському господарстві, торгівлі та будівництві. Збільшилося число вакансій робочих спеціальностей на транспорті і виробництвах, пов'язаних з переробкою сільгосппродукції і у виробництві товарів народного споживання. З відновленням роботи на будівельних майданчиках збільшилося число пропозицій для робітників і інженерів будівельних спеціальностей. Спостерігається дефіцит медиків, вихователів, нянь.

Нарощування трудового потенціалу потребує вдосконалення, спеціалізації, концентрації, комбінування і кооперування, забезпечення динамічності господарських структур і організаційних форм виробництва, праці та управління. Дані процеси потребують безперервному управлінні, без здійснення якого виникають певні затримки і запізнювання в розвитку окремих складових трудового потенціалу, що негативно відбивається на його величині і кінцевих результатах функціонування соціально-економічних систем. Це означає, що в умовах ринку слід в повну міру використати існуючі об'єктивні тенденції та закономірності, що забезпечують ефективну дієвість трудового потенціалу.

Процес відтворення трудового потенціалу в промисловому регіоні знаходиться в прямій залежності від стану промислового виробництва, у зв'язку з цим набуло подальший розвиток положення про необхідність стабілізації виробництва з метою вдосконалення процесу використання трудових ресурсів у промисловому регіоні.

Вдосконалення системи економічного регулювання процесів регіонального відтворення робочої сили сьогодні вкрай необхідно, особливо в умовах погіршення демографічної ситуації, оскільки воно є важливим елементом суспільного відтворення взагалі, а його інтенсивність визначає наявність потенційної робочої сили. Використання трудових ресурсів - одна зі стадій відтворювального процесу. Визначальними напрямками в процесі використання трудових ресурсів в нових економічних умовах є рівень зайнятості працездатного населення, його розподіл між галузями економіки, сферами господарювання та в територіальному розрізі, а також використання трудових ресурсів безпосередньо у виробничому процесі. Найбільш важливим критерієм оцінки результативності використання трудових ресурсів на сьогоднішній день, враховуючи складність соціально-економічної та демографічної ситуації в країні та її регіонах, є рівень зайнятості населення. Його збільшення розглядається як результат

найбільш повного використання трудових ресурсів всієї країни чи окремої території. Рішення регіональних проблем раціонального розподілу трудових ресурсів по галузях економіки буде сприяти як зростанню зайнятості в регіоні, так і ліквідації міжгалузевих диспропорцій. З цією метою запропоновано використання комплексного територіально-галузевого підходу до вирішення питань зайнятості та забезпечення раціонального міжгалузевого розподілу трудових ресурсів у промисловому регіоні. Він заснований на комплексному поєднанні функцій органів територіального та галузевого управління в процесах розвитку промислового виробництва і одночасно враховує як інтересів територіальних утворень, так і інтереси окремих підприємств і галузей.

З усім комплексом перетворень, що впливають на соціально-економічний розвиток регіону, повинно бути органічно пов'язане регулювання ринку праці та зайнятості населення. Проблема зайнятості сьогодні розглядається як елемент соціальної політики, регулювання сфери трудових відносин має сприяти створенню економічних умов для стабільного розширеного відтворення робочої сили регіону.

Для збалансованості створених робочих місць і наявних трудових ресурсів слід розробляти приватні територіальні баланси (наприклад, кваліфікованих робітничих кадрів та фахівців). Вони повинні забезпечувати відповідність не тільки між створеними робочими місцями і готівкою трудовими ресурсами, а й між розрахованої на перспективу обгрунтованою потребою народного господарства регіону в кадрах певної професійно-кваліфікаційної структури та можливістю підготовки їх на даній території (в різних системах навчання) з числа наявних трудових ресурсів.

Важливим напрямком ефективного використання трудового потенціалу є раціональне використання позаробочого і вільного часу, тісно пов'язане з ефективністю розвитку соціальної інфраструктури.

Розвиток невиробничої сфери та послуг забезпечує задоволення соціальних потреб, створює умови для всебічного розвитку особистості.

Невиробнича сфера – це сукупність галузей народного господарства, що задовольняють потреби (крім виробництва матеріальних благ) суспільства. Ці потреби зводяться до організації та здійснення обміну, розподілу і споживання матеріальних благ, до виробництва духовних цінностей та розвитку особистості. Нерідко невиробничу сферу ототожнюють зі сферою обслуговування населення.

В даний час багато аспектів розвитку невиробничої сфери, визначення її місця в системі суспільного розподілу праці та життєдіяльності всього суспільства висвітлені в економічній літературі достатньо повно, але, за деякими деталям серед вчених до цих пір ведуться дискусії.

Розвиток окремих галузей невиробничої сфери з часом виступає в якості неодмінного умови матеріального виробництва і трудового потенціалу. На розвиток трудового потенціалу також впливають такі галузі невиробничої сфери, як наука і освіта.

Результати праці в галузях невиробничої сфери виступають у формі нематеріальних благ. Об'єктом трудового впливу в цій сфері є в основному не речовина природи, а сама людина, її потреби. Якщо продукція матеріального виробництва задовольняє матеріальні потреби людей, то продукція невиробничої сфери задовольняє духовні, а також соціальні потреби людей і всього суспільства в цілому.

Підвищення ефективності використання трудового потенціалу безпосередньо пов'язано з впливом умов соціально-економічного середовища на формування особистісних характеристик працюючих, найбільш відповідних сучасному рівню розвитку виробництва та економіки. Для підвищення реального рівня життя народу недостатньо тільки підвищувати його грошові доходи, важливо також забезпечити його різноманітними товарами широкого вжитку.

В даний час зростання торгівлі впливає на трудовий потенціал регіону через збільшення обсягів діяльності, що веде до задоволення попиту на товари, зростання фонду вільного часу, через залучення додаткових трудових ресурсів.

У торгівлі в даний час впроваджується ряд програм розвитку раціоналізації споживчого ринку, які є складовою частиною планів розвитку регіону і тісно взаємопов'язані з програмами розвитку інших напрямків економіки. Раціоналізація торгуючих організацій являє собою безперервний процес вдосконалення основних напрямків торговельної діяльності, призначених для поліпшення обслуговування населення.

Велику роль у збереженні високої працездатності людей грає охорону здоров'я. Сучасний розвиток ринкової економіки і зниження рівня добробуту населення сприяють збільшенню стомлюваності та підвищення захворюваності. Зараз проблема - це здоров'я населення. Перехід на ринкові відносини призвів до того, що частка коштів на розвиток охорони здоров'я постійно скорочується.

Ця обставина обумовлює зниження рівня зайнятості в охороні здоров'я, особливо в лікувально-профілактичних установах.

Виконуючи функції відновлення здоров'я та працездатності працівників, охорона здоров'я тим самим сприяє підвищенню продуктивності праці та продовження активного життя людей. Роль охорони здоров'я у вирішенні проблеми раціонального використання робочої сили найяскравіше проявляється в зниженні захворювань, пов'язаних з тимчасовою втратою працездатності.

Рівень забезпеченості міського та сільського населення медичною допомогою в кінцевому підсумку залежить від чисельності лікарів, що припадають на певну кількість населення. Незалежно від того, в якому закладі охорони здоров'я (лікувальному, діагностичному, санітарно-епідеміологічному і т. д.) працює лікар, праця його спрямований на профілактику і лікування захворювань, надання необхідної допомоги хворому. Удосконалення організаційних форм лікувальної та профілактичної допомоги населенню потребує постійного уточнення нормативів потреби населення в тих чи інших фахівцях з медичною освітою. Трудовий потенціал в установах медичної науки обумовлений економіко-географічними особливостями. До них відносяться: характер виробництва, розселення людей, їх віково-статева структура, питома вага міського і сільського населення, потужність закладів охорони здоров'я, їх структура і розміщення.

Важливим фактором, який впливає на трудовий потенціал, є створення умов для організації обслуговування населення на досить високому рівні в будь-якому типі поселень. Однак у містах, де зосереджено індустріальне виробництво, сфера обслуговування надає набагато більший вплив на підвищення ефективності праці, ніж у сільській місцевості. Так, специфічною проблемою для міст є доставка людей до місця роботи і з роботи додому. Природно, що перебої в роботі міського транспорту негативно позначаються на результативності та якості праці працівників. Для великих міст додаткова проблема - раціоналізація руху приміського транспорту, пов'язаного з маятникової трудовою міграцією.

Істотний вплив на підвищення ефективності праці в матеріальному виробництві всіх типів поселень надає освіту. Всебічний розвиток дошкільного виховання і народної освіти сприяє підготовці молоді до праці, що, в кінцевому рахунку, призводить до значного заощадження робочого часу. Менш чітко проявляється вплив сфери побуту на підвищення ефективності праці сільського на-

селення. Пояснюється це частково специфікою сільського побуту, а також особливостями розселення в сільській місцевості.

Важливим фактором, що впливає на трудовий потенціал регіону, є міграція населення. Поєднання соціально-економічних і культурних можливостей регіону формує його притягальну силу, яка направляє туди міграційні потоки трудових ресурсів. Але обмежувати соціальну функцію міграції рамками лише індивідуальних інтересів мігрантів не можна, так як вона є частиною економічної системи регіону.

Міграція може прискорювати зростання регіону, куди прибувають мігранти, і сповільнювати зростання в регіонах, звідки відбувається міграція.

Фактори, що визначають міграційні процеси, в загальному випадку можуть бути представлені двома групами:

економічними;

соціально-психологічними.

Набір факторів, а також їх значимість істотно залежать від особливостей кожної конкретної країни і етапу її історичного розвитку, проте можна виділити стандартний набір факторів, що мають досить загальний характер.

У число економічних чинників входять:

порівняльний рівень доходів у взаємодіючих регіонах, як правило, міграційні потоки відбуваються з регіонів з низькою заробітною платою в регіони з високою;

величина витрат на переїзд для мігранта та його сім'ї, які включають не тільки безпосередні транспортні витрати, а й витрати на облаштування, у тому числі на пошук і оплату нового житла;

можливості отримання роботи в приймаючій районі;

здатність приймаючої району абсорбувати мігрантів, тобто надати житло, можливість користуватися об'єктами соціальної інфраструктури та соціального сервісу;

рівень доходу мігрантів і наявних у них заощаджень, з яких впливають фінансові можливості покрити витрати на міграцію; в цьому сенсі може істотну роль грати державна підтримка індивідуумам, які хочуть переїхати, що досягається за допомогою позик і грантів;

наявність гнучкої конкурентної економіки, особливо щодо географічних ринків праці.

До числа соціально-психологічних факторів можуть бути віднесені:

інституціональні умови, що забезпечують свободу пересування і вибору місця проживання та місця роботи, оскільки інституційні перешкоди міграції можуть звести нанівець вплив економічних стимулів до переміщення;

соціальні витрати на міграцію, які можна оцінити в грошовому вигляді як ту різницю в одержуваних доходах, заради якої мігрант готовий залишити звичне місце проживання, оточення і т. д.;

статевовіковий склад потенційних мігрантів, сімейний стан і склад сім'ї, кваліфікаційно-освітній рівень, які визначають міграційну рухливість населення;

наявність достатньої інформації про приймаючому регіоні, що стосується можливостей отримання роботи, вирішення соціальних питань;

соціально-культурна прихильність до регіону проживання;

психологічна готовність потенційних мігрантів до зміни місця проживання, роботи, оточення і т. д.

Вплив міграції на трудовий потенціал регіону пов'язано з неоднорідним складом робочої сили, тобто професійно-кваліфікаційним складом трудових ресурсів.

Вивчення соціально-трудова відносин залишається однією з найактуальніших завдань сучасного розвитку в силу того, що головною творчою силою будь-якого суспільства завжди є людина. У сучасному житті неухильно зростає роль саме людського фактора як джерела розвитку. Тому до кінця ХХ століття були обґрунтовані концепції, привніс в понятійний апарат проблеми ряд нових термінів, зокрема таких як «людський потенціал», «людський фактор», «людський капітал» і т.п.

У свою чергу, зросли вимоги і з боку суспільства до людини, її фізичного стану, освітнім рівнем, професійної підготовки, кваліфікації, загальної культури, соціальної активності. Це доводить, що проблеми формування, розвитку, ефективного використання трудового потенціалу стосовно до сучасних умов конкретної території з урахуванням її специфіки володіють збільшеною актуальністю.

Крім того, зміни в економічному устрої Україна і регіональний розвиток породили безліч нових явищ і проблем, у тому числі і в сфері використання людського потенціалу. Виникла необхідність у поглибленні досліджень закономірностей формування та ефективності використання трудового потенціалу

території з метою забезпечення визначальної ролі людських ресурсів в досягненні конкурентних переваг і якісних параметрів економічного зростання.

Дослідження регіональних проблем економіки праці дозволяє встановити, що трудовий потенціал використовується не в повній мірі, а кон'юнктура регіонального ринку праці характеризується диспропорціями щодо попиту та пропозиції кваліфікованої робочої сили.

У зв'язку з цим виникає необхідність формування активної політики зайнятості, що стимулює пошук роботи, підвищення кваліфікації, професійних навичок, придбання нової професії. При виробленні регіональної політики зайнятості необхідно також передбачити можливі кількісні та якісні зміни трудових ресурсів, а також заходи забезпечення ефективності їх використання.

2.4. Аналіз управління інноваційним розвитком у регіоні

2.4.1. Оцінка стану інноваційно-інвестиційних процесів Харківського регіону

Інноваційно-інвестиційні процеси як на державному, так і на регіональному рівні мають характерні особливості, обумовлені специфікою історичного та економічного розвитку. Своєрідність регіональних інноваційно-інвестиційних проблем України пов'язана з формуванням нового економічного простору і принципово нової моделі економічного розвитку. Стратегічним завданням поступового розвитку для країни є активізація інноваційно-інвестиційного процесу. Тобто, необхідна розробка принципово нових управлінських програм, що забезпечать структурні зміни та економічне зростання, поліпшення соціального захисту населення.

Для України характерні диспропорції в розміщенні природно-ресурсного потенціалу та рівні розвитку окремих регіонів, тому інвестиційну привабливість необхідно розглядати на регіональному рівні. Інвестиції в економіку регіону завжди розглядалися як стимул активізації для розвитку його потенціалу. При цьому інвестування здійснюється у ті сфери економіки регіону, які забезпечують найбільшу інвестовіддачу.

Регіональні особливості інноваційно-інвестиційної процесів в період становлення економіки ринкового типу формуються під впливом потенціалу розвитку території та інтенсивності просування реформ. Нагромадження капіталу у регіонах є основним засобом забезпечення інноваційного розвитку економіки. Якість інноваційно-інвестиційного забезпечення розвитку економіки регіонів залежить від багатьох чинників: створення сприятливих умов реалізації довгострокових інвестиційних проектів і застосування різних технологій залучення й ефективного використання інвестиційних ресурсів.

В основі багатовимірної класифікації регіонів щодо інвестицій лежить система наступних показників: валовий регіональний продукт, об'єм промислової продукції, об'єм сільськогосподарської продукції, об'єм основних фондів, інвестиції в основний капітал, іноземні інвестиції, об'єм роздрібного товарообороту, грошові доходи населення, безробіття, частка надходжень податків і зборів у бюджетну систему [67, с. 437].

Харківська область входить до найпріоритетніших регіонів, в які надходять близько 80 % іноземних інвестицій. Дані регіони характеризуються найвищим економічним потенціалом у країні, розвинутою інфраструктурою та наявністю кваліфікованих кадрів. При цьому пріоритетними напрямками інвестування в регіоні є промислове виробництво всіх підгалузей, транспортна інфраструктура, житлове будівництво, харчування, побутове обслуговування та банківський бізнес.

Іноземний інвестор не прийде в ті регіони, в яких недостатньо розвинута інфраструктура та не оновлюється техніка і технології виробництва на підприємствах [68, с. 423]. Харківська область є регіоном з високим рівнем життя населення та великим науковим потенціалом. Інтегральний показник інвестиційної привабливості регіону дорівнював у 2011 році 0,6 [55].

Формуючи регіональні стратегії залучення інвестицій, необхідно значну увагу приділяти видовій структурі капіталу, що надходить в економіку. Сучасні регіональні та загальнодержавні програми орієнтовані лише на залучення прямих інвестицій, проте світовий досвід свідчить про важливість портфельного інвестування для раціонального розвитку окремих галузей економіки. Регіональна статистика в Україні взагалі не містить інформації про портфельне інвестування на регіональному рівні і вимагає вдосконалення в аспекті розширення статистичної бази не тільки по прямим, а й по портфельних інвесторах. У програмних заходах доцільно посилити акцент на залученні інших видів інвести-

цій, окрім прямих, які будуть особливо корисними для регіональної економіки [13, с. 45].

Станом на 1.01.2011 р. в економіці України акумульовано прямих іноземних інвестицій на суму 4708 млн. дол., що в 92 рази більше ніж станом на 1.01.1995 р. До Харківської області було залучено 2705,4 млн. дол. (6,1 %) від всіх обсягів іноземних інвестицій [55].

Основні надходження прямих іноземних інвестицій здійснюються у вигляді придбання вже існуючих в Україні активів, а не у зв'язку зі створенням нових підприємств. Тому масштабних структурних перетворень економіки у зв'язку з притоком іноземних інвестицій очікувати не слід. Значний інтерес у іноземних інвесторів викликають не галузі стратегічного значення для держави, а ті види діяльності, які характеризуються швидким обігом капіталу та високою доходністю.

Після м. Києва Харківський регіон займає перше місце по здійсненню інновацій. Інновації спрямовано в наступні галузі: переробна промисловість; виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; легка промисловість, виробництво гумових та пластмасових виробів; машинобудування, а саме виробництво машин та устаткування, виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування.

У 2009 році в Харківському регіоні було зосереджено 8,9% (84 одиниці) підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Кількість підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію у 2009 році (одиниць)

Області	Кількість підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію	У тому числі		Кількість підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію за межі України
		продукцію, що є новою для ринку	продукцію, що є новою тільки для підприємства	
Україна	944	288	816	111
Харківська	84	28	63	18

Частка промислових підприємств, що впроваджували інновації у 2009 році дорівнювала 10,2%, при цьому організаційні інновації склали 4,5%, доля маркетингових інновацій – 4,6% (табл. 2.12).

Частка промислових підприємств, що впроваджували інновації
у 2007-2009 роках, за типами інновацій за регіонами
(відсотків до загальної кількості обстежених)

	Підприємства, що впроваджували			
	інноваційну продукцію	інноваційні процеси	організаційні інновації	маркетингові інновації
Україна	10,8	10,7	4,2	4,1
Харківська	10,2	16,7	4,5	4,6

За кількістю наукових організацій регіон займає друге місце після м. Києва (15,7% від загальної кількості по країні). Зміни кількості наукових організацій за період 2001-2009 р.р. наведено в табл. 2.13.

Таблиця 2.13

Кількість наукових організацій

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Україна	1490	1477	1487	1505	1510	1452	1404	1378	1340
Харківська	217	242	241	233	227	228	218	217	210

Харківський регіон також займає друге місце за обсягом науково-технічних робіт, що виконані власними силами (станом на 1.01.2010 р. – 16,3% у загальному обсязі). Регіон займає 5 місце за рівнем технологічної готовності (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Обсяг науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій
(підприємств)

(млн. грн.)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Україна	1978,4	2496,7	3319,8	412,4	4818,6	5354,6	6700,7	8538,9	8653,7
Харківська	329,5	400,9	509,9	640,9	772,5	901,4	1130,5	1419,0	1408,9

Таблиця 2.15

Регіони України за рівнем їх технологічної готовності у 2010 р.
(позиція серед регіонів України / рейтинг глобальної конкурентоспроможності регіонів)

Регіони	Рейтинг серед регіонів України	Глобальний рейтинг за технологічною готовністю	Наявність останніх технологій	Фірмовий рівень впровадження технологій	Прямі іноземні інвестиції та трансфер технологій
Автономна Республіка Крим	10	103	12/140	15/141	13/142
Вінницька область	20	126	15/147	17/143	14/143
Волинська область	12	105	17/149	18/144	3/108
Дніпропетровська область	4	85	5/112	4/100	2/103
Донецька область	3	79	2/97	5/105	4/114
Житомирська область	11	104	16/148	14/139	8/123
Закарпатська область	2	74	1/84	2/77	1/83
Запорізька область	14	112	14/145	6/124	7/121
Івано-Франківська область	15	116	18/150	20/150	7/121
Київська область	1	66	3/107	1/75	5/119
Луганська область	18	121	19/151	19/148	19/150
Львівська область	6	93	4/108	3/98	6/120
Одеська область	9	102	13/143	12/135	15/145
Полтавська область	13	107	8/130	11/134	18/148
Рівненська область	16	117	20/152	16/142	10/137
Сумська область	19	123	9/134	13/136	20/152
Харківська область	5	89	11/138	7/125	11/139
Херсонська область	8	99	10/137	8/126	17/147
Хмельницька область	17	118	6/126	10/129	16/146
Черкаська область	7	98	7/127	9/127	9/134

Інвестиційне забезпечення модернізації української економіки в органічній єдності і взаємодоповнюваності її регіональних комплексів було, є і ще тривалий час буде найважливішим напрямом реформаторських прагнень. Одним з невикористаних ресурсів покращення інвестиційного клімату й обґрунтованості прийнятих інвестиційних рішень є зростання професіоналізму всіх учасників інвестиційної діяльності, фаховості інвестиційного менеджменту, якості всієї системи державного регулювання інвестиційних процесів [8, с. 142].

Досліджуючи інноваційно-інвестиційні процеси в Харківському регіоні, зважаючи на галузеву структуру її економіки, особливу увагу необхідно звернути на ефективність залучених ресурсів у певні види діяльності.

Половину загального обсягу будівництва в країні виконують підприємства 4 регіонів (Донецької, Харківської, Дніпропетровської областей та м. Києва) [15, с. 163].

Станом на 1.07.2011 року за даними Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами Харківський регіон займав 3 місце по загальному обсягу залучених прямих іноземних інвестицій (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Залучення прямих іноземних інвестицій в Харківський регіон станом на 1.07.2011 р.

Регіон	Загальний обсяг на 1.07.2011 р. (млн. дол. США)	Місце	На душу населення на 01.07.2011 р. (дол. США)	Місце	Обсяг залучених інвестицій у 1-му півріччі (млн. дол. США)	Місце	Темпи зростання у 1-му півріччі (%)	Місце
Харківська	2770,9	3	1000,6	3	56,4	9	2,0	10

У 2009 р. структура прямих іноземних інвестицій в Харківську область змінилася в бік концентрації на трьох основних країнах: Франція, Кіпр та Сполучене Королівство. Структура прямих іноземних інвестицій в Харківську область по країнах в 2009 році: Франція – 49,85 %, Кіпр – 23,75 %, Сполучене Королівство – 9,69 %, Сполучені Штати Америки – 2,77%, Російська Федерація – 1,75 %, Швейцарія – 1,19 %, Німеччина – 0,96 %, інші країни – 10,03 % [78, с. 35].

Структура прямих іноземних інвестицій в Харківську область за видами економічної діяльності у 2009 р.: сільське господарство, мисливство, лісове госпо-

дарство – 2,02 %, промисловість – 19,79 %, будівництво – 1,29 %, торгівля – 3,04 %, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 0,18 %, діяльність готелів та ресторанів – 0,42%, фінансова діяльність – 61,68%, операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям – 11,06 %, державне управління – 0,01 %, освіта – 0,02 %, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги – 0,01 %, надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту – 0,50 % [78, с. 35].

Значна частка прямих іноземних інвестицій в Харківську область у 2011 р. була спрямована у фінансовий сектор регіону, проти спрямування в розвиток реального сектору економіки.

Основні обсяги іноземних інвестицій спрямовані в м. Харків, проте в останні роки все більше іноземних інвестицій потрапляє і в райони Харківської області.

У табл. 2.17 наведено інвестиції зарубіжних країн в економіку Харківської області в розрізі районів у 2009 році.

Таблиця 2.17

Інвестиції зарубіжних країн в економіку Харківської області у розрізі районів у 2009 році

Адміністративні одиниці	2009 рік	
	тис. дол. США	%
Харківська область	2054701	100
м. Харків	1748667	85,1
райони області:		
Балаклійський	1935,1	0,1
Валківський	1314,1	0,1
Дергачівський	21229,2	1,0
Зміївський	39,9	0,1
Первомайський	5735,2	0,3
Печенізький	5614,1	0,3
Харківський (без м. Люботина)	109365,4	5,3
Чугуївський (без м. Чугуєва)	155901	7,6

Згідно з Законом України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Харкова» запроваджено спеціальний режим інвестиційної діяльності.

Радою з питань спеціального режиму інвестиційної діяльності на території м. Харкова затверджено 95 інвестиційних проектів загальною вартістю 485,6 млн. дол. США. У м. Харкові реалізується 20 інвестиційних договорів на 18 підприємствах загальною вартістю 156,4 млн. дол. США. Найбільше інвестицій в м. Харків через СРІД надійшло з країн ЄС – 76,4 %, Ізраїлю – 10,3 %, Китаю – 9,5%. Основні затверджені проекти сконцентровані в галузях машинобудування та харчової промисловості, а серед фактично залучених – в машинобудування та хімічну промисловість [55].

Питома вага підприємств в Харківській області, що впроваджують інновації у загальній чисельності промислових підприємств становила 11,5 %, а питома вага реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції становила 7,4 % [55].

В області кількість фахівців, які виконують науково-технологічні роботи на 1 тис. жителів – 5,6 осіб. Коефіцієнт винахідницької активності наявних фахівців – 369 одержаних охоронних документів на 1 млн осіб [55].

Рациональне використання існуючого науково-технологічного та інноваційного потенціалу має стати однією з важливих передумов подолання технологічного відставання України від провідних країн Заходу [12, с. 60].

В 2010 році в Харківську область було інноваційно-активних підприємств 110, при цьому їх частку складають лише 13,1% всіх промислових підприємств. Обсяг витрат на інноваційну діяльність склав 274,8 млрд грн, однак обсяг реалізованої інноваційної продукції становив – 2884,7 млрд грн, що в загальному обсязі реалізації промислової продукції становило 7,4 % (табл. 2.18).

Регіон займає 6 місце за рівнем інноваційного потенціалу при цьому якість науково-дослідних закладів відповідає 4 місцю (табл. 2.19).

Узагальненим показником ефективності капіталовкладень може слугувати показник інвестовіддачі, прийнятий нами для відображення результатів інвестиційної діяльності в регіоні за критерієм віддачі від вкладень капіталу у відповідні види економічної діяльності, тобто з урахуванням впливу рівня накопиченого капіталу в різних сферах економіки регіону на забезпечення її подальшого функціонування [37, с. 6].

Таблиця 2.18

Інноваційна діяльність промислових підприємств у 2010 р. за регіонами

	Кількість інноваційно-активних підприємств, одиниць	Частка інновацій до активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств, %	Обсяг витрат на інноваційну діяльність, млрд. грн.	Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млрд. грн.	Частка реалізації інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції, %
Україна	1303	13,8	8045,5	45830,2	5,9
Автономна Республіка Крим	40	13,2	225,6	280,1	2,3
Вінницька область	50	16,2	133,8	119,6	1,0
Волинська область	24	11,3	232,9	2139,2	24,7
Дніпропетровська область	63	8,5	1355,5	3229,1	2,3
Донецька область	83	10,5	2740,4	7411,9	4,6
Житомирська область	41	11,4	48,5	201,8	2,3
Закарпатська область	31	12,2	14,0	152,0	2,3
Запорізька область	36	8,9	202,5	5345,2	8,3
Івано-Франківська область	92	27,9	501,0	598,1	5,2
Київська область	62	12,6	133,0	617,8	2,8
Кіровоградська область	39	14,6	40,6	426,9	7,1
Луганська область	59	10,2	2179,0	12393,3	17,6
Львівська область	101	12,1	296,7	627,1	3,1
Миколаївська область	55	13,5	342,0	174,4	1,2
Одеська область	49	11,4	272,5	382,6	1,3
Полтавська область	47	11,2	180,4	256,1	0,6
Рівненська область	29	11,8	198,6	109,4	1,2
Сумська область	30	11,3	97,2	1079,3	8,6
Тернопільська область	43	16,1	62,7	262,4	6,0
Харківська область	110	13,1	274,8	2884,7	7,4
Херсонська область	28	12,7	79,3	257,9	4,2
Хмельницька область	16	4,2	179,5	58,9	0,6
Черкаська область	37	11,6	15,5	2665,7	13,6
Чернівецька область	30	16,9	31,9	220,3	7,1
Чернігівська область	42	17,4	385,7	394,2	3,9
м. Київ	155	29,0	1769,5	3530,1	9,9
м. Севастополь	5	5,3	1,1	12,1	0,6

Таблиця 2.19

Регіони України за рівнем їх інноваційного потенціалу у 2010 р.

Регіони	Рейтинг серед регіонів України	Глобальний рейтинг за технологічною готовністю	Можливості для інновацій	Якість науково-дослідних закладів	Витрати компаній на НДДКР	Співпраця між університетами та промисловістю в дослідницькій діяльності	Підтримка урядом високо-технологічної продукції	Наявність інженерних та наукових кадрів
АР Крим	15	126	19	15	10	13	16	7
Вінницька	16	127	10	13	19	12	15	12
Волинська	13	123	11	15	15	20	8	11
Дніпропетровська	3	64	4	3	2	3	13	3
Донецька	5	68	3	6	4	8	14	4
Житомирська	18	129	12	20	18	18	6	17
Закарпатська	4	65	20	1	7	4	4	2
Запорізька	7	77	1	7	3	6	11	9
Івано-Франківська	12	122	5	9	12	17	18	19
Київська	1	51	1	2	1	2	17	1
Луганська	8	95	9	8	8	14	2	13
Львівська	2	55	8	5	5	1	1	6
Одеська	17	128	7	17	14	10	19	16
Полтавська	9	106	13	11	13	9	20	8
Рівненська	19	132	15	14	17	19	7	18
Сумська	14	124	18	10	20	15	5	10
Харківська	6	74	14	4	6	5	10	5
Херсонська	10	110	16	12	9	7	12	15
Хмельницька	20	134	17	19	16	11	9	20
Черкаська	11	113	6	18	11	16	3	14

Виходячи з сучасного стану економіки Харківської області, рівня її інвестування, соціально-економічної віддачі видів економічної діяльності, виникає необхідність вибору пріоритетних напрямків капіталовкладень, оптимізації галузевої структури інвестицій області. Залучати інвестиції необхідно у найефективніші види економічної діяльності при раціональному використанні обмежених ресурсів та забезпеченні максимального соціально-економічного ефекту для підвищення конкурентоспроможності економіки області.

Резервом для розширення можливостей інноваційного зростання в масштабах держави є адаптація технологічних парків на українську економіку і розвиток інноваційного потенціалу регіону. регіональний підхід до інноваційної діяльності передбачає проведення макроекономічних реформ та створення в регіонах передумов для ефективної діяльності виробників. Зміни між інноваційною сферою і сферою управління регіонами.

Робота з усунення адміністративних бар'єрів інвестиційної діяльності не може бути проведена одномоментно. Її організація потребує проведення постійного моніторингу чинного законодавства на предмет оцінки суперечливості окремих норм, виявлення надмірних адміністративних процедур, оптимізації функцій і структури органів державного управління.

Необхідно збільшення як іноземних інвестицій в Україну, так і суттєва активізація національних інвесторів. Тому одним з основних завдань державної політики на сьогодні є поєднання розвитку як внутрішніх, так і зовнішніх інвестиційних процесів, а також створення сприятливого інвестиційного клімату для всіх суб'єктів підприємництва. Одним із шляхів вирішення цього завдання може стати розробка програм залучення інвестицій на регіональному рівні, що приведе до більш ефективного цільового використання інвестицій у пріоритетних галузях економіки [83, с. 66].

Не зважаючи на наявність визначених ризиків, фактори інвестиційного потенціалу Харківського регіону, безумовно, перебільшують. Завдяки цьому Харківська область вже кілька років поспіль є одним з лідерів по залученню іноземного капіталу серед регіонів України (3-є місце після м. Києва та Дніпропетровської області) [15, с. 39].

Охопити не лише сферу формування засад регіональної економічної політики в напрямі залучення іноземних інвестицій, як передумови її адаптації до особливостей міжнародного поділу праці, а й торкатися конкретних питань створення регіонального пріоритетного сценарію (інвестиційних карт регіонів,

нових інструментів стимулювання інвестиційних надходжень з-за кордону, сучасні форми міжнародної інвестиційно-виробничої кооперації.

Ефективність інноваційно-інвестиційного процесу в Україні та її регіонах багато в чому залежить від організаційної структури управління. Суттєву роль у забезпеченні інвестиційної привабливості й активізації інноваційно-інвестиційного процесу в регіоні відіграє інституційне забезпечення, до якого, згідно з чинним законодавством в Україні, у першу чергу належать: спеціальні (вільні) економічні зони та території пріоритетного розвитку, технологічні парки, наукові парки та індустріальні парки. Саме органи управління є провідниками, фактичними виконавцями державної політики в інноваційно-інвестиційній діяльності. Від розподілу повноважень між ними та організації ефективної взаємодії залежить дієвість результатів інноваційно-інвестиційної діяльності.

2.4.2. Аналіз економічного і соціального розвитку сільських поселень як елементів територіальних систем в інвестиційно-інноваційному розвитку регіонів

Трансформація економічної системи в державі, руйнування колгоспно-радгоспної моделі управління розвитком села, становлення ринково орієнтованих господарських суб'єктів у сільському господарстві на основі приватної власності на засоби виробництва, обумовлює необхідність теоретичного та практичного переходу до розгляду сільського поселення як складної соціальної та економічної системи, метою розвитку якої є забезпечення добробуту сільських жителів. На відміну від розгляду міст як внутрішньо обумовлених територіальних та соціально-економічних утворень, у вітчизняній науці та управлінській практиці продовжує домінувати позиція ідентифікації сільських поселень та сільського господарства, розуміння села, як соціальної бази аграрного сектора економіки, проблеми розвитку сільських поселень оцінюється винятково через призму сільського господарства. Сільське поселення як система є інтегрованим сполученням таких підсистем як: територіально-просторова; природно-ресурсна; екологічна; демографічна; культурно-історична; архітектурно-забудовча; туристично-рекреаційна; соціальна; економічна; управлінська [70].

Сільське поселення як складна система і її вищезначені складові є об'єктом управлінських впливів з боку владних, громадських та ринкових інститутів. Характер їх управлінської діяльності, зміст виконуваних функцій визначається, в першу чергу, перебігом економічних та соціальних процесів в об'єкті управління, трансформацією економічної і соціальної підсистем, що обумовлює необхідність їх системного аналізу. Побудова ринкової економіки на селі вимагає високорозвинутих інфраструктури як виробничої, так і соціальної, розвиток яких неможливий без детальних науково обґрунтованих досліджень. Наше суспільство перебуває на етапі перехідної економіки, який характеризується різного роду соціально-економічними змінами, оскільки змінюються організаційно-управлінські й господарсько-ринкові структури управління.

Аналіз проблем, які торкаються соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів, дає підставу стверджувати, що підвищення рівня розвитку сільських поселень залежить від комплексного вирішення економічних, соціальних, демографічних, екологічних проблем. Складність їх вирішення полягає в тому, що чинники впливу на розвиток сільських населених пунктів взаємопов'язані і взаємозалежні одне від одного. Наприклад, виходячи зі складної демографічної ситуації на селі, необхідно по-новому підходити до вирішення соціально-економічних проблем, враховуючи й складну екологічну обстановку. З огляду на це, зосередимо нашу увагу на аналізі демографічної ситуації в сільських поселеннях, зайнятості, стану соціально-культурної сфери, умов життя, екологічної ситуації, показників розвитку економічної підсистеми.

Демографічна ситуація в сільських поселеннях характеризується скороченням чисельності постійного населення з наростаючою динамікою, що спричинено, в основному не міграційними, а природними чинниками. Так, якщо в 1991 році в сільських поселеннях мешкало 16,8 млн осіб, то в 2011 році – 15,1 млн осіб, тобто чисельність сільських жителів скоротилася на 1,7млн. осіб. Протягом 1996-2011 років в селах народилося 0,8 млн осіб, померло – 1,5млн осіб, природне скорочення становить 708 тис. осіб [74].

Триває процес зростання чисельності дрібних сіл, що наперед визначені нежиттєздатними, оскільки не володіють ні демографічним, ні трудовим, ні господарським потенціалом для забезпечення свого розвитку. Так чисельність сільських поселень хутірського типу (з кількістю жителів менше 100 осіб) становить 22,7 % від загальної чисельності сіл (для порівняння, в 1991 році –

19,3 %. У той же час на 10 % протягом двадцяти років зменшилась чисельність великих сіл [74].

Загострюється процес старіння сільського населення, а відповідно скорочення чисельності потенційних трудових ресурсів. Так, якщо в 1991 році чисельність осіб старше працездатного віку становила 23,8%, то в 2011 році – 28,6 % від загальної кількості жителів (в містах – 20,4 %). Натомість скоротилася частка дітей віком до 16 років (відповідно, з 21,3 % до 19,5 %). Забезпечення існуючих демографічних тенденцій в сільських поселеннях загрожує втрачанням резервів розвитку людського потенціалу в сільській місцевості.

Зайнятість сільського населення характеризується тим, що в центрах зайнятості як безробітні, за даними офіційної статистики, зареєстровано лише 6,8% сільського населення в працездатному віці [90]. Реально ж чисельність безробітних досягає значно більших розмірів. Так, на початок 2011 року серед сільського населення працюючі становили лише 4,4 млн осіб (53,4% населення працездатного віку, що на 30,6 % менше, ніж на початок 1996 року. 2,4 млн осіб (30 % населення працездатного віку) не працювало та не навчалося, що в 3,2 рази більше, ніж на 1 січня 1996 року. Трансформація структури зайнятості сільського населення за видами економічної діяльності характеризується скороченням питомої ваги зайнятих у сільському господарстві, що є позитивним явищем, враховуючи надмірну трудомісткість вітчизняного сільськогосподарського виробництва, із зростанням частки зайнятих у сільському господарстві, що є позитивним явищем, враховуючи надмірну трудомісткість вітчизняного сільського господарства, і зростанням частки зайнятих у галузях соціальної сфери та управління. Як негативне явище слід розцінювати скорочення питомої ваги працівників промисловості, що пов'язане із закриттям багатьох промислових підприємств на селі чи значним звільненням їх працівників.

Великих масштабів досягла трудова еміграція сільських жителів в країни далекого зарубіжжя та в Росію. За офіційною статистикою, за кордоном працює 36,7 тис. осіб. Ця цифра дещо занижена. Зокрема за висновками експертів інституту Схід – Захід, за межами України працює до 1млн. сільських жителів [74].

Деформованість розвитку соціально-трудової сфери в сільських поселеннях виступає стримуючим чинником формування цивілізованого ринку праці в державі загалом, усуває потенційний позитивний вплив трудового фактора на забезпечення економічного й соціального розвитку села. Незадовільні тенденції

спостерігаються в розвитку закладів соціальної інфраструктури в сільських поселеннях. Економічна криза в країні, безсистемність та довготривалість передачі установ соціально-культурної сфери в комунальну власність призвели до значних змін у їх мережі. Загальне забезпечення сільських поселень об'єктами соціально-культурної сфери, яке й до того не відповідало встановленим нормативам, суттєво зменшилось. Так, на початок 2009 року, лише на території 1,1 тис. сіл з кількістю жителів понад 500 осіб (10,4 % загальної чисельності таких сіл) були розташовані лікарні, 15,8 тис. населених пунктів з кількістю жителів понад 200 осіб – фельдшерсько-акушерські пункти, що менше, ніж на 01.01.1996 року, відповідно на 31,8 % та 1,9 %. 26,5 % від загальної кількості сіл з населенням 1060,5 тис. осіб не мали жодних лікарняних закладів. 38,7 % від загальної чисельності сіл не мають клубів та будинків культури, 46,3 % – бібліотек. Кількість таких сіл за останні п'ять років зросла, відповідно, на 8,7 % та 12,6 %. В 25,5 % від загальної чисельності сіл відсутні заклади торгівлі, 97,3 % – будинки побуту, 92,7 % – лазні, 59,6 % – відділення зв'язку, 77,2 % – їдальні та кафе, 80,4 % – спортивні споруди [74].

Значна кількість діючих будівель соціальної сфери вимагає капітального ремонту або знаходиться у аварійному стані, відповідно, 31,5 % та 2,2 % – дитячих садків, 30,6 % та 2,3 % – шкіл, 41,3 % та 4,8 % – клубів, 28,7 % та 2,8 % – бібліотек, 28,1 % і 1,3 % – лікарняних закладів. Внаслідок незадовільного фінансово-матеріального забезпечення соціальної сфери на 0,25 чи 0,5 ставки переведено близько 60 % соціальних працівників.

Відсутність можливості в сільських жителів отримати найелементарніші соціально-культурні послуги першої необхідності негативно позначається на вихованні молодого покоління, сприяє зростанню кількості асоціальних явищ (алкоголізму, в т.ч. жіночого та молодіжного, наркоманії, проституції, жебрацтва, дитячої безпритульності та самовиховання), що загострюється також негативними демографічними та трудовими процесами. Ці явища поглиблюють відставання загально цивілізованого розвитку села, посилюють диференціацію в рівнях життя міських та сільських жителів.

Показниками умов життя сільських жителів можуть бути: абсолютна й відносна забезпеченість одного жителя житловою площею; розподіл житлових будинків за будівельними матеріалами для стін та матеріалами покрівлі; стан обладнання житла різними видами благоустрою; наявність освітлених вулиць та вулиць з твердим покриттям тощо.

У 2009 році в середньому на кожного сільського мешканця припадало 23,5 м² загальної площі житла, тоді як на міського жителя – 19,3 м². Такий стан речей пояснюється наявністю значної кількості порожніх будинків у сільській місцевості та обладнанням у сільських будівлях великих за площею допоміжних приміщень. Так, із загальної кількості житлових будинків 4 % використовуються сезонно, 4,2 % – пустують.

Низька спроможність сільських жителів щодо інвестування спричинила значне скорочення індивідуального будівництва. Зокрема майже 52,2 % житлового фонду на селі збудовано в 1944-1970 роках і лише 4,2 % будівель зведено за останні роки. Негативно позначається на умовах життя сільських жителів недовговічний матеріал, з якого побудовані будинки селян. Зокрема, лише третина будинків побудована з цегли, решта – з недовговічних матеріалів (дерева, саману та ін.).

Залишається гострою проблема благоустрою сільського житлового фонду, низька якість якого є одним з основних показників незадовільних умов життя сільських жителів, що суттєво відрізняється від умов життя в місті. Так, на початок 2009 року 47,7 % будинків сільського населення не мали центрального опалення, 89,6% – водопостачання, 57,9 % – природного газу, 11,7 % – телефонів [74].

Відсутність в багатьох селах мережі доріг з твердим покриттям, транспортного зв'язку, низький рівень облаштування вулиць – умови, що ускладнюють життя на селі. Так, більше третини сільських поселень на початок 2009 року не мали автобусного сполучення, з них 534 села знаходились на відстані більше 10 км від найближчої зупинки громадського транспорту. Понад 8 тис. сіл з кількістю жителів 2,9 млн осіб не мали дороги з твердим покриттям. Більше як три чверті сільських поселень (22,4 тис.) мали неосвітлені вулиці, за 5 років їх кількість збільшилася в 1,5 рази. Твердим покриттям забезпечено 46,3 % від загальної протяжності сільських вулиць, освітленням – лише 11,9 %.

Проведений аналіз свідчить, що умови життя у вітчизняних сільських поселеннях, різко контрастують з побутовим середовищем поселень сільського типу в розвинутих країнах, які відрізняються від міст лише характером забудови, мінімальним антропогенним навантаженням на довкілля, а, відповідно, сприятливим екологічним балансом, та відіграють роль своєрідного буфера в поширенні урбанізованого техногенного простору. Полярність умов життєдіяльності в сільських населених пунктах України та розвинутих держав світу

унеможлиблює повноцінне використання теоретичного та практичного досвіду цих країн у сфері забезпечення соціального та економічного розвитку села.

Головним економічним важелем регулювання соціального розвитку села чинне законодавство визначило бюджетне фінансування за рахунок державного і місцевих бюджетів. Незважаючи на складну фінансову ситуацію в державі, на ці потреби виділяються значні ресурси. Однак інші джерела фінансування соціального розвитку села вичерпались. Як наслідок, у 90-х роках загальний обсяг капіталовкладень у відтворення матеріальної бази соціальної сфери значно зменшився. Їх галузева структура, склад і розміщення об'єктів формуються значною мірою стихійно. Оскільки серед бюджетних асигнувань на підтримку розвитку соціальної інфраструктури переважають відшкодування витрат господарств на будівництво відповідних закладів, органи державного управління практично не мають можливості управляти цим процесом. Тому найбільше коштів витрачено на створення інженерних комунікацій (насамперед, будівництво газопроводів) та зовсім недостатньо – на зміцнення матеріальної бази освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення. Нове будівництво велося для оновлення чи розширення матеріальної бази діючих установ, а більшість населених пунктів, які не мали потрібних їм об'єктів, так і не забезпечені ними.

Екологічна ситуація на селі характеризується процесами виснаження, зби-днення та порушення хімічної структури, зменшення родючості земельних ре-сурсів, внаслідок скорочення підживлення землі мінеральними та органічними добривами за останні роки в 20-30 разів; скорочується організований збір та ви-везення побутового сміття, неконтрольовано формуються стихійні сміттєзва-лища, що зумовлено відсутністю достатніх фінансових ресурсів у сільських ор-ганів місцевого самоврядування. Станом на 1 січня 2010 року на території 7,2 тис. сільських поселень знаходилось 10,7 тис. неорганізованих сміттєзвалищ побутового, промислового та будівельного сміття; в 5,5 тис. сіл – 5,9 тис. без-контрольних складів міндобрив та отрутохімікатів; масово вирубуються лісові насадження та агрозахисні смуги дерев, що спричинено зменшенням викорис-тання вугілля та газу для опалення приміщень через значне зростання їх вартос-ті та низьку купівельну спроможність сільського населення.

Економічна підсистема сільських поселень, що базується на діяльності рі-зноманітних виробничо-господарських організацій, покликана створити матері-ально-фінансові ресурси, які є необхідною умовою забезпечення соціального розвитку села. Сучасна економічна підсистема сільського поселення характери-

зується тим, що: в 36,6 % від загальної кількості сіл не існує жодних виробничо-управлінських підрозділів сільськогосподарських та промислових підприємств. Це означає, що в цих селах домінує натуральний тип господарювання, їх жителі займаються особистим підсобним господарством для забезпечення власних потреб, не будучи фіскальним джерелом поповнення місцевих бюджетів [90]; на базі реформованих колективних господарств утворилося 11,7 тис. нових сільськогосподарських формувань та 34,1 тис. селянських (фермерських) господарств, більшість з яких є дрібними господарствами натурального типу з низьким рівнем механізації. На 37 % скоротився парк тракторів та в 2 рази – зернозбиральних комбайнів[46], а ті, що залишилися, на 90 % фізично та морально зношені; територіальні громади сільських поселень відособлені від функціонуючих на їх території сільськогосподарських та промислових підприємств, оскільки в процесі приватизації останніх не отримали жодної частки в статутному капіталі цих підприємств. Це явище порушило принцип територіальної належності та економічної справедливості, зумовило виникнення конфліктних ситуацій між органами місцевого самоврядування та керівництвом реформованих підприємств.

Проаналізовані труднощі економічного й соціального розвитку сільських поселень стримують загальний розвиток територіальних систем регіонів України, адже село не є ізольованою автономною структурою, а відкритою системою, відіграючи помітну роль у перебігу регіональних демографічних, соціально-культурних та економічних процесів. Сільське поселення виконує функцію територіальної зв'язуючої ланки між просторово розосередженими міськими населеними пунктами, є невід'ємним компонентом забезпечення системної цілісності регіону.

Головна мета удосконалення економічного механізму управління соціальним розвитком – забезпечення комплексного розвитку інфраструктури територій та покращення умов життя населення. Система управління соціальною інфраструктурою донедавна спиралася головним чином на галузевий підхід. Нові форми господарювання у виробничій сфері, нова схема фінансування розвитку соціальної інфраструктури потребують переходу від галузевого до територіального принципу управління соціальним розвитком територій. Це дає можливість місцевим органам самоврядування формувати і використовувати доходну частину місцевого бюджету, достатню для забезпечення соціальними потребами жителів на мінімальному рівні.

Функціонування соціальної сфери, якнайповніше задоволення особистих потреб людини залежать від її матеріального добробуту, який визначається насамперед розвитком матеріального виробництва. У процесі виробничої діяльності працівник не тільки одержує заробітну плату за свою працю, а й бере участь у формуванні власності (капіталу), прибутку та управлінні підприємством. Створені в галузях матеріального виробництва матеріальні та фінансові ресурси в повному обсязі мають спрямовуватись також на утримання і розвиток соціальної інфраструктури села. Чим ефективніше працює виробництво, тим більше відрахувань надходить до бюджету (державного, місцевого), у тому числі на розвиток і будівництво об'єктів соціальної сфери.

Розвитку сільських поселень приділяється увага як на загальнодержавному [46], так і на місцевому рівнях. Так, зокрема, провідне місце належить Національній програмі відродження села на період до 2015 року. Це багатоаспектна, комплексна програма дій державних, галузевих і регіональних органів управління, господарських суб'єктів, населення з відновлення, ефективного використання та примноження виробничого і соціального потенціалу села. Виходячи з інтересів села, вона об'єднує галузеві, спеціалізовані програми, які реалізуються в агропромисловому комплексі та галузях соціальної сфери, забезпечує їх взаємозгодження. Реформаційні перетворення на селі повинні мати наперед відпрацьовані економічні, соціальні та демографічні механізми, а не формуватись на ходу, з певним запізненням в часі. Регіональна політика повинна спрямовуватись на комплексний розвиток конкретного регіону, а також враховувати регіональну систему розселення, збереження заселеності сільських населених пунктів і, відповідно, забезпечити робочими місцями всіх тих, хто бажає і має здатність працювати. Забезпечення стабільності розвитку сільських населених пунктів на основі створення високоефективної соціально орієнтованої ринкової економіки регіону забезпечить високий рівень життя сільського населення, мотивацію до трудової та підприємницької діяльності.

Основою існування регіонів, їх життєзабезпеченості завжди була і залишається економічна діяльність та їх економічний розвиток, який повинен бути регульованим, комплексним процесом, направленим на підвищення якісного рівня життя територіальної громади. Розвиток громади передбачає проведення позитивних змін у економічному та соціальному становищі жителів окремих адміністративних територій та ріст їх добробуту.

Місцевий економічний розвиток, в першу чергу, стосується процесів, коли органи місцевого самоврядування заохочують та підтримують різні форми розвитку місцевого бізнесу та працевлаштування своїх громадян, тобто, в результаті проведення виваженої місцевої економічної політики, створюються умови для розміщення нових та розвитку існуючих підприємств та виробництв.

Закони, прийняті Верховною Радою і Постанови Кабінету Міністрів не містять конкретно деталізованих кроків покращення життя в окремо визначених регіонах та містах України. Сьогодні органи місцевого самоврядування відчують все більшу відповідальність за стан справ на своїй території і прийняття управлінських рішень саме з урахуванням притаманних їй особливостей, динаміки та наявних тенденцій у сферах міського життя.

Органи місцевого самоврядування не перейняли на себе функцію планування власного довгострокового розвитку і здійснюють за інерцією лише планування свого соціально-економічного та культурного розвитку на наступний рік, а більшість сільських рад не розробляють навіть і програм соціально-економічного розвитку. Фактично, за існуючої нестачі коштів на розвиток, такі річні плани передбачають головним чином «латання дірок» без послідовної роботи на перспективу. Це не сприяє належній ефективності використання бюджетних коштів, які й так є сьогодні надто обмеженими.

Тому для оптимізації системи інвестиційно-інноваційного управління соціально-економічним розвитком територіальних громад регіону необхідно: чітко розмежувати функції та повноваження, а відповідно, й відповідальність органів місцевого самоврядування, районних рад та районних державних адміністрацій в процесі управління економічним і соціальним розвитком територіальних громад; забезпечити зростання професійного рівня сільських голів, депутатів сільських рад та службовців їх виконавчих органів, шляхом навчання в регіональних центрах підвищення кваліфікації державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування, проведення тренінгів, семінарів, конференцій, організації стажування посадових осіб місцевого самоврядування в зарубіжних самоврядних органах на основі залучення коштів міжнародних фондів та інститутів сприяння розвитку демократії; продовжувати впровадження в діяльність сільських рад програмно-цільових методів управління. Як доводить світовий досвід, саме програмування соціально-економічного розвитку територій на основі наукових прогнозів є інструментом реалізації стратегічних планів місцевих органів влади, втілення перспективних проектів щодо поліпшення

благоустрою села та добробуту життя сільських жителів; визначити правовий та економічний статус комунальної власності сільської територіальної громади, засади управління спільною власністю територіальних громад; стимулювати побудову системи комплексної взаємодії органів влади, підприємницького сектора, громадських організацій та членів територіальної громади в забезпеченні управління економічним і соціальним розвитком сільських поселень; в повній мірі використовувати норму, передбачену Бюджетним кодексом, щодо бюджету розвитку, що дасть можливість регіональній та територіальній владі реально планувати не тільки поточну діяльність, а й впроваджувати середньо- та довгострокові проекти, спрямовані на розвиток виробничого та інвестиційного потенціалу; запровадити проведення оцінки наслідків дії регуляторних актів, що, з одного боку, призведе до підвищення якості роботи самої влади, а, з іншого, – до збільшення можливості громадськості більш активно впливати на рішення влади. Наслідком стане підвищення прозорості влади.

2.5. Аналіз факторів впливу на процес управління розвитком регіону

У сучасних умовах досить гостро постає питання забезпечення територіального, зокрема і регіонального розвитку. Зарубіжні та вітчизняні вчені все більше уваги приділяють питанням пошуку нових підходів до територіального розвитку. У цьому сенсі представляє інтерес і досвід розвинених країн, який може бути застосований у нашій країні з урахуванням особливостей її розвитку. Доцільно дослідити, на чому базується сучасна регіоналізація Європи, країни якої пройшли значний шлях в розвитку та розбудові регіональної політики, в чому відмінність цих процесів від тих, що протікають у нашій країні.

Регіон необхідно розглядати як складну динамічну систему, в якій всі її елементи взаємопов'язані та взаємозалежні. На думку вчених розвиток не заперечує зростання певних елементів структури, але стосовно регіонів будь-яке зростання окремих елементів має бути підпорядковане інтересам регіонального розвитку загалом. Невід'ємними складовими регіонального розвитку є сталість, збалансованість і соціальна орієнтація [62].

Розглядаючи територію як відкриту систему, необхідно забезпечити застосування системного підходу до її розвитку. Це вимагає врахування різнома-

нітних факторів розвитку територій – економічних, географічних, історичних, організаційних, ресурсних та інших.

Визначення факторів розвитку територій перш за все повинно базуватися на формулюванні стратегічної мети сталого її розвитку. Стратегічна мета сталого розвитку території полягає у становленні на основі сприятливого інвестиційного клімату високоефективної соціально орієнтованої економічної системи ринкового типу, яка забезпечить мотивацію до активної діяльності як основного засобу зростання добробуту населення і створить умови для збереження якості навколишнього середовища, раціонального використання природно-ресурсного потенціалу та інтеграції у світове економічне співтовариство [80].

Науковці виділяють ті чи інші фактори, що обумовлюють територіальний розвиток з тим чи іншим ступенем деталізації.

До факторів територіального розвитку Круш П. В. відносить: економіко-географічне положення, природно-ресурсний потенціал, природно-ресурсне забезпечення, регіональний міжгалузевий комплекс, господарське використання територій, виробничу інфраструктуру, систему розселення, демографічні показники, регіональний ринок праці, показники якості життя, соціально-побутову інфраструктуру, соціально-духовну інфраструктуру [42].

Пропонується також такий перелік факторів регіонального розвитку: географічний, економічний, транспортний, природний, рекреаційний, екологічний. Ці автори окремо виділяють фактори, що лімітують соціально-економічні і екологічні процеси в Україні: відсутність необхідної нормативно-правової бази врегулювання взаємовідносин між центром і регіонами та ефективної державної регіональної політики; дефіцит сільськогосподарських угідь та низька врожайність багатьох сільськогосподарських культур; надлишковість трудових ресурсів, що має соціально-небезпечний характер; високий ризик виникнення небезпечних природних стихійних явищ, що створює загрозу життєдіяльності населення; складні умови проживання і господарської діяльності на певній місцевості; велика залежність території від поставок енергоносіїв; обмеженість внутрішніх фінансово-кредитних ресурсів [80].

До факторів регіонального розвитку також відносять: економіко-географічне становище; природно-кліматичні умови; природно-ресурсний потенціал; демографічний потенціал та структуру населення; структуру і спеціалізацію господарства; фінансову забезпеченість; тип (рівень) соціально-економічного розвитку регіону [81].

Пропонується також така класифікація факторів регіонального розвитку: територіальні фактори: ресурсні (мінеральні; агрокліматичні; демографічні); економіко-географічне положення (границі і сусідство; положення відносно великих центрів; положення транзитно-транспортних шляхів);

історичні (ступінь освоєння територій; етнокультурні особливості населення; традиції та уклад життя; наявність пам'яток історії та культури; минулий та теперішній політичний і адміністративний статус регіону);

позатериторіальні фактори: геополітичні (міждержавні відносини; участь у об'єднаннях та блоках; внутрішня політика); глобальні тенденції розвитку економіки (демографічна ситуація; вичерпність ресурсів; регіональні диспропорції); технологічні [81].

У Методичних рекомендаціях щодо формування регіональних стратегій розвитку (Наказ Міністерства економіки та з питань Європейської інтеграції України, № 224 від 29.07.2002) наведений перелік та характеристика внутрішніх (ендогенних) та зовнішніх (екзогенних) факторів розвитку регіону. До внутрішніх (ендогенних) та факторів розвитку регіону відносять: природно-ресурсний, економічний, науково-технічний потенціал, стан оточуючого природного середовища, трудовий, туристичний потенціал, рівень природно-технічної безпеки, просторово-економічний потенціал [53].

Перелік зовнішніх (екзогенних) факторів розвитку регіону включає: вигідність гео економічного та геополітичного положення регіону в системі прилеглих регіонів або країн; вплив (реальний та прогнозований) макроекономічної ситуації; вплив (реальний та прогнозований) зовнішньоекономічної та зовнішньополітичної ситуації [53].

Достатньо повний перелік факторів, що впливають на розвиток регіональної соціальної інфраструктури, наданий Е. І. Чабановим. Розглянуті автором фактори можуть бути застосовані і стосовно розвитку територій. Автор виділяє природно-географічні, техніко-технологічні, економічні, політико-правові, соціокультурні фактори. До економічних факторів автор відносить стабільність регіональної економічної системи, сприятливий інвестиційний клімат в регіоні, демонополізацію економіки. До політико-правових факторів він відносить нормативно-законодавчу базу, розподіл економічних функцій між державним і регіональними рівнями, стабільність політичної системи. Серед соціокультурних факторів автор виділяє регіональний менталітет [86].

Кістанов В. В., Копилов Н. В. виділяють наступну систему факторів

соціально-економічного розвитку регіонів: ресурсні – кількість населення, масштаби та галузевий склад господарства, ресурси землі води, сировини, технологічного обладнання, кваліфікованої робочої сили, фінансовий потенціал; інфраструктурні – комунікаційно-інформаційна мережа, інституційно-ринкові структури (банки, біржі, страхові компанії і ін.); технопарки та інші організації, що сприяють інноваційній діяльності і ін.; зовнішні – державне і регіональне законодавство, соціально-психологічний клімат [38].

У сучасній літературі велика увага приділяється інноваційному потенціалу як одному із основних факторів соціально-економічного розвитку регіону. Одним із найважливіших факторів стабілізації економічної ситуації в Україні є сприятливий інвестиційний клімат. На сьогодні масштаби міжнародного економічного співробітництва, розміри іноземних інвестицій залишаються недостатніми і не відповідають потребам економіки України [52].

Як відмічають В. Боронос та І. Карпенко, у науковій літературі немає єдиного підходу щодо структуризації факторів, які визначають пріоритети нарощення інноваційного потенціалу. Однак за змістом вони пропонують дані фактори розділити на такі групи: нормативно-правові; фінансово-економічні; організаційні. Однак аналізуючи українське законодавство, ці автори окреслили ряд його недоліків: законодавчо не врегульовано ряд фундаментальних проблем; наявність надзвичайно великої кількості різноманітних нормативних актів і постанов, які часто носять декларативний та суперечливий характер. До факторів формування ефективного механізму здійснення інноваційної діяльності в регіоні вони відносять організацію формування інноваційної інфраструктури регіону; визначення пріоритетних напрямків здійснення інноваційної діяльності; формування стратегічних і тактичних програм розвитку інноваційної сфери в регіоні [9].

Слід відзначити, що цілі інвесторів на вітчизняному ринку часто не відповідають пріоритетам національного економічного розвитку. Так, у структурі господарювання сферами найбільшого інтересу є сировина, метал, вугілля, продукти хімічної промисловості тощо. Увагу іноземного інвестора в першу чергу привертає можливість дешевого, доступного українського сировинного ринку, науково-технічної бази і кваліфікованої робочої сили [52].

І як підкреслює В. К. Симоненко, вкрай важливо невідкладно створити і забезпечити ефективне функціонування адекватної потребам часу системи державної організації і управління процесом інноваційного розвитку економіки. Світовий

досвід показує, що роль держави в цьому питанні незрівнянно вагоміша, ніж при регулюванні традиційної економічної діяльності [69].

Серед факторів, що обумовлюють регіональний розвиток, не останнє місце посідає досконалість механізму державного регулювання регіонального розвитку. На думку Гриджук І. А. ефективність сучасного механізму державного регулювання стримується внаслідок недосконалості нормативно-правової та інституційної бази державної регіональної політики; відсутності належних механізмів координації; невідповідності фінансових й економічних можливостей цілям розвитку; невизначеності механізму формування місцевих бюджетів. Оцінюючи якість нормативно-правової бази системи регіонального й територіального управління, вона відзначає, що за своєю інституційною будовою вони не відповідають рівню сучасних вимог [24]. Дуже багато питань регіональної політики залишаються законодавчо не врегульованими. Особливо чутливим питанням на сьогодні є відсутність чіткого розмежування повноважень і відповідальності та координації діяльності між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Місцеві органи влади не мають належного законодавчого забезпечення та фінансової бази для вирішення проблем регіонального і місцевого розвитку [52].

Учені стверджують, що політика регіонального розвитку не буде ефективною, якщо не забезпечити:

чітке розмежування повноважень і відповідальності між регіонами та центром, а також внутрішньо регіональними рівнями влади;

фінансову самостійність чи достатність місцевих бюджетів для виконання органами місцевого самоврядування їх повноважень;

стимулювання розвитку слабких регіонів і регіонів із складними природними умовами через фіскальне та інвестиційне сприяння [82].

Вчені вважають, що політика місцевого і регіонального розвитку має базуватись на загальноєвропейських стандартах і засадах: децентралізації державного управління, деконцентрації владних повноважень, партнерства і кооперації зусиль місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, концентрації і раціонального використання ресурсного забезпечення [50].

Нині у світі спостерігається посилення актуальності концепції саморозвитку регіонів. В. Панова підкреслює, що ідея саморозвитку регіонів відповідає теорії регіонального розвитку, відомій як «новий регіоналізм», і є

характерною для всієї системи міжнародних відносин взагалі та об'єднаної Європи зокрема. Прибічники теорії «нового регіоналізму» вважають, що регіональний розвиток повинен ґрунтуватися насамперед на внутрішньому потенціалі – місцевій економіці з передачею значної частини владних повноважень регіональним органам. Втілення ідеї «нового регіоналізму» веде до співпраці вже не так із державою взагалі, як із окремими регіонами, що набувають нових ознак суб'єктів у загальноєвропейських процесах та отримують право на самостійні дії. Ми можемо спостерігати, як саме регіони стають основними економічними одиницями в Європі. У рамках Євросоюзу відцентрові процеси характерні для Німеччини, Франції, Іспанії, Італії, Австрії, Бельгії та інших країн ЄС. Вони полягають здебільшого в розширенні прав місцевої влади на управління всіма сферами життя населення, а також у деконцентрації фінансів [62].

Вивчення зарубіжного досвіду регіонального розвитку дозволить пришвидшити цей процес в Україні. Значний інтерес представляє «шведська модуль» розвитку регіонів. Здійснюючи порівняння підходів до розвитку регіонів в Україні і Швеції, В.Федюк та А. Биченко відмічають, що одним із елементів реалізації «шведської моделі» є забезпечення рівних умов розвитку як суспільних верств, так і території країни. Тому державна політика Швеції спрямована на формування міцного підґрунтя самостійного розвитку регіонів, насамперед – на основі їх переваг і власного економічного потенціалу. Головною передумовою ефективності шведської моделі регіонального розвитку є високий рівень децентралізації державної влади та відповідно – автономності і фінансової самостійності органів місцевого самоврядування. Саме в цьому полягає принципова відмінність організації публічної влади Швеції та сучасної України [82].

Однією з основних ознак сучасного розвитку світового господарства є розгортання процесів глобалізації. Ці процеси мають значний вплив на розвиток міжнародних економічних відносин і визначають тенденції розвитку національних економік.

На думку Л. Яремко глобалізація актуалізувала і пришвидшила процеси регіоналізації. Формування єдиного, планетарного бізнесового середовища супроводжується фрагментацією економіки. Ця тенденція знайшла свій вияв у глобалізації регіональних економік, перетворенні регіонів у гео економічних суб'єктів. Зусилля громади мають бути спрямовані на зміцнення позицій регіо-

ну в міжнародному економічному суперництві і основні кроки мають бути здійснені на місцях [94].

В. Федюк та А. Биченко підкреслюють, що попри європейські тенденції децентралізації влади Україна залишається жорстко централізованою державою зі слабо розвинутим місцевим самоврядуванням. Регіони (області) країни практично позбавлені можливості приймати самостійні рішення, не усунута проблема поглиблення міжрегіональних диспропорцій. Нинішня бюджетна система не сприяє економічному оздоровленню регіонів, органи місцевого самоврядування не мають достатньої фінансової бази, місцеві бюджети фінансуються переважно за рахунок загальнодержавних податків і зборів через систему міжбюджетних трансфертів [82].

Особливо чутливим є питання формування доходної частини бюджетів регіонів. Їх доходна частина формується в основному за рахунок загальнодержавних податків і зборів, місцеві ж збори мають незначну частку. Тому необхідним є, на думку вчених, децентралізація бюджетної системи, сталий розвиток територіальних бюджетів, збільшення в них частки власних засобів, підвищення ефективності використання фінансових ресурсів регіону [20; 21].

Недостатнє реформування системи фінансування місцевих бюджетів приводить до того, що в країні вкрай негативно вирішуються питання депресивних територій. Розвиток депресивних регіонів є дуже актуальним для регіонів України. Як відмічає Ф. Заставний, Україна стала однією з найдепресивніших держав Європи [32]. На думку О. Дейнека існуючі регіональні диспропорції соціально-економічного розвитку вимагають детального вивчення територіальних особливостей країни, аналіз рівня розвитку регіонів і їх групування [26].

В Україні немає єдиної, розробленої та прийнятої методики проведення моніторингу соціально-економічного розвитку територій, що є необхідною умовою, складовою організаційно-інституційного забезпечення регіонального розвитку [52].

Науковці відмічають, що в межах України склалися значні відмінності у рівні депресивності окремих регіонів, які з роками посилюються. Найбільшим рівнем депресивності вирізняються західні та північні області України, де поряд з традиційно низькими показниками індустріального розвитку помітних втрат зазнало і сільське господарство, яке є головною сферою економіки цих регіонів. Значно кращою є ситуація на сході України та в столиці [38].

Вітчизняні вчені, використовуючи ті чи інші показники, пропонують класифікацію регіонів України за ступенем їх депресивності. Наприклад, аналізуючи регіональний аспект диспропорцій соціально-економічного розвитку України, Топчів О. Г. виділяє п'ять груп областей. До першої групи він відносить Донецьку, Київську та Дніпропетровську області, що мають найвищі показники соціально-економічного розвитку. Другу групу утворюють Харківська, Запорізька, Одеська та Луганська області. До третьої групи віднесені Львівська, Полтавська, Вінницька області та АР Крим. Четверту групу утворюють Черкаська, сумська, Хмельницька, Житомирська, чернігівська, Миколаївська, Івано-Франківська, Рівненська, Херсонська, Кіровоградська області. П'яту групу складають регіони-аутсайтери, такі як Тернопільська, Волинська, Закарпатська та Чернігівська області [79]. Висновок вітчизняних вчених – необхідним є впровадження регіональної політики державної підтримки депресивних територій, яка б сприяла розвитку та структурному вирівнюванню економічно відсталіх регіонів [26].

На думку вчених, потребує докорінної перебудови вітчизняна система статистичного забезпечення державної регіональної політики. На сьогодні ми маємо надзвичайно низький статистичний супровід регіонального розвитку і практично відсутню загальноохоплюючу статистичну інформацію на субрегіональному рівні. Таким чином, потребує активної розбудови система державної статистики відповідно до положень нормативних документів Євросоюзу щодо статистичного обліку, застосування уніфікованої статистичної методології ЄС [52].

Н. Нижник та Г. Леліков відмічають роль інформації в сучасному світі як стратегічного національного ресурсу, який є одним з основних багатств держави, що відіграє дедалі більшу роль у системі державного управління. Для України питання формування інформаційної і аналітичної бази для прийняття управлінських рішень на державному рівні є особливо актуальним [49].

Надзвичайно актуальною проблемою у сфері реалізації регіональної політики на всіх рівнях є її низьке кадрове забезпечення [52]. Поліпшення якості професійної підготовки кадрів для системи управління регіонального і місцевого рівнів є важливою умовою підвищення ролі місцевих органів влади у забезпеченні стабільності розвитку територій, ефективності використання місцевих ресурсів.

У Стратегії державної кадрової політики України підкреслюється, що

подолання кадрових деформацій в органах державної влади, органах місцевого самоврядування є актуальною проблемою і, передусім, забезпечення захисту прав людини та формування антикорупційних механізмів у сфері державного управління. Кваліфіковане кадрове забезпечення можливо на принципах гнучкості, безперервності підвищення кваліфікації впродовж усього професійного життя [77].

Зараз в Україні спостерігається недооцінка професійного досвіду державних службовців у державних структурах. Значна частина керівників виходять зі своїх особистих інтересів, а не з інтересів території. Підтверджується негативна оцінка рівня професіоналізму персоналу державної служби і громадською думкою.

На сьогодні в Україні невідкладним у сфері кадрового забезпечення державного управління є вирішення таких завдань:

створення загальнонаціональної системи управління персоналом та її складових: регіональних підсистем, орієнтованих на пріоритети регіонального розвитку;

розроблення та впровадження системи моніторингу людського розвитку;

удосконалення національної системи професійної підготовки з урахуванням реальних потреб у персоналі у сфері державного управління, соціально-гуманітарній сфері, ключових галузях економіки, промисловості та агропромислового комплексу [77].

Наведене вище дозволяє зробити наступні висновки. В сучасних умовах, коли суспільство динамічно розвивається, коли зростають зовнішні виклики, питання розвитку територій потребують не лише удосконалення, але й пошуку нових підходів, здатних мобілізувати їх внутрішні ресурси для нового якісного рівня розвитку територій і забезпечення гідного існування населення.

Існуючі у нашій країні підходи до розвитку територій стають малоефективними. Враховуючи те, що забезпечення розвитку будь-якого об'єкту потребує виявлення й оцінки факторів, що визначають його розвиток, необхідно виявити і ті фактори, що впливають на розвиток територій, і в першу чергу тих, які обумовлені новими сучасними тенденціями, які відбуваються у світі.

Вирішення проблем регіонального розвитку залежить перш за все від сформованості інституцій та правового поля для розробки й реалізації державної регіональної політики, чіткого розподілу функцій у сфері територіального розвитку, збільшенні розміру фінансових ресурсів, посилення фінансової само-

стійності у їх формуванні і розподілі. У цьому сенсі значний інтерес представляє досвід країн Євросоюзу, де основна увага приділяється підвищенню самостійності регіонів у вирішенні питань соціально-економічного розвитку та вирівнюванню рівнів їх розвитку. Вітчизняні вчені надають досить повний перелік факторів, що обумовлюють розвиток територій, але ж сучасні світові тенденції висувають і нові вимоги до ролі і місця територій у світовому господарстві. Зокрема процеси глобалізації висувають нові тенденції розвитку територій, перетворенні регіонів у гео економічних суб'єктів. Зусилля громади мають бути спрямовані на зміцнення позицій регіону в міжнародному економічному суперництві, що потребує докорінної зміни підходів до формування їх економічної політики та формування регіональних бюджетів.

Серед факторів регіонального розвитку, які не знайшли достатнього розвитку в нашій країні, вчені виділяють створення сприятливого інноваційно-інвестиційного клімату, докорінна перебудова вітчизняної системи статистичного забезпечення державної регіональної політики та кадрового забезпечення.

2.6. Аналіз існуючих проблем управління соціальним розвитком регіону

У нинішніх умовах господарювання зростає вага соціальної сфери у створенні суспільно необхідного продукту. Стан даної сфери безпосередньо впливає на економіку й культуру країни. Приділяючи увагу матеріальному виробництву, уряд України поряд з тим докладає чимало зусиль для пріоритетного розвитку соціальної сфери, формує передумови для соціальної орієнтації економіки, для того, щоб державна політика здійснювалася в ім'я людини як головного генератора прогресу цивілізації.

Функції галузей соціальної сфери різні. Одні з них задовольняють духовні потреби людей (наука, культура, охорона здоров'я, рекреація і т.д.), а інші - фізичні (торгівля і громадське харчування, побутове обслуговування). Саме тому соціальна сфера має економічне і соціальне значення для розвитку суспільства. Економічне її значення виявляється в тому, що вона надає послуги, необхідні для відтворення робочої сили, зростання продуктивності його праці. Соціальна роль даної сфери полягає в підвищенні рівня і поліпшенні умов життя людей. Рівень розвитку соціальної сфери визначається попитом на послуги, а ті, в свою

чергу, змінюються відповідно до реальних можливостей суспільства на тому чи іншому етапі розвитку. В сучасних умовах загальної економічної кризи попит на багато видів послуг зменшився внаслідок невисоких доходів населення, але зростає на окремі види послуг (інформаційні, рекламні, рекреаційні, туристичні, охорони здоров'я) [51].

Проблеми розвитку соціальної сфери регіону висвітлені у працях багатьох українських вчених, як: О. Бакаєв, С. Бандур, Т. Заєць, М. Герасимчук, В. Куценко, В. Геєць та інші. Але у роботах зазначених авторів ще недостатня увага приділена реалізації соціальної політики на рівні конкретного регіону; комплексному підходу до її розв'язання [7]. Дискусійність багатьох теоретичних положень, практична значимість вирішення проблем розвитку соціальної сфери регіонів країни, недостатній рівень їх дослідження з погляду сучасних потреб суспільства викликають необхідність їх більш поглибленого аналізу.

Різке погіршення становища в економічній сфері відбилося на ринку праці. Багато підприємств були змушені скорочувати кількість своїх співробітників або взагалі згорнути діяльність. Результатом цього стало зростання безробіття, що створює суспільно-політичну напруженість (рис. 2.20).

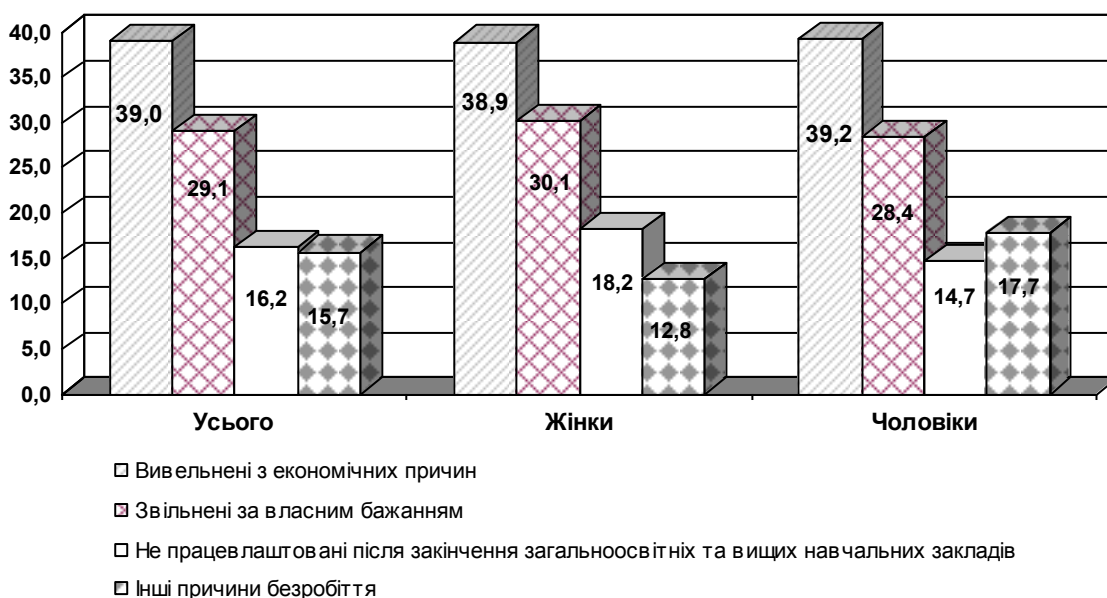

Рис. 2.20. Безробітні (за методологією МОП) за причинами незайнятості за статтю у 2010 році (у віці 15–70 років; відсотків) [55]

Рівень безробіття є досить диференційованим по окремих регіонах України. Нині найвищий рівень зареєстрованого безробіття характерний для західних

областей республіки — Волинської, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської. Найнижчі показники рівня безробіття склалися в Одеській області, м. Києві та Севастополі (табл. 2.20).

Таблиця 2.20

Безробіття населення (за методологією МОП) за регіонами
(у віці 15–70 років)

Регіони	2005		2009		2010	
	тис.	відсотків до економічно активного населення у віці 15–70 років	тис.	відсотків до економічно активного населення у віці 15–70 років	тис.	відсотків до економічно активного населення у віці 15–70 років
Україна	1600,8	7,2	1958,8	8,8	1785,6	8,1
Автономна Республіка Крим	52,6	5,5	66,5	6,8	60,2	6,2
Вінницька	52,4	6,8	82,6	10,6	76,9	10,0
Волинська	41,9	8,9	44,5	9,4	40,5	8,5
Дніпропетровська	91,9	5,5	129,4	7,8	117,7	7,1
Донецька	140,2	6,2	205,6	9,4	182,9	8,4
Житомирська	61,9	9,8	66,6	10,7	60,8	9,8
Закарпатська	41,3	7,0	57,9	9,9	50,4	8,7
Запорізька	62,3	6,9	73,0	8,1	66,9	7,5
Івано-Франківська	50,3	8,8	51,8	9,0	47,5	8,2
Київська	55,9	6,6	66,2	8,1	59,7	7,3
Кіровоградська	44,0	8,8	47,6	9,9	42,3	8,9
Луганська	88,8	7,8	85,4	7,7	78,7	7,2
Львівська	102,4	8,8	100,5	8,5	93,3	7,8
Миколаївська	55,2	9,3	54,8	9,3	49,4	8,4
Одеська	58,3	5,4	75,3	6,8	68,0	6,1
Полтавська	54,2	7,3	73,9	10,2	69,2	9,7
Рівненська	49,5	9,7	66,9	12,7	60,8	11,4
Сумська	45,2	7,6	62,2	11,1	59,2	10,6
Тернопільська	42,3	9,1	53,8	11,3	50,8	10,5
Харківська	91,6	6,6	105,5	7,7	97,9	7,2
Херсонська	49,0	8,9	51,1	9,5	46,1	8,6
Хмельницька	55,9	8,7	61,1	9,5	54,9	8,6
Черкаська	62,9	9,8	68,1	10,8	62,4	9,9
Чернівецька	39,5	9,8	38,9	9,4	35,6	8,5
Чернігівська	44,4	7,9	60,2	11,1	56,1	10,5
м. Київ	60,6	4,3	96,5	6,5	85,9	5,8
м. Севастополь	6,3	3,4	12,9	6,7	11,5	6,0

Враховуючи демографічну ситуацію, яка склалася в різних регіонах України, можна передбачити, що при нинішньому рівні створення нових робочих місць у західних областях і природному прирості населення рівень безробіття в майбутньому набуде в цьому регіоні ще більшої гостроти.

Найбільш розвинена (кількісно і якісно) соціальна сфера в адміністративних центрах областей. До цього висновку приводять результати порівняльного аналізу такого показника, як рівень матеріального стану населення [55].

Основним компонентом доходів громадян є заробітна плата, що забезпечує більше половини їхніх сукупних доходів. Аналіз доходів населення, які відображають стан справ у сфері кінцевого споживання, дозволяє оцінювати реальний стан справ з вирішенням завдань підвищення добробуту населення. За офіційними даними Державного комітету статистики України [55], протягом 2010 року номінальна заробітна плата зростала (рис. 2.21).

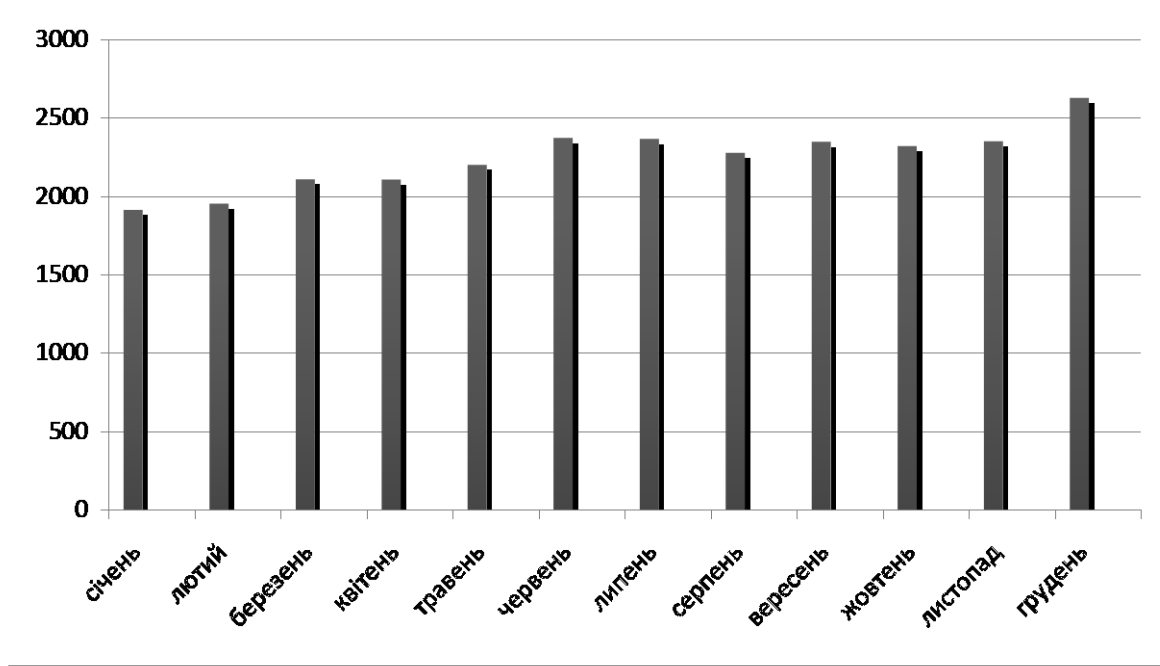

Рис. 2.21. Динаміка середньомісячної заробітної плати за місяць у 2010 р. (у розрахунку на одного штатного працівника, грн)

Незважаючи на позитивну динаміку зростання заробітної плати, зберігаються високі міжрегіональні відмінності у її рівнях (рис. 2.22).

Вищою за середній рівень по Україні (2239 грн) за 2010 рік заробітна плата була зареєстрована лише у п'ятих регіонах – м. Києві (3431 грн), Донецькій

області (2549 грн), Київській області (2295 грн), Луганській області (2271 грн), Дніпропетровській області (2369 грн). Найнижчий рівень заробітної плати, який не перевищував 79 % від середнього по економіці, спостерігався у Чернігівській, Волинській, Тернопільській, Кіровоградській, Херсонській, Вінницькій та Черкаській областях.

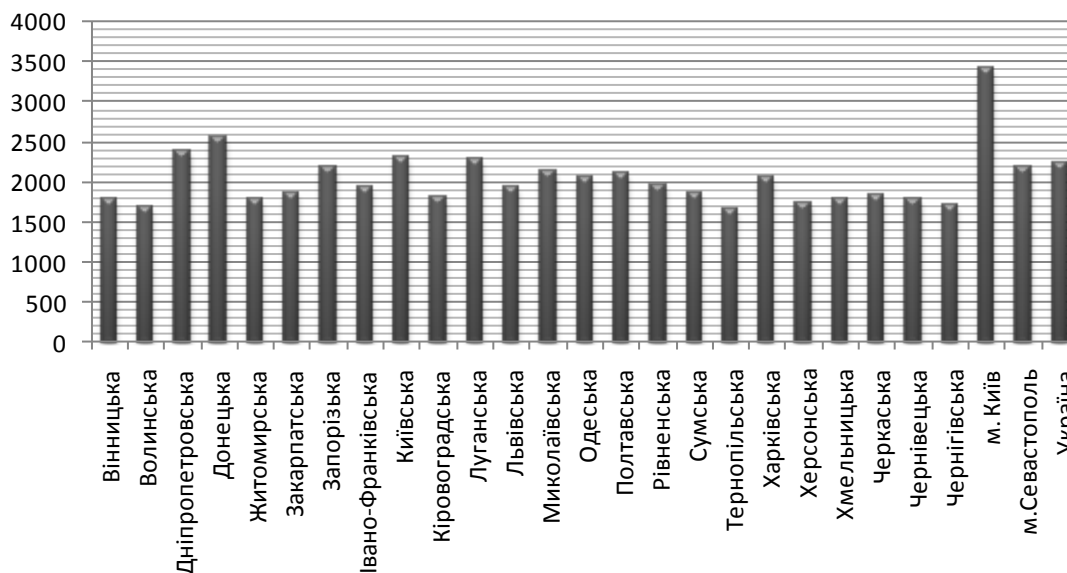

Рис. 2.22. Середньомісячна заробітна плата за регіонами за 2010 рік (у розрахунку на одного штатного працівника, грн)

Номінальні доходи населення за даними Держкомстату України за II квартал 2010 р. збільшилися на 17,8 % порівняно з відповідним періодом попереднього року.

Наявний дохід, який може бути використаний населенням на придбання товарів та послуг, збільшився на 21,2 %, а реальний наявний, визначений з урахуванням цінового фактору – на 11,8 %.

Наявний дохід у розрахунку на одну особу за II квартал 2010 р. становив 4182,7 грн, що на 21,5% більше, ніж у відповідному періоді минулого року. Реальна заробітна плата за січень-вересень 2010 року до відповідного періоду минулого року зросла на 9,8 % [55].

Однак, незважаючи на зростання номінальної заробітної плати за всіма видами економічної діяльності, простежується її міжгалузєва диференціація. Найвищий рівень оплати праці за згаданий період був зафіксований на підпри-

емствах авіаційного транспорту та у фінансових установах. У той же час, середня зарплата у таких соціально важливих сферах, як охорона здоров'я та освіта, залишається на значно нижчому від середнього рівні.

Отже, результати аналізу свідчать про стале збереження в поточному році (як і в попередні періоди) помітної структурної диспропорції в оплаті праці, що вказує на слабку залежність заробітної плати від професійно-кваліфікаційного рівня працівників, якості та результатів праці.

Наслідки фінансово-економічної кризи (зменшення обсягів виробництва, зупинка роботи значного числа підприємств) спровокували затримки з виплатою заробітної плати, неоплачувані відпустки, звільнення працівників, скорочення робочих місць.

Зокрема, за даними Державного комітету статистики України, на початку 2010 р. зафіксовано значне зростання заборгованості з виплати заробітної плати (рис. 2.23).

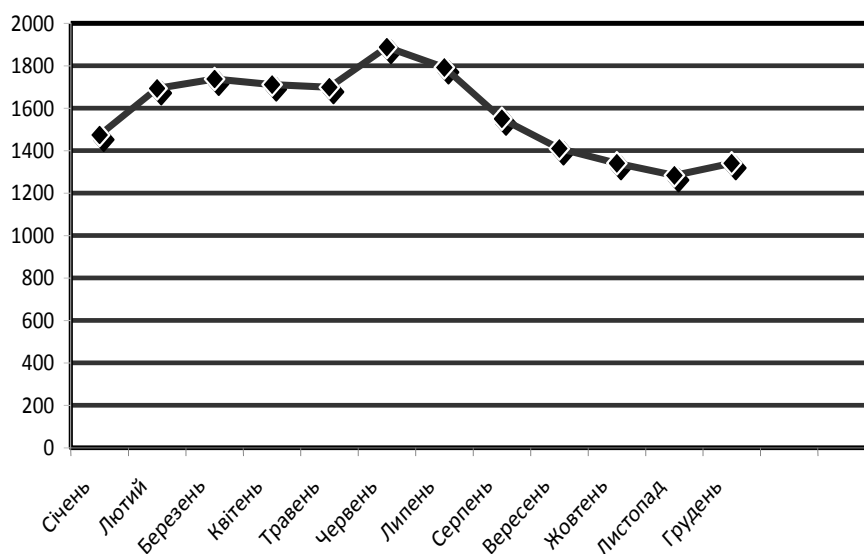

Рис. 2.23. Заборгованість з виплати зарплати за 2010 рік (млн грн)

Охорону здоров'я в Україні забезпечують державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних та оздоровчо-профілактичних програм (рис. 2.24). Водночас, навіть найдосконаліша законодавча база не зможе запустити механізм медичного страхування без відповідних фінансово-економічних передумов. Тим паче, в умовах, коли 80 % населення має доходи ни-

жчі за прожитковий мінімум, є достатньо велике приховане безробіття і заробітна плата в комерційних установах виплачується у конвертах [17].

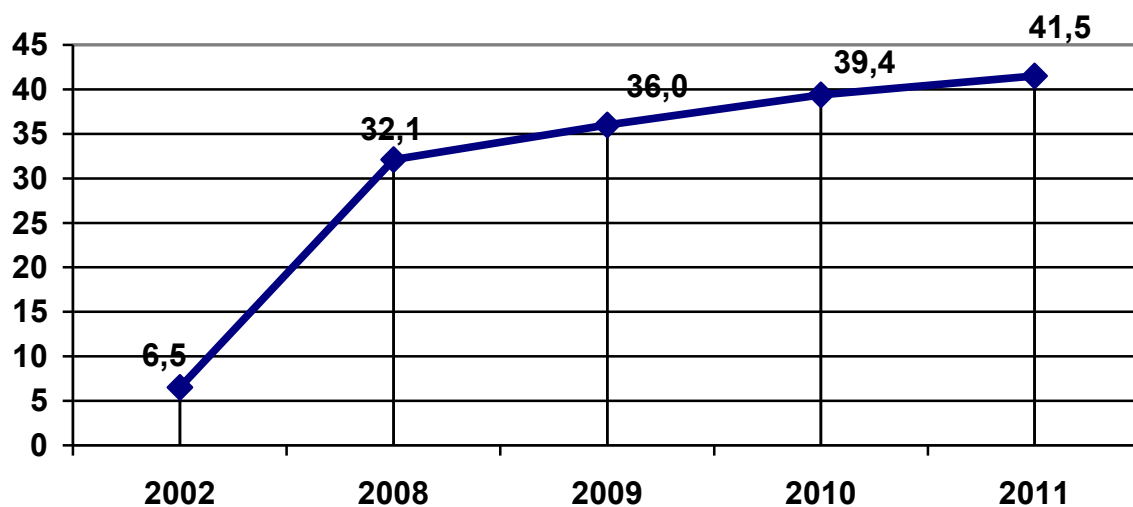

Рис. 2.24. Видатки державного бюджету на охорону здоров'я, млрд грн [55]

Весь житловий фонд в Україні становить 980 млн м², 60 % зосереджено в містах. На сьогодні, з метою поліпшення житлових умов населення, значну увагу приділяють розвитку кооперативного та індивідуального житлового будівництва. Ведення в експлуатацію житла та інших об'єктів соціальної сфери за останні роки наведено у табл. 2.21.

Таблиця 2.21

Ведення в експлуатацію житла та інших об'єктів соціальної сфери
за 2007-2010 рр.

роки	Житлові будівлі, тис. м ² загальної площі		Дошкільні навчальні заклади, тис. місць	Загальноосвітні навчальні заклади, тис. учнівських місць	Лікарняні заклади, тис. ліжок	Амбулаторно- поліклінічні заклади, тис. відвіду- вань за зміну
	усього	індивідуальні				
2007	10244	5677	0,3	11,7	0,5	2,5
2008	10496	5831	2,3	12,4	1,1	4,9
2009	6400	2287	0,6	6,1	1,0	2,7
2010	9339	6190	0,6	7,1	1,1	5,3

Надаючи виключно велике значення питанням матеріального благоустрою народу розроблено широку програму покращення побутового обслуговування населення. Великого розповсюдження набули такі види побутового об-

обслуговування, як прийняття різного роду побутових замовлень від населення безпосередньо у магазинах; обслуговування пенсіонерів, інвалідів і інших громадян на дому; організація спеціальних бюро обслуговування для виконання робіт по догляду за дітьми і хворими, доставка населенню квитків, багажу, посилок, обслуговування весілля і надання інших господарських послуг; влаштування платних стоянок автомашин; доставка їжі на дім і інше.

В Україні дуже великий науковий потенціал, із 170 тисяч науковців – 60 тис. – кандидати наук і 20 тис. – доктора наук, також щороку українці патентують 10-15 тис. винаходів та ідей. Цікавим є те, що з підготовки ІТ спеціалістів Україна займає 5 місце у світі після США, Європейського Союзу, Індії і Росії. У літакобудуванні та космічній галузі наша держава займає 3 місце у світі. Вона може стати провідною науково-розвинутою державою, але для цього потрібно докласти зусиль не тільки науковцям, а й владі і суспільству [59]. Але аналіз стану справ в українській освіті та науки показує невідповідність між намірами передачі повноважень (деконцентрації) і фактичною концентрацією функцій прийняття рішень центральними органами влади. До того ж, органи центральної влади діють вкрай нескоординовано й інколи складається враження, що вони приймають свої рішення, не радячись між собою й не в інтересах споживачів освіти.

Аналіз усіх вище зазначених показників доводить те, що з роками стан соціальної сфери погіршується і вимагає певних втручань, як зі сторони державного управління як головного фінансиста, так і зі сторони суспільства.

Розвиток соціальної сфери повинен забезпечувати підвищення життєвого рівня населення, всебічний розвиток людини та зростання продуктивності праці, розвиток матеріальної бази галузей соціального комплексу. Тому необхідно створення потужного освітнього та наукового потенціалу на основі впровадження ступеневої освіти та створення потужних регіональних навчальних закладів. Система охорони здоров'я повинна розвиватися за принципами доступності, солідарності, справедливості та універсальності. Це дасть змогу підвищити рівень профілактики захворюваності, надавати необхідну медичну допомогу вчасно і високоякісно. Серед програмних завдань на перспективу потрібно покращання житлових умов населення через оновлення наявного житлового фонду, поліпшення роботи житлового і комунального господарства. В галузях виробництва товарів народного споживання та послуг треба приділяти більшу увагу імпортозамінюючій продукції, технологічному переоснащенню та впро-

ваджувати сучасні технології. Створити умови для створення спільних підприємств з залученням іноземних інвесторів, що підвищить експортний потенціал країни.

Існують важливі проблеми соціальної сфери, за якими слід стежити, аналізувати і намагатись виправити. Нині розробляються різні концепції розвитку галузей соціальної сфери. Для кожної формується певна стратегія розвитку. Проте водночас усі ці галузі - частини однієї сфери. За розширення фінансування охорони здоров'я, освіти, культури, соціальних потреб з неінфляційних джерел суттєво зростає сукупний попит у суспільстві, який за відповідного механізму реалізації може виступати важливим фактором економічного зростання. Це зумовлює необхідність пошуку єдиного підходу до розроблення стратегії соціальної політики й управління фінансовими потоками соціальної сфери.

2.7. Оцінка фінансової самостійності й розвитку регіону

У сучасних умовах вирішення переважної більшості проблем життєзабезпечення населення зосереджується на регіональному рівні. Особливої ваги набувають питання фінансової самостійності та забезпеченості регіонів, вирішення яких значною мірою залежить від структури економіки та рівня її розвитку на відповідній території.

Законодавчо закріплені елементи фінансової системи в цілому спроможні забезпечити економічну самостійність регіону, під якого розуміється ступінь забезпеченості його економічними, в першу чергу фінансовими, ресурсами для самостійного і відповідального вирішення важливих соціально-економічних проблем, які перебувають в компетенції відповідного рівня господарювання. Однак, набуття більшої самостійності регіонами призводить їх до відносного відокремлення в рамках національної економіки країни, зокрема, до обмеження частини відтворювальних зв'язків певною територією.

Функціонування регіону як відносно відокремленого фінансово-господарського комплексу потребує наявності дієздатної структури управління будь-якою його сферою або галуззю, в тому числі і регіональними фінансами. Таким чином, об'єктивна необхідність управління фінансами на регіональному рівні обумовлена тим, що в рамках кожної територіальної одиниці діють ком-

плекси виробництв і підприємств зі своїми зв'язками, які необхідно використовувати в інтересах всіх суб'єктів господарювання, забезпечуючи соціальний прогрес суспільства в цілому.

Однією із важливих проблем, розв'язання якої необхідне для формування та нарощування виробничого потенціалу, забезпечення збалансованого розвитку регіонів є вдосконалення механізму формування та використання їх фінансових ресурсів, підвищення завдяки цьому загальної ефективності наявного фінансового потенціалу.

Питання удосконалення процесу формування доходів місцевих бюджетів та пошук резервів їх збільшення є надзвичайно актуальним в умовах розширення повноважень, якими наділяються органи місцевого самоврядування. Протягом останніх років в Україні спостерігається негативна тенденція до зменшення частки власних доходів у структурі доходів місцевих бюджетів, як результат, збільшення кількості дотаційних бюджетів. Недостатність власних стабільних доходів значно обмежує вплив місцевих органів влади на соціально-економічний розвиток регіонів. Тому розширення та оптимізація джерел наповнення місцевих бюджетів є надзвичайно актуальним завданням, вирішення якого сприятиме підвищенню рівня фінансової незалежності органів місцевого самоврядування і якісному виконанню покладених на них завдань та функцій.

Фінансова автономія місцевого самоврядування передбачає право органів місцевого самоврядування на володіння і розпорядження власними коштами, достатніми для здійснення функцій і повноважень цих органів. Частина зазначених коштів, як зазначено у Європейській хартії, має надходити за рахунок місцевих податків і зборів, ставки яких у межах закону повинні визначати самі органи місцевого самоврядування [30].

У процесі визначення планових показників фінансових ресурсів регіону в цілому та на стадії їх прогнозування визначаються фінансові можливості регіону щодо фінансового забезпечення розвитку економіки і соціальної сфери.

Труднощі формування місцевих бюджетів, недосконалість міжбюджетних відносин, що спостерігаються упродовж усього періоду формування самостійної фінансово-бюджетної системи України, довели необхідність змін у практиці формування фінансової бази розвитку адміністративно-територіальних одиниць та регіонів. Постало питання формування фінансово достатніх територій та громад. Нинішнє зростання частки трансфертів у доходах місцевих бюджетів, незначна частка доходів та видатків місцевих бюджетів у зведеному, за-

лежність системи формування та виконання місцевих бюджетів від рішень органів влади, невідповідність між зростаючими потребами регіонів у коштах та реальною здатністю місцевих адміністрацій та рад до їх мобілізації потребували внесення змін до нормативно-правової бази, яка регулює ці питання. Крім того, у посткризовий період зросла необхідність пошуку місцевими органами влади додаткових можливостей для забезпечення потрібних обсягів фінансування місцевих бюджетів та виконання статей видатків [34].

Необхідність законодавчих змін у системі формування місцевих бюджетів була підтверджена усталеною практикою. Вона засвідчила існування низки проблем:

1. Недостатність коштів для фінансування самоврядного розвитку.

В основі такого становища лежать як недостатність власних джерел надходжень, так і нерегульованість механізму надання міжбюджетних трансфертів. Власними доходними джерелами, які не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів (другий кошик доходів бюджету), забезпечується близько 20 % доходів. Натомість, закріпленими податками та зборами (які враховуються при визначенні обсягу трансфертів) забезпечується до 80 % доходів. Якщо врахувати, що трансфертами забезпечується близько 45 % доходів, то виявляється, що частка доходів, на мобілізацію яких органи влади мають вплив, складає приблизно 11 %. Тому про фінансову самостійність місцевих бюджетів у сфері самостійного розпорядження мобілізованими коштами можна говорити досить умовно. Недостатність коштів місцевих бюджетів для виконання повноважень призводить до переважання в Україні бюджетів-реципієнтів серед усіх бюджетів регіонів (їхня кількість складає 25-26). У 2011 р. обсяг дотацій було збільшено на 30,8 % (на 10284,1 млн грн). Тільки 3,5 % (24 одиниці) від загальної кількості місцевих бюджетів, які мають прямі відносини із Державним бюджетом, були збалансовані з передачею коштів до державного бюджету. Крім того, обсяг цих коштів зменшився на 18,9 % (на 1651,3 млн грн) порівняно з 2010 р. Інші 667 бюджетів були збалансовані з дотацією вирівнювання [58].

2. Відсутність єдиного стабільного джерела надходжень до місцевих бюджетів, право адміністрування якого належить місцевим радам і розмір якого не впливає на обсяг трансфертів. Нині до 80 % надходжень до місцевих бюджетів забезпечує податок на доходи фізичних осіб, проте він є загальнодержавним, а також належить до першого кошика. До того ж, як місцевий цей податок не відповідає принципу справедливості оподаткування та використання надходжень,

оскільки місце сплати податку може не відповідати місцю проживання громадянина і відповідно надходження збільшуються на користь тих адміністративно-територіальних одиниць, де більший рівень зайнятості (в основному міста чи великі села), проте не завжди вищий рівень потреб. Потужніша економічна база формується у тих регіонів, де зосереджено більше платників податку на доходи фізичних осіб. Не відбувається вирівнювання обсягів фіскального і бюджетного забезпечення по територіях. Відтак збільшується навантаження на державний бюджет для проведення фінансового вирівнювання. Вагомим джерелом надходжень до місцевих бюджетів (другим за часткою у структурі їх доходів) є плата за землю. Проте зростання надходжень від неї стримується ставками орендної плати, розмір яких не відповідає ринковим умовам і давно не змінювався. Неврегульованість ситуації із ринком землі сільськогосподарського призначення не дозволяє цьому податку бути фінансовою основою місцевих бюджетів.

3. Зростання частки трансфертів і дотацій вирівнювання. У структурі доходів місцевих бюджетів постійно зростає частка трансфертів (див. табл. 2.22).

Таблиця 2.22

Динаміка частки трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Частка доходів місцевих бюджетів у Зведеному бюджеті України	26,7	25,9	29,2	26,2
Частка видатків місцевих бюджетів у Зведеному бюджеті України	46,2	44,5	46,3	42,4
Частка трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів	43,2	42,8	44,3	49,0

Традиційно в обсязі трансфертів зростає частка дотацій вирівнювання – 55,8 % у 2011 р. проти 55,7 % у 2010 р., натомість частка субвенцій зменшується – зокрема, частка субвенцій із соціального захисту зменшилась із 41,8 до 40,3 % за ті самі періоди [56].

Зростання частки трансфертів свідчить не лише про недостатність обсягу самостійно мобілізованих коштів, але і про посилення залежності місцевого самоврядування від рішень органів влади. Також, знижується ініціативність у мобілізації коштів та пошуку власних резервів наповнення місцевих бюджетів.

Збільшення частки трансфертів у доходах місцевих бюджетів, а в структурі трансфертів – зростання частки дотацій вирівнювання свідчать на користь того, що у фінансовій політиці держави акценти робляться на надання можливості місцевим органам влади і самоврядування проводити власну стратегію витрачання коштів. Натомість є ризик витрачання коштів на вирішення некритичних суспільних проблем і незадоволення у повній мірі соціальних потреб громадян.

Показниками розвитку регіону є його фінансова стійкість та платоспроможність. Платоспроможність місцевого бюджету – це можливість на конкретну дату погасити за рахунок наявних та очікуваних грошових активів (у т.ч. залишків бюджетних коштів) загального фонду місцевого бюджету, за виключенням субвенцій з інших бюджетів, додаткових дотацій та трансфертів іншим бюджетам та коштів резервного фонду, бюджетні фінансові зобов'язання [48].

Фінансова стійкість регіону є якісною характеристикою його фінансової спроможності, яка забезпечується на основі фінансової достатності (збалансованості фінансових можливостей та потреб) та дієздатності (результативності фінансової політики). Вона відображає можливість регіону стабільно забезпечувати розвиток, а тому є запорукою безпеки, платоспроможності й своєчасного виконання фінансових зобов'язань. Це зумовлює необхідність постійного нарощування власного фінансового потенціалу регіону як основи забезпечення фінансової стійкості та виявлення резервів росту такого потенціалу, що повинно відбуватись на основі діагностики платоспроможності регіону та складання рейтингової оцінки досліджуваного регіону за декілька років [71].

Управління бюджетними ресурсами повинно бути ефективним, щоб збільшити інвестиційну привабливість для потенційних інвесторів та кредиторів, показником ефективності в даному випадку виступає оцінка платоспроможності місцевого бюджету, що являє собою основу для розуміння поточної фінансової ситуації місцевого бюджету відносно попередніх років, що за своїм змістом відображає підсумки фінансової діяльності виконавчих органів влади, та є індикатором розвитку місцевого бюджету.

Для оцінки платоспроможності застосуємо певний інструментарій, за який візьмемо фінансові коефіцієнти, які використаємо для зіставлення показників конкретного місцевого бюджету із відповідними показниками даного місцевого бюджету у різні роки.

Переваги застосування методу рейтингової оцінки полягають у тому, що він є зручним інструментом для динамічних і регіональних порівнянь. Певним

недоліком є те, що рейтингова оцінка сама по собі не має реального економічного змісту і може застосовуватись лише для порівняння у просторі або часі.

Спираючись на дані звітності зведеного бюджету Харківської області за 2009-2011 роки [29; 35; 36] було проведено розрахунки коефіцієнтів. Дані для розрахунків платоспроможності місцевого бюджету приведено в табл. 2.23.

Таблиця 2.23

Показники для оцінки платоспроможності зведеного бюджету
Харківської області, млн грн.

Показники	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Кількість населення, тис. осіб	2,78	2,76	2,74
Доходи, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів	2842,55	3205,74	3554,10
Доходи, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів	600,48	600,10	915,65
Загальний фонд	3442,66	3805,85	4202,96
Спеціальний фонд	599,50	658,91	561,90
Дотації	1688,56	2131,92	1695,57
Субвенції	1701,17	1762,84	1695,57
Сума трансфертів	3343,39	3933,40	3772,69
Відсоток виконання бюджету, %	98,7	99	96,4
Власні надходження бюджетних установ	293,17	357,44	435,81
Податкові надходження	3390,28	3775,98	3575,66
Видатки бюджету	7257,23	8438,81	7688,89

На рейтингову оцінку впливають питання як формування так і розвитку та функціонування місцевого бюджету. Для визначення фінансового стану зведеного бюджету Харківської області, використаємо наступні коефіцієнти, які характеризують стан місцевого бюджету (табл. 2.24).

Коефіцієнти визначення платоспроможності адміністративно-територіальної
одиниці

№ п/п	Показник	Формула для визначення
1	Коефіцієнт самостійності	Доходи, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів/ (загальний фонд бюджету + трансферти)
2	Коефіцієнт податкової спроможності	Видатки місцевих бюджетів/податкові надходження
3	Коефіцієнт трансфертів (стійкості)	Сума трансфертів / Загальний фонд
4	Коефіцієнт бюджетного забезпечення	Обсяг бюджету / Кількість населення
5	Коефіцієнт податкової самостійності	Податкові надходження/Доходи місцевого бюджету без урахування трансфертів
6	Профіцит «+», Дефіцит «-»	Доходи – Видатки
7	Коефіцієнт міжбюджетних відносин	(Дотації + Субвенції) / Сукупна сума доходів
8	Відсоток виконання бюджету	Факт/План

За даними табл. 2.23 та табл. 2.24 проведемо визначення оцінки платоспроможності Харківської області за період 2009-2011 рр.

Отримані результати розрахунків та рейтинги (Р) подано в табл. 2.25.

Таблиця 2.25

Оцінка платоспроможності Харківської області за 2009-2011 роки на основі
рейтингового методу

Показник	2009	Р	2010	Р	2011	Р
1. Коефіцієнт самостійності	0,09	2	0,08	1	0,11	3
2. Коефіцієнт податкової спроможності	2,14	1	2,26	3	2,15	2
4. Коефіцієнт трансфертів (стійкості)	0,97	2	1,03	3	0,89	1
5. Коефіцієнт бюджетного забезпечення	1022,5	1	1161,5	2	1297,117	3
6. Коефіцієнт податкової самостійності	0,46	1	0,45	2	0,46	1
7. Профіцит "+", Дефіцит "-"	+	2	+	2	+	2
8. Коефіцієнт міжбюджетних відносин	0,46	3	0,40	1	0,44	2
9. Відсоток виконання бюджету	98,7	3	99	3	96,4	2
Загальний рейтинг		15		18		16

За даними табл. 2.25 можна зробити висновок, що платоспроможність зведеного бюджету Харківської області у 2010 році є нижчою, ніж у 2009 та 2011 роках. Рейтинг аналізованого бюджету у 2010 році склав 18. На такий рейтинг вплинуло значне погіршення показників майже по всім розрахованим коефіцієнтам. Покращення відбулося лише по коефіцієнту бюджетного забезпечення, який склав 1161,5 грн на одну людину.

Виходячи з загального рейтингу платоспроможність бюджету Харківської області в 2009 році вища (15), ніж у 2011 році (16) та у 2010 році. (18). На загальний рейтинг впливають такі показники: коефіцієнт надходжень в бюджет розвитку, коефіцієнт міжбюджетних відносин, коефіцієнт податкової заборгованості. На платоспроможність впливає обсяг дотації, одержаної з державного бюджету, своєчасне погашення боргу, відсутність заборгованості по заробітній платі.

За даними розрахунками можна зробити висновок, що рівень незалежності та платоспроможності місцевого бюджету Харківської області є достатньо низьким, що пов'язано з високим ступенем централізації бюджетної системи України. Харківська область є дотаційною та надто залежить від державних трансфертів.

Розглядаючи проблеми формування доходів місцевих бюджетів, слід зазначити, що в Україні застосовується система необґрунтованого надмірного вилучення фінансових ресурсів адміністративно-територіальних формувань з їх наступним частковим поверненням у формі міжбюджетних трансфертів, що не створює стимулів у органів місцевого самоврядування для забезпечення зростання економічного потенціалу регіонів.

Перераховані проблеми спричинили необхідність пошуку способів збільшення дохідної бази місцевих бюджетів, її оптимізації, удосконалення системи формування міжбюджетних трансфертів.

У новій редакції Бюджетного кодексу України [14], що був прийнятий 8 липня 2010 року було розроблено низку інструментів, які мають сприяти місцевим органам у формуванні достатнього обсягу коштів для виконання покладених завдань. Головними завданнями Бюджетного кодексу є проведення децентралізації податково-бюджетних відносин з метою надання регіонам стимулів до саморозвитку, а також зниження ролі держави у фінансовому забезпеченні місцевого самоврядування.

Незважаючи на унормування у Бюджетному кодексі України порядку за-

стосування інструментів, які дозволяють зміцнити систему місцевих бюджетів та оптимізувати міжбюджетні відносини, залишається низка проблем, яка потребує вирішення. Місцеві бюджети рівня громад (міст, селищ, сіл) поки що не отримали стабільного джерела надходжень, право на адміністрування за яким залишалося б компетенцією місцевого самоврядування. Невирішеним є питання про збільшення самостійності органів місцевого самоврядування стосовно встановлення власних податків та зборів. Не здійснено і суттєвих зрушень у системі міжбюджетного вирівнювання – зокрема, формула визначення обсягу трансфертів потребує більшого врахування регіональних особливостей – щільності проживання, віддаленості від осередків надання послуг, реальної кількості споживачів послуг та ін. Нерозвинений механізм горизонтального цільового субвенціонування: отриманню субвенцій із інших бюджетів перешкоджають складна процедура їх оформлення та слабкі гарантії повернення. Не змінилися механізми здійснення місцевих запозичень у бік розширення прав і можливостей органів місцевого самоврядування до здійснення місцевих запозичень.

Оскільки збалансованість бюджету адміністративно-територіальної одиниці або регіону базується на стабільних та достатніх джерелах надходжень, а фінансова самостійність територій – на достатньому обсязі не тільки видаткових, але і податкових прав і на незначній залежності від бюджетів вищого рівня, система формування і виконання місцевих бюджетів та регулювання міжбюджетних відносин і надалі потребуватиме коригування та реформування. З метою подальшого удосконалення системи формування місцевих бюджетів, зміцнення фінансової спроможності громад і регіонів доцільно вжити низку заходів:

1. Внести доповнення до Бюджетного кодексу України:

- унормувати механізм горизонтального бюджетного вирівнювання. В Україні наявна певна кількість самодостатніх бюджетів не тільки регіонального рівня, але і бюджетів великих міст, селищ. Система надання трансфертів такого роду може забезпечувати досягнення двох цілей: державний бюджет позбавляється необхідності забезпечувати трансфертами певну частину фінансово неспроможних бюджетів; з'являється додатковий механізм інтенсифікації інтеграційних процесів між регіонами та місцевостями. Регіони або міста, бюджети яких можуть надавати трансферти іншим бюджетам того ж рівня, повинні мати зиск від забезпечення фінансового вирівнювання. Зокрема, взаємна вигідність горизонтального фінансового вирівнювання може полягати у наданні безвідсо-

ткових кредитів під визначені гарантії. Органи самоврядування реципієнтної адміністративно-територіальної одиниці мають бути зацікавлені в активізації господарської діяльності з метою виплати таких кредитів. Органи ж самоврядування міста-бюджетного донора на суму, яку вони надають іншому бюджету, повинні мати право зменшити обсяги коштів, що передаються до державного бюджету. Тим самим оптимізується система міжбюджетного вирівнювання – зменшуються зустрічні фінансові потоки;

- удосконалити інструменти врахування регіональних особливостей при обрахунку обсягу міжбюджетних трансфертів. Зокрема, можливо застосовувати коригуючі (зменшувальні) коефіцієнти до визначення обсягу першого кошика у бюджетах гірських територій, монофункціональних міст, депресивних регіонів;

- унормувати передачу частки надходжень від податку з доходів фізичних осіб, плати за землю (як таких, що забезпечують найбільші за обсягами і/або стабільні надходження) до бюджету розвитку з метою створення фінансових можливостей для довгострокового інвестування.

2. Розширити права здійснення органами місцевого самоврядування запозичень у господарюючих суб'єктів (юридичних осіб), чітко унормувати терміни, строки, гарантії та умов повернення запозичень, надати право здійснювати запозичення між місцевими бюджетами.

Такі зміни можуть суттєво посилити економічну значимість кожної громади, кожного регіону, підвищити рівень прогнозованості та керованості регіонального розвитку, забезпечити соціальну орієнтованість розвитку регіональних економічних структур.

2.8. Стан управління інтелектуальною власністю у регіоні

Інноваційний шлях суспільного розвитку, обраний Україною, передбачає виведення науково-технологічної сфери з кризового стану і створення сприятливих умов для формування та розповсюдження економіки знань, основою якої є інтелектуальні ресурси, наука, процеси трансферу результатів творчої діяльності у виробництво матеріальних благ. У цьому зв'язку слід наголосити на тому, що в умовах формування економіки знань особливого значення набуває безперервність здійснення інноваційної діяльності і створення об'єктів інтелек-

туальної власності (ОІВ), а також упровадження новітніх технологій як джерела прибутку й конкурентних переваг вітчизняних підприємств, низька інноваційна активність яких призводить до втрати конкурентоспроможності продукції, фінансових проблем підприємств та занепаду економіки держави в цілому.

У цьому контексті «інноваційну діяльність слід визначати як діяльність, спрямовану на вкладення інвестицій у створення і використання промислової, інтелектуальної власності, науково-технічної продукції з метою отримання прибутку або соціального ефекту, що вирізняється підвищеним ризиком у досягненні її результатів» [12, С. 22-23].

На думку Генерального директора Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), ідеї як інтелектуальний продукт можуть вносити вклад в економічний розвиток лише тоді, коли інновації, що є результатом цих ідей, трансформуються на економічні активи через механізми системи інтелектуальної власності, яка є тим інструментом, що допомагає забезпечити цінність та генерування таких активів [76, С. 180].

На сучасному етапі інтелектуальна праця, для якої характерною є висока частка знанневої, інтелектуальної, творчої компоненти, є однією з рушійних сил розвитку цивілізації, що поступово перетворюється на самостійний елемент ринкової структури, який створює і визначає пропозицію інтелектуальних продуктів. Становлення і розвиток ринкових відносин у сфері інтелектуальної власності є динамічним процесом як в економічно розвинених країнах, так і в світовій економіці.

Науково-технічний прогрес, процеси глобалізації й міжнародної співпраці, удосконалення національних систем охорони інтелектуальної власності зумовлюють збільшення світового ринку інтелектуальної власності. Так, обсяги світової торгівлі ліцензіями на об'єкти інтелектуальної власності щорічно збільшуються на 12 %, при тому, що темпи росту світового виробництва не перевищують 2,5 – 3 % на рік. За словами експертів, щорічно у більшості економічно розвинених країн спостерігається збільшення обсягів подачі заявок на реєстрацію об'єктів промислової власності у середньому на 20%. Також, щорічно збільшуються обсяги зареєстрованих торговельних марок. На сьогодні в світі зареєстровано більш ніж 25 млн торговельних марок і, за словами експертів, щорічно їх кількість збільшується приблизно на мільйон, у той час як вартість відомих брендів може досягати десятків мільярдів доларів США. За оцінкою, яку проводить журнал Business Week, вартість бренду Coca-Cola складає

\$ 69,64 млрд; Microsoft – \$64,09 млрд; IBM – \$ 51,19 млрд; Intel – \$ 30,86 млрд; Nokia – \$ 29,97; Mercedes-Benz – \$ 21,01 млрд [16].

Обсяги вітчизняного ринку інтелектуальної власності, значно менші. За даними російського Департаменту інтелектуальної власності на світовому ринку інтелектуальної власності частка США складає 36 %, Японії – 30 %, Китаю – 6 %, Росії – 0,3 % [16]. На жаль, частка України на світовому ринку високотехнологічної продукції, який оцінюється в 2,5 – 3 трлн дол. США, становить приблизно 0,05 – 0,1 % [27, С. 39].

Слід зазначити, що таке відставання обумовлюється не низьким науково-технологічним потенціалом країни, а недосконалістю механізмів його реалізації, оскільки, до розпаду Радянського Союзу Україна мала значний науково-технологічний потенціал завдяки цільовому фінансуванню науки, спрямуванню її на розвиток військового потенціалу, існуванню значного ринку інновацій на всій території СРСР. Після розпаду Радянського Союзу та проголошення Україною 1991 р. державної незалежності відбулася реструктуризація промислового виробництва та перерозподіл ринків інновацій. Ці об'єктивні явища призвели до негативних наслідків для науки, зокрема до зменшення обсягу фінансування наукових досліджень (табл. 2.26) [55].

Таблиця 2.26

Динаміка витрат на наукові дослідження в Україні (у % від ВВП)

Витрати	Роки									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Фактичні витрати на науку з державного бюджету	0,37	0,32	0,4	0,42	0,39	0,37	0,39	0,41	0,4	0,29
Загальні витрати на наукові дослідження	1,19	1,13	1,34	1,23	1,17	0,95	0,85	0,84	0,83	0,76

Низькі обсяги фінансування наукових та науково-технічних робіт не створюють сприятливих можливостей для здійснення наукових досліджень.

Аналізуючи обсяги інноваційних витрат в промисловості України слід зазначити, що протягом 2006–2008 рр. відбувалось зменшення обсягів інноваційних витрат, які в 2008 р. досягли мінімального значення у розмірі 274835 тис. грн в результаті спаду загальної економічної активності внаслідок

світової фінансової кризи. З 2008 р. спостерігається тенденція до збільшення інноваційних витрат, які в 2010 р. збільшилися на 5,2 % в порівнянні з 2009 р.

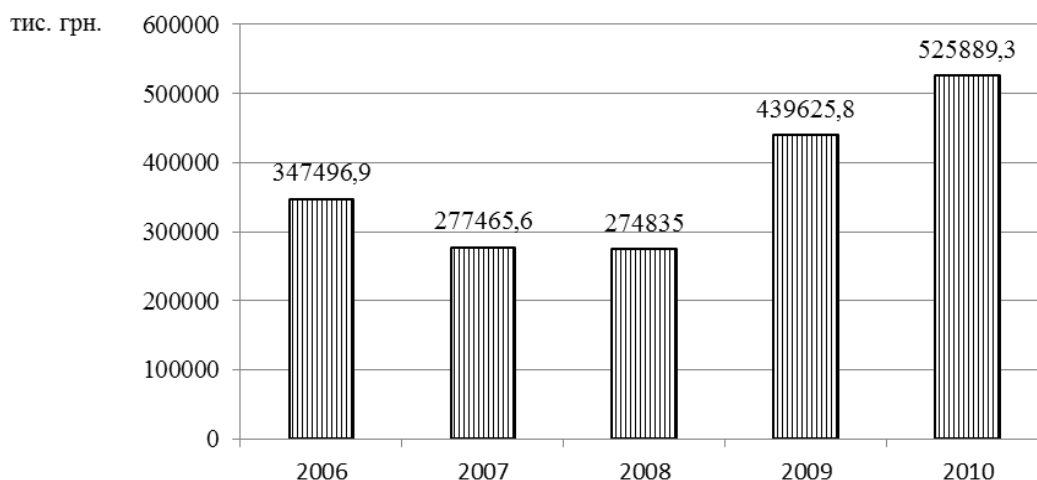

Рис. 2.25. Динаміка обсягу інноваційних витрат у промисловості за 2006–2010 рр. [47; 73; 84]

Аналізуючи структуру розподілу загальної суми витрат за напрямками інноваційної діяльності, яку представлено на рис. 2.26, слід зазначити, що у 2010 р. найбільшу питому вагу мають витрати на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення (73,75 %). На виконання науково-дослідних розробок силами підприємств (внутрішні НДР) у 2010 р. спрямовано 11,79 %, що на 2,43 % менше значення попереднього періоду. З 2007 по 2010 рр. спостерігається тенденція до зниження внутрішніх НДР. Питома вага зовнішніх витрат у загальному обсязі інноваційних витрат складає 1,92 %. Ці кошти спрямовуються на придбання результатів НДР інших організацій (зовнішні НДР), виконаних іншими організаціями для розробки нових або вдосконалених продуктів та процесів. 8,03 % загальних витрат спрямовується на придбання нових технологій, у т.ч. виключних майнових прав власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки; комерційних таємниць; проектів, товарних знаків, придбаних у зв'язку з впровадженням підприємством інновацій; проведенням інжинірингових та консалтингових послуг.

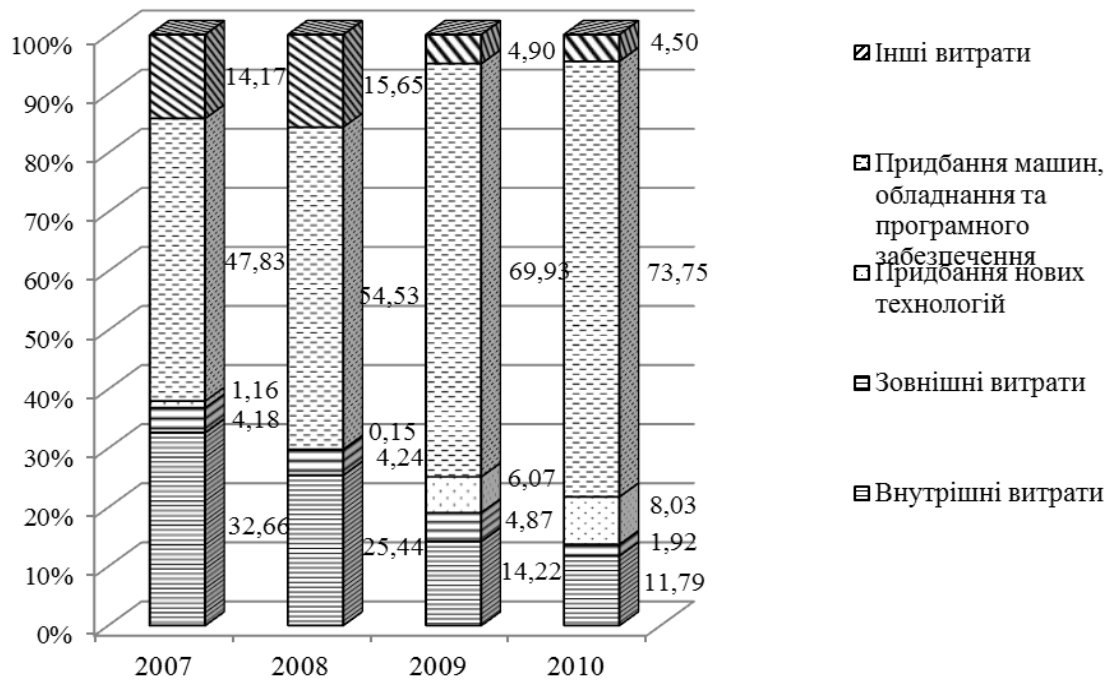

Рис. 2.26. Структура інноваційних витрат в промисловості за 2007 – 2010 рр. [47; 73; 84]

При цьому протягом 2007–2010 рр. найбільшу питому вагу в загальному обсязі витрат у промисловості займають витрати на закупівлю машин, обладнання та програмного забезпечення (2007 р. – 47,83%, 2008 р. – 54,53 %, 2009 р. – 69,93 %, 2010 р. – 73,75 %), у той час як розмір витрат на придбання прав на інтелектуальну власність та проведення внутрішніх та зовнішніх НДР значно менший. Більшість вітчизняних інноваційно-активних підприємств не фінансують проведення наукових досліджень, що може бути умовою підвищення конкурентоспроможності свого виробництва. В умовах глобалізаційних викликів подібна ситуація пояснюється як браком коштів, так і відсутністю в останні роки дієвої державної системи стимулювання інноваційної діяльності через постійні поправки до відповідних бюджетів та існуючих законів.

Світова економічна криза, яка негативно вплинула на показники економічного розвитку України, суттєво позначилася і на стані діяльності у сфері охорони промислової власності регіонів України. Кількість поданих заявок на реєстрацію об'єктів промислової власності (ОПВ) Харківського регіону представлено на рис. 2.27.

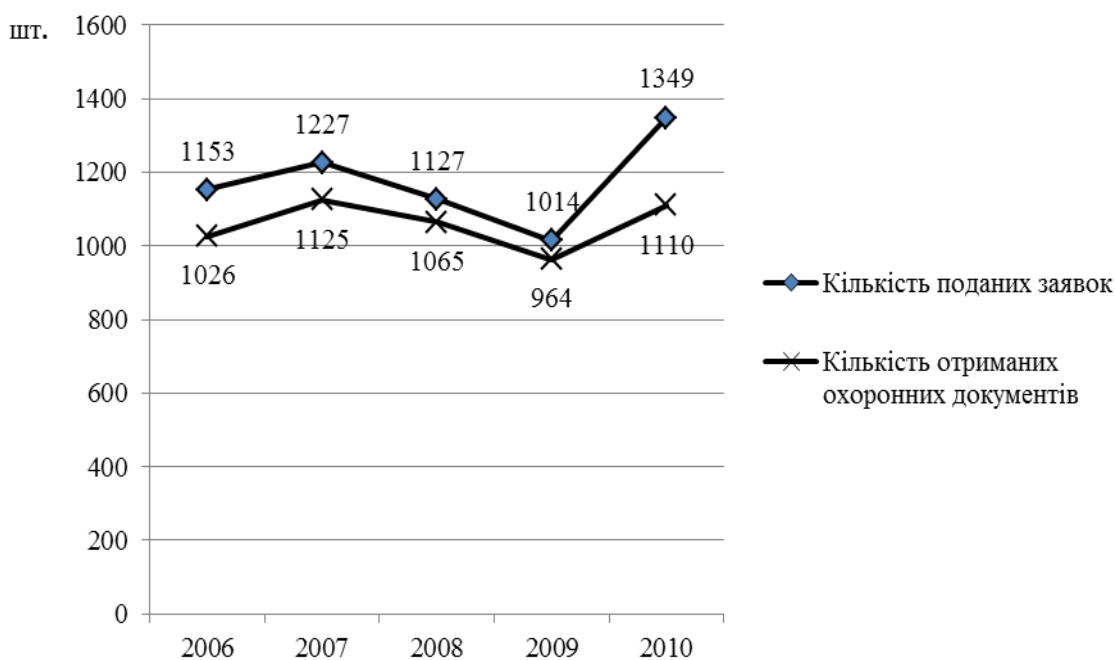

Рис. 2.27. Динаміка надходження та видачі заявок на охоронні документи об'єктів промислової власності [47; 73; 84]

Відповідно до рис. 2.27, кількість поданих заявок та виданих охоронних документів у 2008 та 2009 роках зменшується в порівнянні з попередніми роками. Розглянемо детальніше ці показники (табл. 2.27).

У 2010 році спостерігається збільшення кількості заявок на об'єкти промислової власності, темп приросту яких склав 33,03 % проти 2009 року. Кількість отриманих охоронних документів збільшилася на 15,14 %.

Аналіз управління інтелектуальною власністю на промислових підприємствах України дозволив визначити такі тенденції.

Так, розподіл кількості інноваційно-активних промислових підприємств (табл. 2.28, рис. 2.28), свідчить о незначних змінах кількості підприємств у цілому по промисловості при досить низькому рівні активності у 2008 році (110 підприємств).

Таблиця 2.27

Кількість поданих заявок на видачу охоронних документів до Державного департаменту інтелектуальної власності України та отриманих охоронних документів за 2006 – 2009 рр. [47; 73; 84]

Об'єкт промислової власності	Кількість поданих заявок							
	до Державного департаменту інтелектуальної власності України				До патентних відомств інших країн			
	2006	2007	2008	2009	2006	2007	2008	2009
Винаходи	313	352	266	208	139	42	21	20
Корисні моделі	648	767	788	778	7	13	7	5
Промислові зразки	46	21	42	3	-	32	3	-
Разом	1007	1140	1096	989	146	87	31	25
Кількість отриманих охоронних документів								
Винаходи	321	311	254	294	22	20	25	19
Корисні моделі	634	720	740	640	6	9	10	8
Промислові зразки	39	37	33	3	4	28	3	-
Разом	994	1068	1027	937	32	57	38	27

Таблиця 2.28

Кількість інноваційно-активних підприємств Харківської області за 2005 – 2010 рр. [47; 73; 84]

Рік	Кількість підприємств	Темп приросту, %	Розмір відсотків до загальної кількості промислових підприємств
2005	133	-	17,8
2006	143	7,52	18,5
2007	142	-0,70	18
2008	110	-22,54	13,1
2009	135	22,73	15,8
2010	147	8,89	17,19

У 2009 р. кількість інноваційно-активних підприємств зросла на 22,73 % до 135 одиниць, однак у відсотках до загальної кількості промислових підприємств на 2 % менше порівняно з 2005 р.

У 2010 р. кількість інноваційно-активних підприємств і організацій Харківського регіону (юридичних осіб), збільшилась порівняно з попереднім роком на 8,89 % до 147 одиниць, однак у відсотках до загальної кількості промислових підприємств на 0,6% менше ніж у 2005 році.

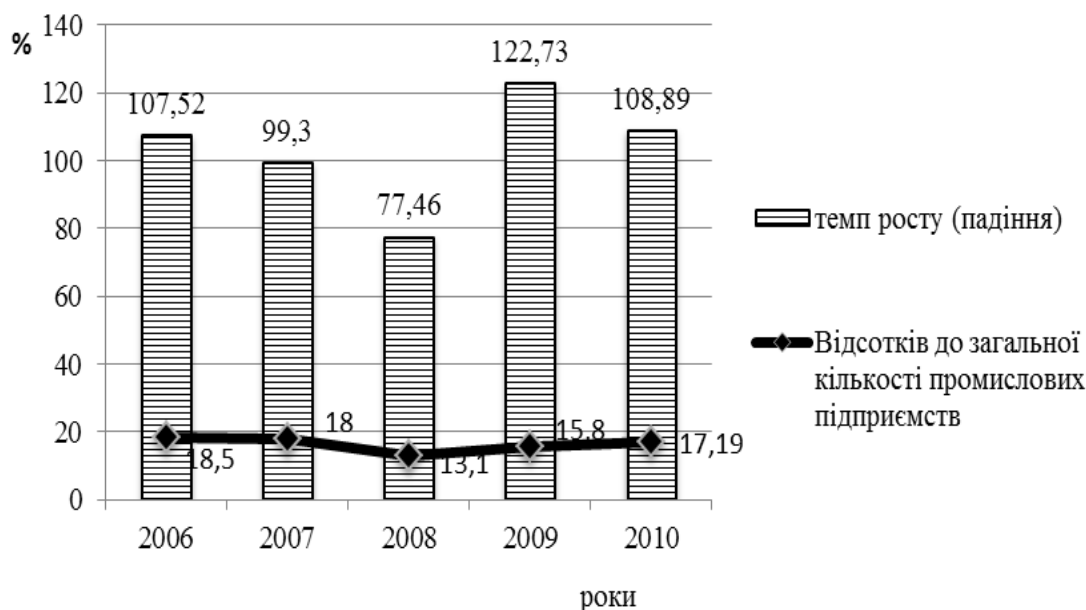

Рис. 2.28. Темп росту (падіння) інноваційно-активних підприємств та їх частка в загальній кількості промислових підприємств за 2006 – 2010 рр.

[47; 73; 84]

Отже, з аналізу даних в табл. 2.28 та рис. 2.28, можна стверджувати, що спостерігається тенденція до зменшення кількості інноваційно-активних підприємств з 2007 по 2009 роки, що в першу чергу пов'язано зі впливом на Україну світової економічної кризи.

Низька інноваційна активність промислових підприємств обумовлює зменшення частки інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції (рис. 2.29). Так, частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції склала 3,1 % у 2010 р. проти 4,7 % від загального обсягу промислової продукції в 2009 р., що склало 1899175,7 тис. грн. (в 2008 р. – 2884701,4 тис. грн., або 7,4 %, в 2007 р. – 1882293,4 тис. грн., або 6,7 %). Тобто з 2008 року спостерігається тенденція до зменшення частки інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, що відзначається на зниженні позицій конкурентоспроможності нашої країни на світовому ринку.

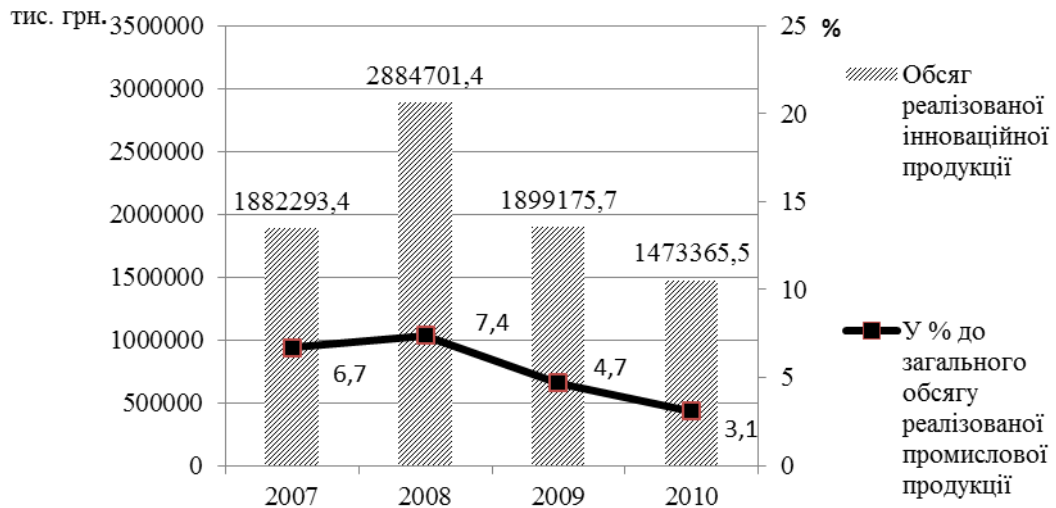

Рис. 2.29. Динаміка обсягу реалізованої інноваційної продукції та її питома вага в загальному обсязі реалізованої промислової продукції [47; 73; 84]

Технологічний розвиток галузей промисловості характеризується насамперед упровадженням прогресивних технологічних процесів. Так, з 2006 по 2008 рр. спостерігалось зменшення кількості впроваджених технологічних процесів (рис. 2.30). У 2009 році спостерігається збільшення кількості впроваджених технологічних процесів у 8 разів. У 2010 році кількість впроваджених нових технологічних процесів становить 877, що на 15,3 % більше за попередній рік. Взагалі, впровадження прогресивних технологій не характеризується стабільністю та планомірністю, що свідчить про непослідовну політику підприємств щодо впровадження прогресивних технологій та освоєння інноваційних видів продукції.

Так, кількість освоєних у виробництві нових видів продукції збільшилась у 2007 році в порівнянні з 2006 роком на 27,73 %, в 2008 р. відбулося зменшення кількості найменувань інноваційних видів продукції на 4,6 %. У 2009 р. виробництво інноваційних видів продукції збільшилося 17,96 % і досягло 197 найменувань, у 2010 р. відбулось незначне зменшення кількості освоєних видів інноваційної продукції.

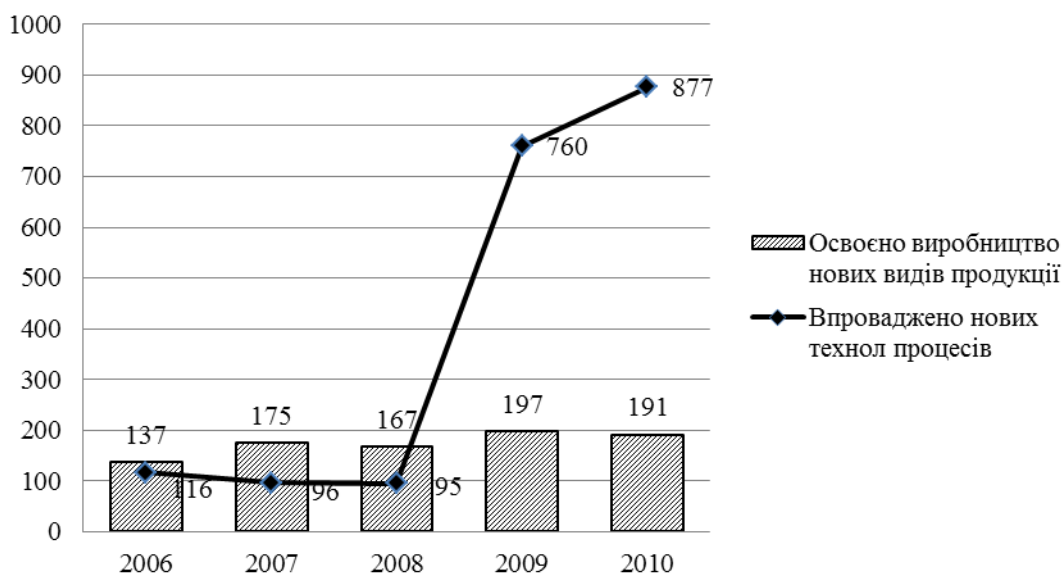

Рис. 2.30. Упровадження прогресивних технологій та інноваційних видів продукції [47; 73; 84]

Створенням передових виробничих технологій в Україні займалися 154 підприємства, майже третина яких зосереджена у м. Києві, 14,3 % – у Дніпропетровській, 9,7 % – Харківській, 6,5 % – Донецькій, 5,2% – Луганській, 4,5 % – Львівській областях (рис. 2.31).

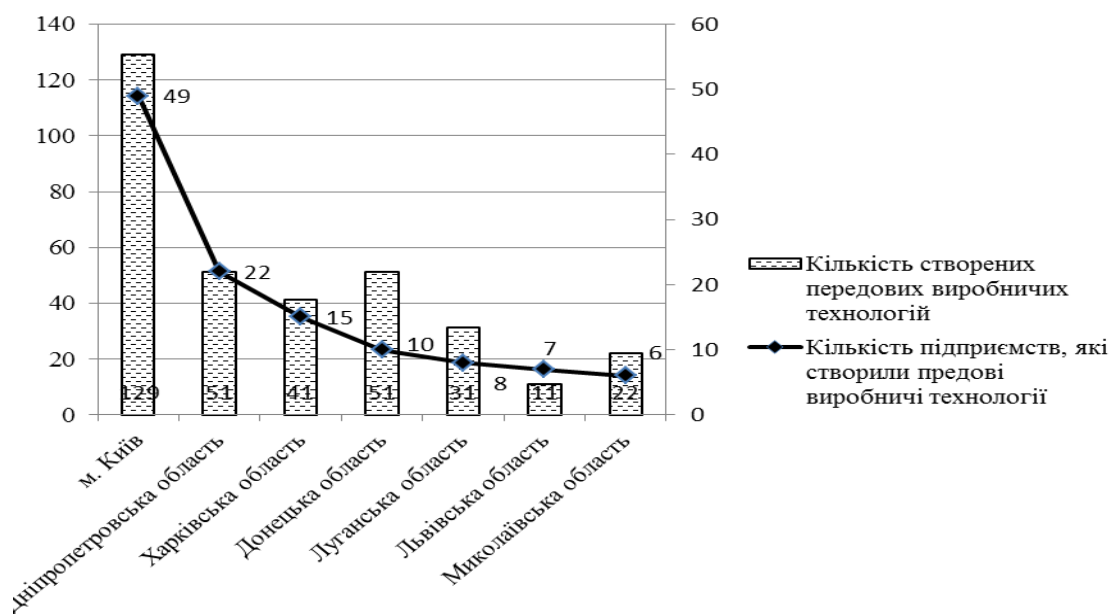

Рис. 2.31. Кількість підприємств та кількість створених передових виробничих технологій за регіонами у 2010 році [47]

У 2010 р. спеціалістами підприємств та організацій Харківської області було створено 41 передову виробничу технологію. Впродовж 2010 р. було отримано 10 охоронних документів на нові технології, у тому числі 6 патентів на винаходи, 4 – на корисні моделі.

Загальна кількість створених передових виробничих технологій в Україні склала 376 одиниць, з яких у Харківській області було створено 41 одиницю, що становить 10,9 % від загального обсягу створених передових виробничих технологій.

У 2010 р. 1590 підприємств України використовували у виробництві передові виробничі технології, з них 24,3 % – підприємства Харківської, 8,7 % – Донецької, 6,8 % Луганської, 6,2 % – Закарпатської областей (рис. 2.32).

В Україні у 2010 р. 196 організаціями було використано 11678 раціоналізаторських пропозицій. Так, у Харківській області 387 підприємств використовували 1441 раціоналізаторську пропозицію.

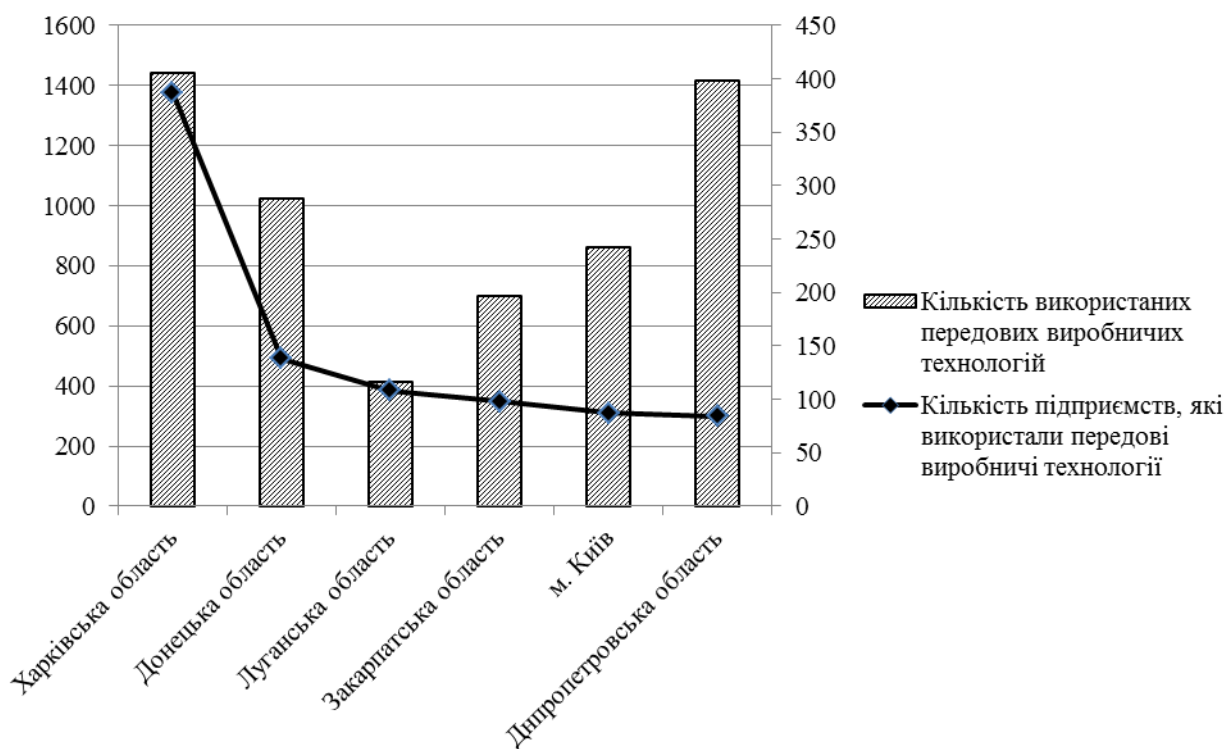

Рис. 2.32. Кількість підприємств та кількість використаних передових виробничих технологій у 2010 році [47]

Розглянемо стан раціоналізаторської діяльності в Харківській області (рис. 2.33). Так, раціоналізаторські пропозиції були використані на

21 підприємстві України. Підприємства Харківської області використали 593 раціоналізаторські пропозиції, авторами яких були 894 особи.

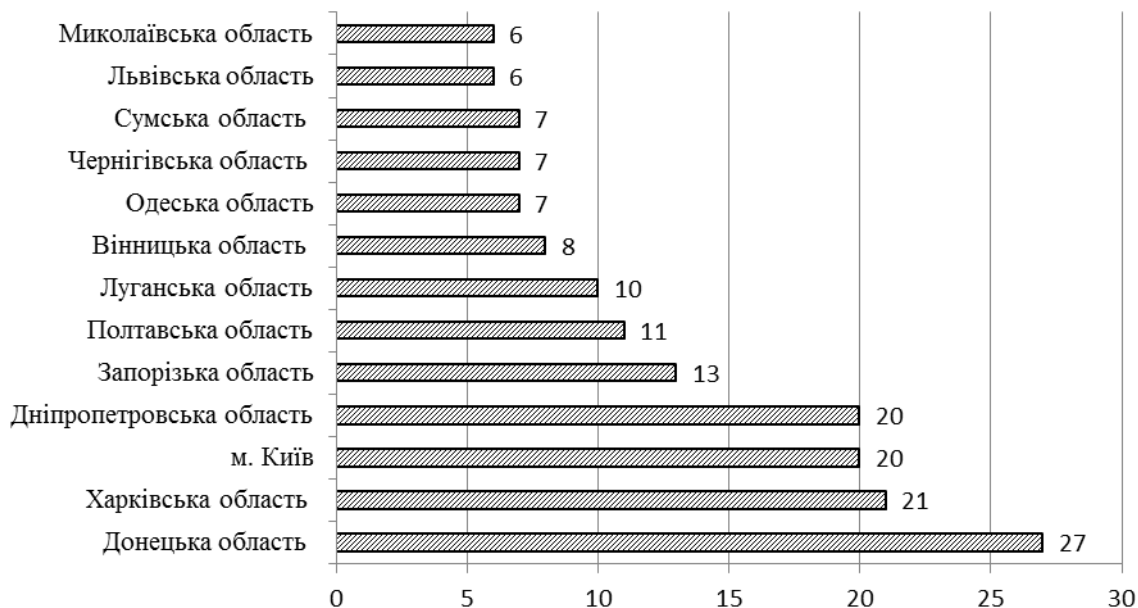

Рис. 2.33. Кількість підприємств, у яких використані раціоналізаторські пропозиції (2010 р.) [47]

Узагальнюючи зазначене, слід відмітити, що світова криза негативно позначилась на показниках інноваційної діяльності України та регіонів. Низький рівень фінансування наукових та науково-технічних робіт є причиною спаду винахідницької активності й призводить до згортання процесів комерціалізації результатів інноваційної діяльності в країні. Низька інноваційна активність вітчизняних підприємств свідчить про те, що корпоративний сектор України відіграє незначну роль у становленні національної інноваційної системи та технологічній реструктуризації промисловості.

Отже, на сьогодні в Україні рівень використання інноваційного потенціалу є недостатнім. Розвиток інноваційної діяльності повинен стати невід'ємною складовою частиною реформування економіки країни, адже недостатня увага до розвитку науково-технічної сфери обумовлює структурну деформованість економіки та домінування низькотехнологічних виробництв, які малосприйнятливі до наукових досягнень і не можуть забезпечити підвищення конкурентоспроможності економіки.

Для подолання відставання України від розвинутих країн світу у напрямі переходу до економіки, заснованої на знаннях, і підвищення рівня конкуренто-

спроможності, першочерговим і невідкладним завданням є усвідомлення важливості управління інтелектуальними ресурсами й створення якісного забезпечення цього процесу, одним із засобів здійснення якого є формування й розвиток цивілізованого ринку інтелектуальної власності.

2.9. Моніторинг ефективності управління соціально-економічними процесами регіону

Зміна та структурна перебудова державного управління поставили проблему моніторингового контролю у цій сфері. Слід зауважити, що забезпечення контролю, який для багатьох асоціювався з тоталітарною системою, в умовах ринкових відносин стає не ефективним. На зміну прийшло усвідомлення необхідності державного моніторингового контролю та пошуку шляхів його здійснення на демократичних засадах. Даний підхід дає можливість підійти до проблеми державного моніторингового контролю не як караючої дії, а значно розширити поняття контролю та завдання, що стоять перед ним [39].

Побудова Української держави орієнтується на нові принципи її діяльності, а значить, і нових підходи до видів діяльності, функцій державних органів та їх структурної побудови. У зв'язку з цим постало питання про призначення контролю як функції управління, зміни в призначенні та компетенції державних органів контролю. З цього випливає завдання сформулювати загальне уявлення про систему держконтролю та її законодавче забезпечення.

Потреба існування такої системи пояснюється й тим, що з побудовою нашого суспільства, з переходом до нових політичних й економічних засад, не стало менше недоліків у сфері державного управління, а управлінські рішення, що приймаються на вищому рівні, не є вже такими бездоганними [25; 28; 31; 41; 45].

Україна будує ринкові відносини, характерною ознакою яких є існування різних форм власності. в цих умовах роль державного управління та контролю як його важливої функції значно зростає. Змінюється їх призначення, форми роботи, а в деяких галузях й обсяг, проте значення в цілому не зменшується, а зростає.

Оскільки мова йде про підхід до ринкових відносин, то, виходячи з досвіду інших країн, неважко передбачити, що суб'єкти як приватної, так і державної власності у своїй господарській діяльності орієнтуватимуться на прибуток, будуть переслідувати свої інтереси. І ці інтереси нерідко не співпадатимуть з інтересами держави та суспільства.

Вже перші кроки до ринку свідчать про численні випадки порушення законодавства, навмисного приховування прибутків, невідповідність управлінських дій умовам, що склалися, – негативних наслідків господарювання вже достатньо.

До них можна віднести монополізацію виробництва окремих груп товарів чи послуг, що дає можливість диктувати умови для споживача й користувача, намагання уникнути сплати податків. Гонитва за максимальними прибутками, в яку включилися деякі суб'єкти господарювання, відсутність контролю з боку держави за цими процесами та недоліки державного управління стали причинами багатьох негативних наслідків. Стало можливим завезення на територію країни токсичних речовин, впровадження небезпечних для людини виробничих технологій, хижацьке ставлення до навколишнього середовища.

З цього можна зробити висновок, що в умовах демократії з переходом до ринку об'єктивною реальністю залишається контроль, і тим більше це стосується сфери державного управління. Інша річ, що нові умови здійснення управлінської діяльності потребують і перегляду завдань контролю, форм і методів його здійснення.

Під впливом процесів, що відбуваються у сфері державного управління, формується відповідна система моніторингового контролю. Вона є частиною усієї системи державного контролю в інших сферах та має й свої особливості як формування, так і функціонування, зумовлені конкретним змістом контрольної діяльності та органами, що здійснюють контроль.

Новий підхід до поняття контролю віддає належне важливості здійснення його за виконанням рішень у сфері державного управління, аналізу та експертизи фактичного стану у тій чи іншій галузі та співставлення з визначеними вимогами, відхиленнями у виконанні поставлених завдань та причинами цих відхилень [39].

На перший план виходить не контроль за оперативною діяльністю суб'єкта, який є перепорою ініціативі та самостійності у пошуку оптимальних шляхів виконання завдань, а контроль за ситуацією та кінцевим результатом. Такий контроль не має карального характеру. Він сприяє використанню відпо-

відних до ситуації економічних та адміністративних важелів для впливу та попередження небажаних наслідків. Це не значить зменшення ролі перевірок та ревізій, але сфера застосування такого контролю значно звужується і переважно стосується фінансових питань.

З урахуванням проблеми державного управління та його особливостей на даному етапі розвитку відбувається і формування системи контролю в цій сфері.

При формуванні системи контролю у сфері державного управління потрібно керуватися реальною потребою та обсягом контрольної діяльності. Функцію контролю у сфері державного управління здійснюють в різному обсязі та формах більшість державних органів. Процес демократизації має свій внесок у централізацію і децентралізацію управління, зміни в призначенні контролю і методи його здійснення. Із засобу покарання контроль набуває інформаційно-аналітичного характеру, стає невід'ємним фактором подальшого розвитку управління.

На рівні органів державного управління моніторинговий контроль трансформується у функцію, яка може бути основною діяльністю чи виступати лише елементом більш широкої діяльності. Стосовно системи органів моніторингового контролю у сфері державного управління мова може йти лише про спеціальні органи контролю, для яких його здійснення є основною функцією.

Зміни відбуваються і на стадії реалізації результатів контролю. Якщо раніше контрольні органи переважно самі здійснювали заходи карального характеру по відношенню до виявлених порушень в сфері державного управління, то тепер, в більшості, результати моніторингового контролю передаються у відповідно державні органи законодавчої чи виконавчої влади для прийняття ними рішення.

Така зміна в здійсненні контрольної функції призвела до утворення спеціальних державних органів, для яких контроль за функціональним принципом став основною діяльністю. При уряді України діють підрозділи нового типу, які складаються з груп експертів з різних питань народного господарства та соціальної сфери. Завдання їх полягає у вивченні стану справ у різних сферах та підготовці висновків щодо них. В основі висновків лежить відповідність управління діючим правовим нормам і економічна діяльність тих чи інших дій. Крім того, такі підрозділи здійснюють контроль за дотриманням прийнятих Верховною

Радою України законів, відповідністю дій цим законам, відпрацюванням механізму їх дій, підготовкою нормативних актів, що конкретизують прийняті закони.

В Україні йде процес пошуку та становлення ефективної системи державного управління, побудова організаційної структури системи органів та їх функціональної діяльності. Перебуваючи в тісному зв'язку відповідно створюється і система моніторингового контролю в цій сфері. В стані постійних пошуків і структурних змін знаходяться організація і діяльність уряду та центральних органів виконавчої влади. Іде пошук оптимальних варіантів їх функціонування, але з іншого боку – структурні зміни та реорганізації не дають можливості сконцентруватися на самій діяльності. Від цього система контролю не встигає визначитися та налагодити організаційні зв'язки. З урахування напрямків державного управління відбувається і виділення певних видів контролю. Крім того, в залежності від підходу, виділяють внутрішній і зовнішній контроль, галузевий та міжгалузевий, загальний і спеціальний.

Основні принципи здійснення державного моніторингового контролю складаються незалежно від його виду та містять в собі:

а) об'єктивність. Повинна давати змогу реально оцінити ситуацію, що склалася у сфері управлінської діяльності тієї чи іншої галузі, спів ставляти її з завданнями і визначати потребу втручання з боку відповідних державних органів;

б) гласність. Широке висвітлення напрямів діяльності органів державного управління щодо виведення країни з кризи, відповідність існуючої правової бази відносинам, що складаються у сфері управління, створення державних програм і виконання їх, дій органів управління різних рівнів та службових осіб спрямовано на ефективність управління. забезпечує прозорість контролю;

в) систематичність. Повинна забезпечити змогу краще орієнтуватися в конкретній галузі управління та постійний аналіз стану справ;

г) регулярність. Стимулює саму контрольну діяльність до підвищення ефективності та позитивного впливу на досягнення результату;

д) ефективність. Полягає в реальних наслідках виявлення порушення чинного законодавства, прийнятих норм і правил. Завдання полягає не тільки у виявленні порушень, а і в їхньому глибокому аналізі, висновках щодо можливих наслідків, необхідності державного механізму захисту;

е) інформативність та аналітичність;

ж) контроль за якістю виконання.

Система та види державного моніторингового контролю включає:

- органи державного контролю та органи і особи, для яких контроль не є основною діяльністю;
- органи державного контролю та органи і особи, для яких контроль є основною діяльністю з конкретних питань;
- незалежно від того, які органи здійснюють контрольну функцію та в якому обсязі, контрольна діяльність базується на єдиних принципах, і в її основу покладено завдання підвищення ефективності управління та його подальшого розвитку.

В останні роки в розвинутих державах повсюдно впроваджується новий вид контролю. Суть його в тому, що формальна законність і бухгалтерська точність є не кінцевою метою, а лише початком контролю. Основним завданням перевірки є дієвість і результативність державних операцій. Ті з них, що результативні (прибуткові і зовнішньо вигідні), але не діючі (не відповідають вимогам досягнення соціально-політичних цілей даної держави), контролером осуджуються.

Традиційні методи і процедури контролю доповнюються новими інструментами: «програмна оцінка», орієнтація на кінцеві результати, принцип «сансет» та інші.

Принцип «сансет» передбачає законодавче обмеження термінів функціонування більшості федеральних відомств (4-10 роками) і автоматичне припинення фінансування їхньої діяльності, якщо до закінчення цього терміну не буде прийнятий спеціальний закон, що продовжує повноваження. При цьому потрібно проводити ретельне аналітичне обґрунтування необхідності функціонування кожного відомства і здійснюваних ним програм.

Суть програмної оцінки в тому, що у відомчу систему управління вбудовується механізм, котрий дозволяє на регулярній основі здійснювати контроль за ходом реалізації програми: своєчасно виявляти виконання окремих етапів робіт; порівнювати досягнуті результати з очікуваними; результати з витраченими ресурсами, визначаючи тим самим фактичну ефективність програми. У виданому циркулярі Адміністративно-бюджетного управління США передбачається, що на ці цілі повинно витрачатися в середньому 0,5 – 1 % асигнувань.

У Законі України «Про державний контроль у сфері діяльності органів виконавчої влади» передбачається створення системи державного контролю за

всіма сферами діяльності органів виконавчої влади. Цей закон повинен забезпечити функціонування виконавчої влади на принципових засадах демократичної, соціальної, правової держави, серед яких ключове значення, за визначенням Концепції адміністративної реформи в Україні, мають здійснення внутрішнього та судового контролю за діяльністю органів виконавчої влади та їх посадових осіб, насамперед, з позиції забезпечення поваги до особи та справедливості, а також постійного підвищення ефективності державного управління; відповідальність органів виконавчої влади за свої рішення, дії чи бездіяльність перед громадянами, права яких були порушені; запровадження механізму контролю виконавчої влади з боку суспільства через інститути парламентської і прямої демократії, передбачаючи, що вищі посади в ключових органах виконавчої влади є політичними посадами [53].

Виходячи з цього, державний контроль у сфері виконавчої влади слід умовно розподілити на зовнішній (здійснюється законодавча, судова гілка влади, прокурорський нагляд – в рамках Конституції України) та внутрішній контроль (здійснюється самими органами виконавчої влади).

Основним завданням контрольної функції Кабінету міністрів України як вищого органу в системі органів виконавчої влади є забезпечення ефективного управління державними фінансами та державним майном, спрямування і координація діяльності органів виконавчої влади та її орієнтація переважно на забезпечення прав і свобод громадян.

Одним із завдань закону є запровадження механізму контролю за функціонуванням органів виконавчої влади з боку суспільства через інститути парламентської і прямої демократії. Система державного управління буде підконтрольною народові.

Сучасній етап розвитку суспільства характеризується зростанням ролі та значенням впровадження системи моніторингу в управлінні соціально економічними процесами [31; 41]. Наявність повної інформації о процесах, які відбуваються в різних галузях і сферах життєдіяльності міста являється необхідною умовою організації ефективного управління його розвитком. В той же час перед державними органами міста і управління стоять проблеми:

ефективної організації збору інформації які характеризують соціально економічний стан регіону;

об'єктивної оцінки змін, які відбуваються в місті;

прогнозування розвитку соціально економічних процесів;

своєчасної розробки регуляторного впливу направлено на підтримку позитивних та ослаблення негативних тенденцій.

Рішення цих проблем пов'язано з організацією в місті системи моніторингу соціально економічного розвитку.

Виділяють різні напрямки проведення моніторингу соціально економічним розвитком регіону, розглядають різні джерела отримання інформації. Але всі автори вважають, що:

проведення моніторингу соціально економічним розвитком міста являється однією із функцій регіонального управління;

його проведення необхідне для забезпечення нормального функціонування місцевих органів влади, своєчасного виявлення небажаних тенденцій та зменшення негативних наслідків їх дії;

інформаційною базою моніторингу повинна бути не тільки статистична інформація, але і дані соціологічних досліджень;

основними напрямками проведення моніторингу соціально економічного розвитку міста являється моніторинг якості життя населення, моніторинг вкладу регіону в вирішення між територіальних проблем, моніторинг ходу реформ на території, моніторинг соціально економічного потенціалу і ефективності його використання.

У даний час рішення проблеми раціонального соціально економічного моніторингу як в науковій так і практичній літературі залишаються ще не достатньо вивчені [39; 41; 43].

Під моніторингом розуміють систему спостереження, оцінки та прогнозу економічного і соціального стану, яка створюється в регіоні.

Головною метою функціонування системи моніторингу являється забезпечення органів управління повною, своєчасною и достовірною інформацією про процеси, які відбуваються в різних сферах економіки, про соціальну ситуацію яка створюється в регіоні.

Основними завданнями є:

організація спостереження та отримання об'єктивної інформації про соціально економічні процеси, які формуються на відповідній території;

оцінки і системного аналізу отриманої інформації, виявлення причин, які зумовлюють той чи інший характер реалізації економічних процесів;

забезпечення в установленому порядку органів управління, підприємств, установ, організацій і громадян інформацією отриманою при соціально економічного моніторингу;

розробки прогнозу розвитку соціально економічної ситуації;

підготовки рекомендацій, направлених на зменшення негативних та підтримку позитивних тенденцій, доведення їх до відповідних органів управління та влади.

Основні принципи організації моніторингу наступні:

цілеспрямованість – вся система раціонального моніторингу повинна бути зорієнтована на рішення конкретних управлінських задач;

системний підхід – розгляд регіону як підсистеми більш крупної суспільної системи, дослідження зв'язків з іншими регіонами;

комплексність – моніторинг окремих сфер і напрямків розвитку регіону повинно здійснюватися в урахуванням взаємних зв'язків;

постійність в спостереженнях за об'єктом;

періодичність в отриманні інформації про зміни які відбуваються;

порівнянність в часі показників моніторингу.

Структура моніторингу (або найбільш важливі напрямки) включає:

моніторинг якості життя населення;

моніторинг внеску регіону в рішення між територіальних проблем;

моніторинг ходу реформ на території;

моніторинг соціально економічного потенціалу та ефективного його використання.

Інформаційною основою регіонального соціально економічного моніторингу можуть бути дані державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, установ, організацій, спеціалізовані бази даних спостереження за станом здоров'я і фізичного розвитку населення, дані державної статистичної звітності, матеріали спостережень, програм, проектів та інше.

Моніторинг якості життя населення включає в себе моніторинг здоров'я, моніторинг рівня життя, моніторинг образу життя громадян.

Індикатором стану здоров'я населення являється середня тривалість життя, смертність, в тому числі дитяча і материнська; кількість народжених які потребують реабілітації.

Основні напрямки екологічного моніторингу пов'язані оцінкою станом поверхових та підземних вод, атмосферного повітря, впливу шумового та радіаційного впливу на зовнішню середу.

Моніторинг медичного обслуговування населення передбачає оцінку його забезпеченням амбулаторно – лікарняними закладами, відповідності чисельності медперсоналу прийнятим нормам, наявності і доступності ліків, медикаментів.

Моніторинг рівня забезпеченості житлом передбачає крім оцінки забезпеченості, оцінку рівня якості житла, характеру заселення, відповідності сучасним проектним і гігієнічним вимогам.

Основним показником якості харчування населення являється забезпечення його необхідною кількістю кілокалорій і грамів білку. В рамках моніторингу необхідно провести оцінку споживання населенням основних продуктів харчування по відповідній групі: м'ясо и м'ясопродукти в перерахунку на м'ясо, цукор, масло рослинне, картопля, овочі, хлібні продукти. Також необхідно оцінити завантаженість місцевого ринку продуктами харчування по об'єму та асортименту, якості реалізованих товарів.

При моніторингу сфери дозвілля оцінюють рівень фізкультурного руху, тенденцією розвитку місцевих зон масового відпочинку. Серед основних індикаторів які характеризують рівень фізкультурної роботи можна віднести кількість колективів фізкультурників, обсяг реалізації коштовних послуг населенню, станом матеріально технічного забезпечення бази об'єктів фізкультури та спорту.

При проведенні моніторингу рівня життя використовують слідуючі індикатори: індекси споживчих цін – зміна вартості фіксованого набору споживчих товарів та послуг в даному періоді до вартості в базовому періоді. Оцінка доходів населення передбачає розгляд реальних загальних доходів населення, особистих доходів, середніх доходів та середньої заробітної плати. Купівельна спроможність середньої заробітної плати визначається кількістю товарів та послуг, яку може придбати на дану заробітну плату.

При моніторингу рівня життя населення необхідно також оцінювати стан і рівень забезпечення населення послугами побутового характеру, які населення може придбати на середню заробітну плату.

В перехідний період до ринкової економіки особливе значення набував оцінка рівня життя соціально не захищених верст населення. Тому моніторинг

рівня населення повинен включати в себе оцінку показника реальної купівельної спроможності середньої пенсії (стипендії).

Моніторинг образу життя громадян безпосередньо пов'язаний з оцінкою рівня зайнятості населення забезпечення громадського порядку і особистої безпеки підтримки належного соціально економічного клімату в суспільстві.

Моніторинг рівня зайнятості населення включає в себе крім визначення кількісних і якісних показників ринку праці, визначення структури зайнятості по галузям економіки, виявленню динаміки структури галузей.

Моніторинг забезпечення громадського порядку передбачає визначення рівня злочинності, кількості вчинених злочинів, кількості осіб які вчинили злочини.

Моніторинг соціального стану населення проводиться з метою виявлення відношення населення до рівня свого матеріального забезпечення, стану здоров'я, ступеню особистої безпеки, руху економічних реформ, політичним свободам та інше. Оцінка даних показників проводиться на базі відповідей громадян на питання соціологічних досліджень.

Соціальна напругу в суспільстві являється однією із важливіших складових моніторингу образу життя населення. Індикатором соціальної напруги являються: почуття які виникають з приводу діючих засобів задоволення потреб, розподілу благ, почуття, настрої по приводу діяльності інститутів, які відповідають за забезпечення засобів реалізації потреб і інтересів, готовність соціальних груп захищати та відстоювати свої основні потреби та інтереси.

Вихід України на зовнішній ринок, розвиток інтеграційних процесів до Західної Європи, потребують від України прийняття загальносвітових оцінок рівня життя населення.

Моніторинг соціально економічного потенціалу регіону дозволяє оцінити можливості, резерви території з урахуванням використання всього комплексу різного роду ресурсів регіону. Виділяють базовий ресурсний потенціал регіону та блок потенціалів, які забезпечують соціально економічний розвиток регіону.

Блок ресурсних потенціалів включає у себе:

природно-ресурсного потенціалу – визначається кількістю та якістю запасів ресурсів, умовами їх транспортування;

економіко-географічний потенціал – визначається протяжністю путей сполучення, їх пропускнуою здібністю, відстанню території до сировини, про-

довольчим і ресурсним базам, можливостями відпочинку та організації різних видів туризму й ін.;

демографічних потенціал – визначається загальною чисельністю населення, його статевим складом, зростанням населення, міграційними процесами;

Блок потенціалів, який забезпечує ресурсний блок включає в себе слідує потенціали:

трудоий потенціал – визначається навчальним, кваліфікаційним, професіональним складом робочих кадрів, зайнятістю в відповідних галузях і сферах господарювання;

науково-інноваційний потенціал – визначається розміром і якістю фундаментального та прикладного наукового заділу:

соціально-інфраструктурний потенціал, який характеризується резервами розширення номенклатури і якості послуг;

бюджетний потенціал – визначається розміром місцевих податків ті зборів, відрахуванням від загально державних податків, надходжень від приватизації, здачі майна в оренду та інше;

інвестиційний потенціал – визначається кількістю залучених вітчизняних та закордонних інвесторів.

Окремо виділяють потенціал перетворень. Індикатором цього потенціалу може бути повнота і глибина розробки проекту тих чи інших змін, готовність регіону до практичної реалізації намічених трансформацій.

Розвиток взаємодії органів державної виконавчої влади з громадськістю набуває дедалі більшої актуальності. Важливу роль у цьому відіграє запровадження нових форм і методів діяльності публічних організацій з урахуванням європейських стандартів, спрямованих на надання якісних управлінських послуг. Без усякого сумніву – це тривалий і складний шлях. Адже зміни мають відбутися не лише на рівні структури і функцій владних установ, а й у свідомості їхніх працівників та утримувачів послуг – громадян.

Разом з тим розробка пропозицій щодо конкретних шляхів підвищення ефективності діяльності владних установ, покращення відносин з відповідними територіальними громадами, збільшення довіри до влади зумовлює необхідність здійснення науково обґрунтованої, об'єктивної оцінки нинішнього стану взаємодії між органами виконавчої влади та населенням, виявлення основних проблем, що негативно впливають на управлінські рішення.

Набуває актуальності питання встановлення характеру впливу владних структур на вирішення цих та інших актуальних місцевих проблем. Згідно з отриманими результатами можна визнати, що актуальні соціально-економічні проблеми не залишаються поза увагою територіальних органів влади. Лише 17 % у Харківській області зазначають, що їхні організації не впливають на вирішення жодної з актуальних проблем соціально-економічного розвитку своїх областей, а 15 % – завагалися чітко визначити напрям впливу своїх адміністрацій.

Проте чіткого розуміння проблем, розв'язання яких успішно впливають їхні організації, у опитаних немає. Найбільші досягнення, згідно з результатами проведеного дослідження, спостерігаються щодо налагодження належного діалогу з населенням – (19 % опитаних відзначили цей чинник у Харківській області). На досвід же вирішення інших нагальних соціально-економічних проблем практично увага не звертається.

Виходячи з наведеного не дивно, що найвищої оцінки, на думку опитаних, з точки зору оцінки ефективності діяльності їх організацій в окремих сферах заслуговує саме взаємодія з населенням (індекс оцінки ефективності діяльності ($I_{од}$) за шкалою від -1 до 1 , де -1 означає цілком негативно, $-0,5$ – скоріше негативно, ніж позитивно, 0 – десь позитивно, десь негативно, $+0,5$ – скоріше позитивно, ніж негативно, 1 – цілком позитивно). Також порівняно високо респонденти оцінюють діяльність своїх організацій у сфері соціального розвитку. Беручи до уваги ці досить оптимістичні оцінки діяльності місцевих органів виконавчої влади, слід з'акцентувати на тому, що вплив на загальну економічну ситуацію в межах підзвітної території оцінюється їх працівниками значно нижче. Загальний розподіл відповідей наведено на рис. 2.34.

Привертають увагу загальні низькі показники оцінки ефективності діяльності щодо управління економікою, які відзначаються працівниками органів державної виконавчої влади Харківської області. Середні показники соціально-економічного розвитку відображаються й на рівні соціальної напруженості (під якою розумілося явне чи приховане загострення відносин між певними соціальними групами, існування високого рівня незадоволеності значної частини територіальної громади соціально-економічними процесами, що відбуваються), яка перебуває на середньому рівні (індекс соціальної напруженості ($I_{сн}$) за шкалою

від -1 до $+1$, де -1 означає відсутність соціальної напруженості; 0 – середній рівень соціальної напруженості; $+1$ – вибухонебезпечну ситуацію) (рис. 2.35).

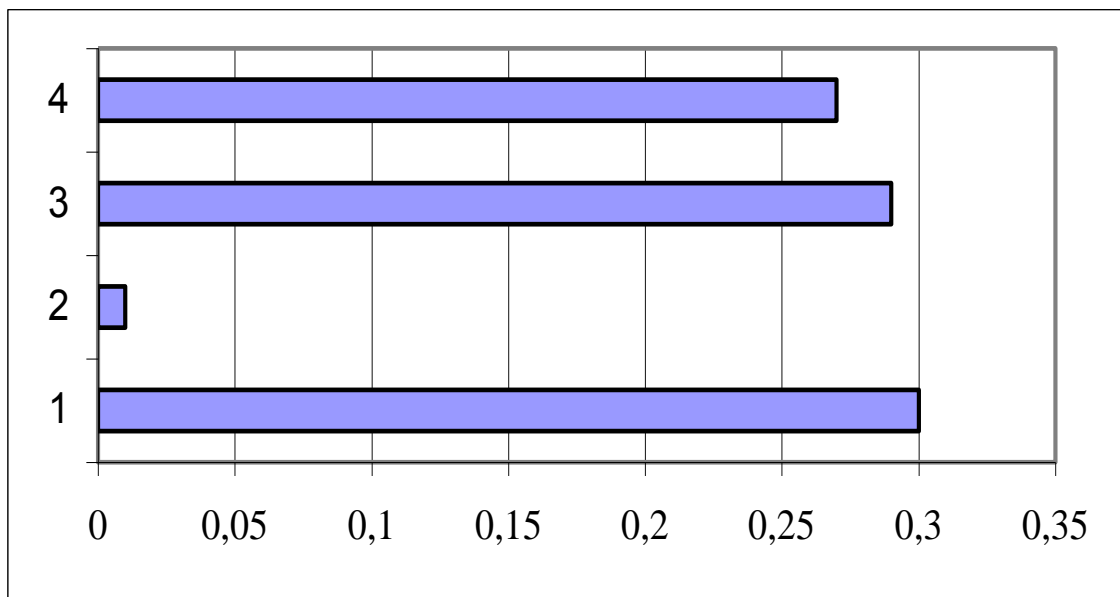

Рис. 2.34. Оцінка діяльності територіальних органів влади Харківської області (за індексом оцінки ефективності діяльності ($I_{од}$))

Умовні позначення: 1 – взаємодія з населенням; 2 – економіка; 3 – соціальний розвиток; 4 – соціальний захист населення.

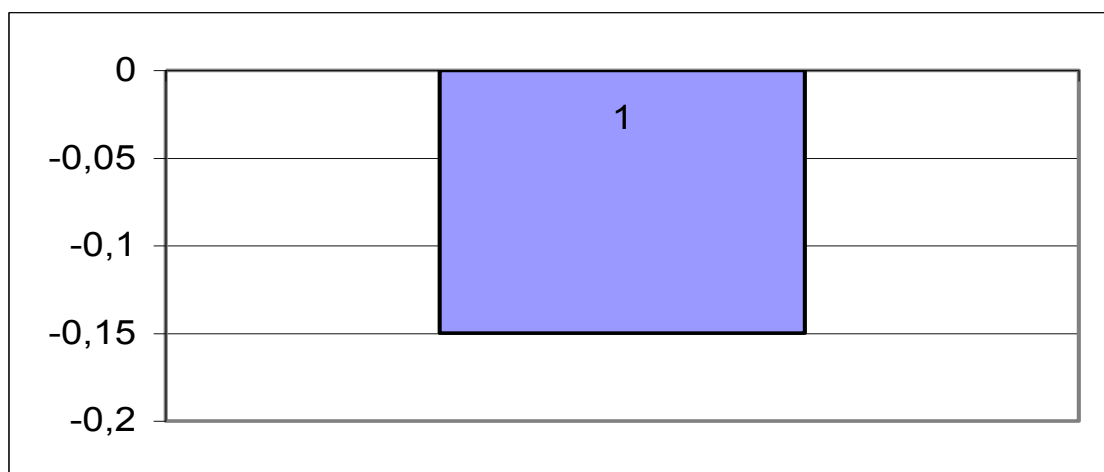

Рис. 2.35. Динаміка стану соціальної напруженості в Харкові (за індексом соціальної напруженості ($I_{сн}$))

Для Харківської області також актуальною є проблема збільшення заборгованості по заробітній платі, пенсіях, стипендіях, соціальної допомоги тощо (49 % до тих, хто відповіли).

Отже, серед найбільш важливих чинників зростання соціальної напруги провідне місце займають такі, що зможуть призвести до подальшого погіршення якості життя громадян.

Цікаво, що працівники органів виконавчої влади не вважають значущим чинником зростання соціальної напруженості незадоволення населення діяльністю місцевих органів державної виконавчої влади. Виходячи із зазначеного не дивним є те, що за оцінками опитаних, рівень довіри населення до місцевих органів виконавчої влади є вищим, ніж до центральних.

Найбільш ефективним способом інформування населення про роботу місцевих органів виконавчої влади в регіонах, вважають публікації про діяльність у місцевих газетах (61 % опитаних відзначили цей спосіб у Харківській області). Важливим обидві категорії описаних також вважають оприлюднення результатів діяльності за допомогою телебачення (38 %) та забезпечення можливості кожному громадянину ознайомитися з окремими аспектами діяльності адміністрації (35 %).

Однак, за результатами опитування можна стверджувати, що громадська активність в області є дуже незначною (індекс громадської активності (I_{ra}) за шкалою від -1 до $+1$, де -1 – вкрай низький рівень, 0 – середній рівень, $+1$ – високий рівень (у Харківській області $-I_{ra} = -0,15$). Такими ж невисокими є оцінки впливу громадян на місцевий розвиток (індекс впливу (I_a) за шкалою від -1 до $+1$, де 1 – означає відсутність впливу, 0 – середній рівень впливу, $+1$ – дуже високий рівень впливу, в області дорівнює $I_a = -0,18$).

Такі результати, ймовірно, свідчать про відсутність діючої системи залучення громадян до розробки управлінських рішень. Адже лише 37 % опитаних – у Харківській області стверджують про те, що представники громадськості або профспілок залучаються до розробки рішень, що стосуються розвитку території. Проте розуміння важливості підтримки діалогу з громадськістю є притаманним значній кількості опитаних працівників органів виконавчої влади.

Серед форм такого діалогу опитаними насамперед виділяється:

1) проведення зустрічей представників різних підрозділів організації із жителями підзвітної території, громадські слухання, конференції з актуальних питань місцевого розвитку (54 % опитаних відзначили цей спосіб у Харківській області);

2) регулярне розміщення у засобах масової інформації відомостей про діяльність організації (44 %);

3) залучення представників громади до вирішення питань місцевого розвитку (37 %).

Привертає увагу той факт, що традиційні форми взаємодії, а саме через відділ по роботі із зверненнями громадян, не знаходять підтримки серед опитаних (21 %). Взагалі не вважають за необхідне здійснювати «зворотний зв'язок» тільки 1 % респондентів в області.

Опитані визначають, що одним з найдійовіших засобів реалізації громадянами своїх прав щодо управління територією є їхня участь у діяльності громадських рад при органах виконавчої влади та місцевого самоврядування (54 % опитаних указали цей спосіб у Харківській області). Проте значна частина опитаних і досі вважає найбільш зручною для громадян формою впливу на місцевий розвиток участь у виборах місцевих організацій як спосіб відстоювання громадянами своїх прав щодо управління розвитком територією в області вважають ефективним менш ніж третина опитаних (25 %).

Поряд з цим значна частина опитаних визнає доцільність існування офіційно зареєстрованих об'єднань громадян для забезпечення захисту інтересів окремих груп населення.

Однак загалом можна стверджувати, що сьогодні органи виконавчої влади, незважаючи на наведені вище результати, здебільшого залишаються закритими для громадськості. Такі висновки підтверджують і оцінки рівня «прозорості» управлінських організацій, під якими в дослідженні малась на увазі можливість для населення відповідної території постійно отримувати інформацію про їхню діяльність, яка не є таємною згідно із чинним законодавством.

Проведене дослідження дає змогу зробити такі узагальнені висновки:

1. Соціально-економічна ситуація у Харківській області суттєво не відрізняється від загальнодержавної. Найбільш актуальними проблемами є безробіття, незадовільний стан автошляхів, низька якість житлово-комунальних послуг та невисокий рівень доходів населення. Причому місцеві органи державної виконавчої влади сьогодні суттєво не сприяють їхньому розв'язанню.

2. Нинішній рівень соціальної напруженості в досліджуваному регіоні є невисоким. Низький вплив на вирішення важливих соціально-економічних

проблем впливає на показники оцінки довіри населення до органів виконавчої влади.

3. Передусім слід визначити загальне розуміння необхідності переходу на нові принципи у діяльності даних організацій, які відповідають моделям «нового публічного менеджменту», серед яких, насамперед, можна виділити: зорієнтованість на задоволення потреб та інтересів населення; абсолютна прозорість діяльності; постійна підтримка і розвиток зв'язку з громадськістю.

4. Порівнюючи ефективність своєї діяльності за різними напрямками, працівники органів виконавчої влади, найбільш високого оцінили нинішній характер взаємодії з населенням. Проте нинішні відносини з громадськістю характеризуються використанням традиційних форм і процедур. Суттєвою проблемою для Харківської області є забезпечення прозорості діяльності органів виконавчої влади та опрацювання механізмів залучення громадськості до прийняття управлінських рішень.

5. Рівень соціальної активності населення, на думку опитаних, в регіоні є невисоким. Однак, виходячи з результатів дослідження, можна стверджувати, що самі представники влади не дуже сприяють вирішенню проблем місцевого розвитку, хоча здебільшого і визнають важливість здійснення таких заходів.

6. Рівень інформованості населення про діяльність місцевих органів виконавчої влади є навіть нижчим, ніж про центральні, що зумовлює необхідність активізації роботи щодо інформаційного забезпечення діяльності місцевих державних адміністрацій. Серед найбільш ефективних форм доведення до громадськості результатів своєї діяльності опитані визначають публікації у місцевих газетах, виступи керівників на телебаченні та проведення громадських слухань.

ВИСНОВКИ

У звіті з науково-дослідної роботи кафедри подано вирішення наукового завдання щодо поглиблення теоретико-методологічних та методичних засад управління регіональним розвитком Харківського регіону.

1. Здійснено аналіз стану управління розвитком Харківського регіону, зокрема оцінено диспропорції в системі управління соціально-економічним розвитком регіону. Запропоновано науково-методичний підхід до оцінювання впливу процесу формування та використання інтелектуального капіталу на обсяг реалізації промислової продукції, який на відміну від поширених у теорії та практиці дозволяє визначити зв'язок між інтелектуальним капіталом промисловості та соціально-економічним розвитком на національному рівні і рівні підприємства шляхом доведення, що зменшення рівня невизначеності в захисті прав на об'єкти інтелектуальної власності має суттєво підвищити обсяг реалізації промислової продукції.

2. Проведено аналіз стану та оцінки структури господарського комплексу Харківського регіону. З проведеного аналізу з'ясовано, що серед пріоритетів подальшого розвитку господарського комплексу регіону слід виділити такі: збільшення капіталовкладень у промисловість, масштабне оновлення її структури та основних засобів; диверсифікацію економіки регіону, переведення її на інноваційний шлях розвитку, що більше відповідає сучасним тенденціям у світовій економіці; розширення внутрішнього ринку, зокрема агропромислової і машинобудівної продукції; перехід від експортоорієнтованої сировинної моделі промисловості до здорової конкуренції зі створенням умов для конкурентоспроможності регіональної промисловості на світових ринках; упровадження ресурсо-, енерго- та екологізберігаючих технологій. Реалізація цих заходів можлива лише, якщо сконцентрувати наявні ресурси (природно-кліматичні, виробничі, трудові, інтелектуальні тощо) на провідних напрямках, що реалізують конкурентні переваги регіону. Цілеспрямоване використання цих переваг, які повинні уособлюватися у регіональних кластерах Харківського регіону, стане базисом для формування у регіоні власних центрів розробки і масового виробництва конкурентоспроможних на світовому ринку товарів.

3. Дослідження проблем економіки праці Харківського регіону дозволяє встановити, що трудовий потенціал використовується не в повній мірі, а кон'ю-

нктура регіонального ринку праці характеризується диспропорціями щодо попиту та пропозиції кваліфікованої робочої сили. Це обґрунтовує необхідність формування активної політики зайнятості, що стимулює пошук роботи, підвищення кваліфікації, професійних навичок, придбання нової професії. При виробленні регіональної політики зайнятості необхідно також передбачити можливі кількісні та якісні зміни трудових ресурсів, а також заходи забезпечення ефективності їх використання.

4. Виходячи з сучасного стану економіки Харківського регіону, рівня його інвестування, соціально-економічної віддачі видів економічної діяльності, зазначено, що виникає необхідність вибору пріоритетних напрямів капіталовкладень, оптимізації галузевої структури інвестицій регіону в інновації. Залучати інвестиції необхідно у найефективніші види економічної діяльності при раціональному використанні обмежених ресурсів та забезпеченні максимального соціально-економічного ефекту для підвищення конкурентоспроможності економіки регіону.

5. Розглядаючи територію як відкриту систему, необхідно забезпечити застосування системного підходу до її розвитку, що вимагає виявлення та врахування факторів, що впливають на цей процес. В роботі розглянуті фактори розвитку регіонів, як ті, що традиційно наводяться в літературних джерелах, так і ті, що сформувалися під впливом сучасних тенденцій розвитку країни, так і світового господарства в цілому.

6. Аналіз ринку праці, рівень безробіття, рівень матеріального стану населення, стан охорони здоров'я, побутового обслуговування та наукового потенціалу доводить те, що з роками стан соціальної сфери погіршується і вимагає певних втручань, як зі сторони державного управління як головного фінансиста, так і зі сторони суспільства. Проаналізувавши вищезазначені показники можна зробити наступні висновки: по-перше, необхідно створити потужній освітній та науковий потенціал на основі впровадження ступеневої освіти та створення потужних регіональних навчальних закладів; по-друге, необхідно розвивати систему охорони здоров'я за принципами доступності, солідарності, справедливості та універсальності, що дасть змогу підвищити рівень профілактики захворюваності, надавати необхідну медичну допомогу вчасно і високоякісно; по-третє, серед програмних завдань на перспективу потрібно покращення житлових умов населення через оновлення наявного житлового фонду, поліпшення роботи житлового і комунального господарства; по-четверте, у галузях виробництва това-

рів народного споживання та послуг треба приділяти більшу увагу імпортозамінюючій продукції, технологічному переоснащенню та впроваджувати сучасні технології, створити умови для створення спільних підприємств із залученням іноземних інвесторів, що підвищить експортний потенціал країни. При розширенні фінансування охорони здоров'я, освіти, культури, соціальних потреб з неінфляційних джерел суттєво зросте сукупний попит у суспільстві, який за відповідного механізму реалізації може виступати важливим фактором економічного зростання.

7. Проведені дослідження щодо питань оцінки фінансової самостійності й розвитку регіону дозволили уточнити економічну сутність поняття фінансової автономії місцевого самоврядування, визначити сучасні проблеми, пов'язані з формуванням місцевих бюджетів та основні шляхи їх розв'язання. Запропоновано систему показників оцінки платоспроможності місцевого бюджету та здійснено оцінку платоспроможності зведеного бюджету Харківської області за період 2009-2011 років на основі рейтингового методу. В результаті аналізу було зроблено висновок, що рівень незалежності та платоспроможності місцевого бюджету Харківської області є достатньо низьким, що пов'язано з високим ступенем централізації бюджетної системи України. З метою удосконалення системи формування місцевих бюджетів, зміцнення фінансової спроможності регіонів запропоновано низку заходів, реалізація яких дозволить посилити економічну незалежність регіонів, підвищити рівень прогнозованості та керованості регіонального розвитку, забезпечити соціальну орієнтованість розвитку регіональних економічних структур.

8. Аналіз стану управління інтелектуальною власністю в Харківському регіоні свідчить про низьку інноваційну активність науково-технічного комплексу регіону, що пояснюється, перш за все, відсутністю сучасної інноваційної інфраструктури, створення якої, в свою чергу, багато в чому гальмується проблемами в існуючому законодавстві та відсутністю підтримки процесів створення такої інфраструктури на державному та регіональному рівнях. Отже, для перетворення науково-технічного комплексу Харківського регіону в джерело і генератор інноваційних технологій – об'єктів інтелектуальної власності, необхідно, з одного боку, формувати в ньому інноваційне середовище, стимулюючи вчених здійснювати інноваційні розробки, що користуються попитом на ринку, а з іншого - стимулювати місцевих споживачів технологій (регіональну промисло-

вість) до технологічного співробітництва з науковими інститутами та вищими навчальними закладами.

9. З'ясовано, що впровадження моніторингової системи в аналізі діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування дає можливість, з одного боку, визначити обсяги державних послуг, які надаються органами влади, та оцінити їх якість, а, з іншого боку, моніторингова система стає одним з інструментів у визначенні ефективності діяльності органів влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України № 3235-IV від 20.12.2005 р. // Відомості Верховної Ради. – 2006. – № 9, № 10 – 11. – С. 96.
2. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України № 1001 від 21.07.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/>.
3. Про Концепцію державної регіональної політики : Указ Президента України №341/2001 від 25 травня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=341%2F2001>
4. Про концепцію державної регіональної політики України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregionbud.gov.ua/index.php?id=895>.
5. Амоша О. Промислова політика України: концептуальні орієнтири на середньострокову перспективу / О. Амоша, В. Вишневський, Л. Збаразська // Економіка України. – 2009. – № 11. – С. 4-14.
6. Антонюк Л. Комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності / Л. Антонюк // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2003. – №1 (спецвипуск). – С. 49–55.
7. Бабич В. П. Розвиток соціальної сфери як передумова інноваційного розвитку науково-технічного і виробничого комплексу регіону / В. П. Бабич, В. П. Третяк // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна – 2008. – № 802 – С. 59 – 64.
8. Бодров В.Г. Державна інвестиційна політика в умовах модернізації економіки: регіональний аспект / В.Г. Бодров // Регіональний розвиток – основа розбудови української держави: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 4-5 квітня, 2012 р., м. Донецьк, Донецький державний університет управління. – Донецьк: ДонДУУ, 2012. – 337 с.
9. Боронос В. Г. Вплив інноваційного потенціалу на розвиток регіону: фінансова складова \ В. Г. Боронос, І. В. Карпенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/22610/1/1256.pdf>.
10. Борщевський В.В. Формування регіональної системи залучення іноземних інвестицій / В.В. Борщевський, І.М. Польова // Регіональна економіка. – 2006. – № 4. – С. 41-48.

11. Будкін В.С. Основні етапи та регіональні особливості залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України / В.С. Будкін // Регіональна економіка. – 2005. – №2. – С. 59-67.
12. Будянский В. Инновационная деятельность и проблемы совершенствования ее регулирования/ В. Будянский // Интеллектуальна власність. – 1999. - №10. – С.22 – 23.
13. Бутко М.П. Вплив прямих іноземних інвестицій на розвиток прикордонних регіонів / М.П. Бутко, О.О. Сосновська // Інвестиції: практика і досвід. – 2010. –№2. – С. 8-11.
14. Бюджетний кодекс України// Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17>
15. Варналій З.С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: монографія / З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева, О.С. Саєнко. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.
16. Ващук Я.П. Мировой рынок интеллектуальной собственности с каждым годом растет / Я.П. Ващук [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://patent.km.ua/rus/articles/i113>
17. Вільна бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rusnauka.com/9_DN_2010/Medecine/59974.doc.htm
18. Гавкалова Н. Л. Розробка HR-стратегії в ефективному менеджменті персоналу / Н. Л. Гавкалова, С. О. Садчиков // Сучасні проблеми гуманізації та гармонізації управління. Матеріали 6-ї Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції, (м. Харків, 3-9 листопада 2005 р.) / Українська Асоціація «Жінки в науці та освіті». – Х : Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2005. – С. 400.
19. Галиця І. Комерціалізація інтелектуальної власності та прикладних наукових досліджень / І. Галиця // Економіка України. – 2001. – №2. – С. 63–66.
20. Герасимчук З.В. Інвестиційний потенціал регіону: методика оцінки, механізми нарощення: [монографія] / З.В. Герасимчук, В.Р. Ткачук. – Луцьк: Надстир'я, 2009. – 232 с.
21. Герасимчук З.В. Інноваційна інфраструктура регіону: методологія формування і розвитку / З.В. Герасимчук, Н.Т. Рудь // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №3(105). – С. 197-207.

22. Герасимчук З. В. Регіональна політика фінансового забезпечення сталого розвитку / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович // Регіональна економіка, 2008. – № 2. – С. 59-72.
23. Гіковата Н. К., Шумська Г. М. Аналіз сучасного стану господарського комплексу Харківської області та напрями його розвитку / Н. К. Гіковата, Г. М. Шумська // Бізнес Інформ. – № 4. – 2009. – С. 38–41.
24. Гриджук І. Державне регулювання сталого розвитку регіону / І. Гриджук // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління. Національна академія наук України. Рада по вивченню продуктивних сил України. – Київ, 2009. – 21 с.
25. Даене К. Партнерство органів влади та недержавних організацій / К. Даене, Л. Гривняк, Л. Логвинова та ін. – К. : Лібра, 2004. – 76 с.
26. Дейнека О. Г. Регіональний аспект диспропорцій соціально-економічного розвитку України / О. Г. Дейнека // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики, 2009. – № 1 (5). – С. 4-13.
27. Демьохін В. А. Інноваційна політика держави і проблеми інтелектуальної власності / А. В. Демьохін // Економіка і прогнозування, 2005. - №2. - С. 37 – 44.
28. Дзюнзюк В.Б. Ефективність діяльності публічних організацій: Монографія. – Х. : Вид-во ХарРІУАДУ «Магістр», 2003. – 236 с.
29. Довідка про виконання бюджету Харківської області за 2009 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kharkivoda.avakov.com/show.php?page=23715>
30. Європейська Хартія місцевого самоврядування / Законодавство України про місцеве самоврядування та компетенцію його органів. – Харків : Факт, 2000. – 400 с.
31. Задорожний Г.В. Соціальне партнерство – реальний шлях до відкритого суспільства / Г.В. Задорожний, О.В. Коврига, В.В. Смоліков. – Х. : ХІБМ, 2000. – 192 с.
32. Заставний Ф. Депресивні регіони України: аналіз, оцінка, проблеми \ Ф. Заставний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/file/link/49598/file/re200501_2.pdf.

33. Здір В.А. Оцінка сучасного стану економіки України з точки зору її інновативності / В.А. Здір // Інвестиції: практика і досвід. – 2011. – №22. – С. 59-63.

34. Ільяшенко В.А. Бюджетне фінансування органів місцевого самоврядування України / В.А. Ільяшенко // Держава та регіони. – 2010. – №4. – С.118-123.

35. Інформація про виконання зведеного бюджету Харківської області за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua/en/document/view/id/3334>,

36. Інформація про виконання зведеного бюджету Харківської області за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua/en/document/view/id/3334>,

37. Іщук С.О. Оцінка ефективності інвестиційної діяльності в регіоні: методичні рекомендації / Іщук С.О., Кулініч Т.В. // НАН України, Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2011. – 25 с.

38. Кистанов В. В., Копылов Н. В. Система законов и факторов социально-экономического развития регионов / В. В. Кистанов, Н. В. Копылов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uchebnik-besplatno.com/natsionalnaya-ekonomika-uchebnik/sistema-zakonov-faktorov-sotsialno.html>

39. Когут А.Г. Информационные основы регионального социально – экономического мониторинга / А.Г. Когут, В.С. Рохчин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ieie.nsc.ru>

40. Красовська А. Недовгий вік деклараційного... / А. Красовська, Глухівський Л. // Інтелектуальна власність. – 2003. – №4. – С. 11–16.

41. Крутій О. Регіональні особливості взаємодії органів виконавчої влади з населенням / О. Крутій // Вісник Нац. академії державного управління при Президентіві України. – 2007. – № 2. – С. 183-196.

42. Круш П. В. Національна економіка: регіональний та муніципальний рівень / П. В. Круш [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/18541109/ekonomika/natsionalna_ekonomika_-krush_pv

43. Лексин В.Н. О формировании государственной системы мониторинга социально-экономической, национально-этнической и политической ситуации в регионах Российской Федерации / В.Н. Лексин, В.Е. Селиверстов, А.Н.Шведов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ieie.nsc.ru>

44. Лищинин М. О. Економічна класифікація інтелектуальних ресурсів / М. О. Лищинин // Економіка, фінанси, право. – 2003. – №5. – С. 8–11., с. 44
45. Мартиненко В.М. Інноваційна стратегія демократичного розвитку України: від місцевої демократії до демократичної держави : монографія. – Х. : Константа, 2004. – 225 с.
46. Місцеве самоврядування в Україні // Бюлетень законодавства і юридичної практики. – 2012. – №1. – 446 с.
47. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2010 році: Стат. збірник. — К.: Державний комітет статистики України, 2011. – 360 с.
48. Нескородєва І.І. Оцінка платоспроможності бюджету Харківської області / І.І. Нескородєва, К.В. Тарасевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.zinet.info/14/tarasevich.php>
49. Нижник Н. Р. Інформаційні технології в структурах державної служби / Н. Р. Нижник, Г. І. Леліков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bezpeka.com/ru/lib/spec/infosys/art101.html>.
50. Нова парадигма місцевого і регіонального розвитку \ [Електронний ресурс]. – Режим доступу –: http://www.referatcentral.org.ua/municipality_load.php?id=1
51. Овчарова Н. Проблеми та перспективи бюджетного забезпечення соціальної сфери в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/handle/123456789/342>
52. Особливості політики регіонального розвитку України на сучасному етапі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/Varnaly1/002.htm>
53. Офіціальний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/document/spart09/inx09341.htm>
54. Офіціальний сайт Головного управління статистики в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/ua/index.html>
55. Офіціальний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
56. Офіційний сайт Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ibser.org.ua/news/472/>
57. Офіціальний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України // Аналітична записка «Стратегічний моніторинг регіонів у 2011 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Reg_monitoring-aba08.pdf

58. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентіві України // Аналітична записка «Щодо практичної реалізації інструментів підвищення фіскальної самостійності територій, передбачених Бюджетним кодексом України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/355/>

59. Офіційний сайт новин соціальної сфери України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://netnews.ua/news/socialnaya-sfera-ukraina.html>

60. Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kharkivoda.gov.ua/uk>

61. Пани Н. Роль інноваційно-інвестиційного процесу у соціально-економічному розвитку регіонів / Н. Пани [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/porta/natural1/Nvuu/Ekon/2011_32/statti/2_12.htm

62. Панова В. Парадигма «нового регіоналізму» в Європейському Союзі / В. Панова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/jurnal/1022/>

63. Пантелеєнко В. М. Оплата труда как один из главных показателей формирования высококвалифицированного персонала в промышленном комплексе Украины / В. Пантелеєнко // Доповіді міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми ефективного використання та професійно-технічної підготовки кадрів промислового сектору економіки України», (м. Київ, 28–29 листопада 2007 р). : У двох томах. – К. : РВПС України НАН України, 2008. – Т. 1. – С. 40–45, с. 41

64. Полевик Г. М. Особливості вдосконалення механізму управління фінансовими ресурсами регіону / Г. М. Полевик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2010_1/10pgmfr.pdf

65. Промисловість Харківської обл. у 2001-2007 роках. Статистичний збірник. / Під заг. ред. М.Л. Чмихало. – Харків : Головне управління статистики у Харківській області, 2008. – 260 с.

66. Регіональна політика розвитку аграрної сфери / За заг.ред. проф. Г. І. Мостового. – Харків: Вид. ХарРІНАДУ «Магістр», 2004. – 290 с.

67. Савченко В.Ф. Асиметрія іноземного інвестування та її вплив на економічну стійкість регіонів / В.Ф. Савченко, К.В. Мартиненко // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – Спец. вип. Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи. – К. : КНЕУ, 2011. – С. 435-443.

68. Сидорова А.В. Инвестиционная привлекательность: региональный аспект / А.В. Сидорова, А.Н. Глущенко // Формування ринкової економіки: зб.

наук. праць. – Спец. вип. Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи. – К. : КНЕУ, 2011. – С. 419-429.

69. Симоненко В. К. Становлення інноваційної моделі розвитку економіки України: проблеми центральної влади і регіонів / В. Симоненко // Регіональна економіка. – 2009. – № 3. – С. 7–15.

70. Соціально-економічні дослідження в перехідний період: Щорічник наук. пр. – Вип.14 «Регіональне управління і місцеве самоврядування» / НАН України, Ін-т регіон. досліджень. – 2009. – 379 с.

71. Старостенко Н. Методичні підходи до оцінки фінансової стійкості бюджету міста / Н. Старостенко // Економіка України. – 2005. – № 8. – С. 38-47.

72. Статистичний збірник «Регіони України» 2008 р. Державний комітет статистики України. – Т.2. – К. : ТОВ «Видавництво «Консультант». – 2009. – 804 с.

73. Статистичний збірник «Регіони України» 2010. Частина II. / за ред. О.Г. Осауленка – К.: Державний комітет статистики України, 2010. – 804 с.

74. Статистичний щорічник України за 2009 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Техніка, 2010. — 600 с

75. Стеченко Д. М. Управління регіональним розвитком: Навч. посіб. – К. : Вища школа, 2009. – 223 с.

76. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству в економіці України: В 3 т.: Т. 1: Економіка знань – модернізаційний проект України / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – 544 с.

77. Стратегія державної кадрової політики України. Проект \ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oblrada.ks.ua/index.php?id=12861>.

78. Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www: kharkivoda.gov.ua](http://www.kharkivoda.gov.ua)

79. Топчієв О. Г. Регіональний розвиток України і становлення державної регіональної політики: начальні-методичний посібник / О. Г. Топчієв, Т. М. Безверхнюк, З. В. Тітенко. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. – 224 с.

80. Фактори регіонального розвитку \ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://informacia.com.ua/2009/04/22/faktori-regionalnogo-rozvitku2.html>.

81. Факторы регионального развития России \ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.rin.ru/doc/i/152138p.html>.

82. Федюк В. Регіональний розвиток у Швеції та Україні / В. Федюк, А. Биченко // Центр Разумкова. Національна безпека і оборона. – 2009. – № 1. – С. 48-50.
83. Франчук Т.М. Проблеми розвитку інвестиційного клімату в Україні / Т.М. Франчук // Інвестиції: практика і досвід. – 2011. – №22. – С. 64-66.
84. Харківська область у 2008 році (статистичний щорічник). – Х. : ГУС Харківської обл., 2009. – 578 с.
85. Цивільний кодекс України. – Харків : Прометей-Прес, 2004. – 400 с.
86. Чабанов Э. И. Факторы и условия развития региональной социальной инфраструктуры в условиях модернизации экономики России / Э. И. Чабанов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sworld.com/ua>.
87. Шумська Г. М. Аналіз тенденцій розвитку та галузевої структури господарського комплексу Харківського регіону / Г. М. Шумська // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (10-11 травня 2012 р.). – Харків : ФОП Александрова К. М.; ВД «ІНЖЕК», 2012. – С. 19–21.
88. Шумська Г. М. Регіональний аналіз сучасного стану промислового комплексу Харківської області / Г. М. Шумська // Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (листопад 2010 р.). – Харків : Вид. ФОП Павлов М.Ю., 2010. – С. 63–64.
89. Шумська Г. М. Регіональні тенденції розвитку промисловості Харківської області / Г. М. Шумська // Управління розвитком. – 2010. – № 7. – С. 102–103.
90. Ягода А.Г. Соціальна інфраструктура і політика: Навч. посіб. — К. : КНЕУ, 2000. — 212 с.
91. Якутин Ю. Российские корпорации и институт интеллектуальной собственности / Ю. Якутин // Российский экономический журнал. – 1999. – №3. – С. 3–19.
92. Яновский А. М. Человеческий интеллектуальный капитал – основы развития бизнеса в XXI веке / А. М. Яновский // Менеджмент и кадры : психология управления, соционика и социология, 2003. – №11. – С. 12–14.
93. Ярема І. Потенціал кластеризації регіону: сутність і методика оцінювання / І. Ярема, А. Босак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Menegment/2008_635/32.pdf
94. Яремко Л. Я. Соціально-економічні ефекти регіонального господарювання та зовнішньоекономічна безпека регіону / Л. Яремко // Регіональна економіка. – 2011. – № 2. – С. 44-50.